

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

İRAN TARİH DERS KİTAPLARINDAKİ TÜRK TASVİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet Hakan SİZER

İstanbul

Haziran-2024

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

İRAN TARİH DERS KİTAPLARINDAKİ TÜRK TASVİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet Hakan SİZER

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

İstanbul
Haziran-2024

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

Üye Prof. Dr. Beytullah KAYA

Üye Dr. Öğr. Üyesi Enver Emre ÖCAL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Erhan İÇENLER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BEYAN SAYFASI

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**İran Tarih Ders Kitaplarındaki Türk Tasviri**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Ahmet Hakan SİZER

ÖN SÖZ

Yüksek lisans eğitimine başlamadan önce İran ders kitaplarına erişip genel olarak merakımı gidermek için incelemiştir. Daha sonra bu kitapları bir tez kapsamında çalışabileceğimi düşündüm. Yüksek lisans semineri dersinde haftalık ödevler olarak bazı bölümlerini yazdım ve tezin ilk taslağı bu ders süresince oluştu. Bu süreçte yüksek lisans semineri dersini veren ve rehberlik eden sayın Beytullah KAYA hocamın katkılarına müteşekkirim. Yüksek lisansın ikinci senesi gelip tez dönemi başlayınca konuya dair daha fazla okuma yaparak ilk sene oluşan taslağı tanzim edip zenginleştirmeye çalıştım ve neticede tez nihai halini aldı. Bu münasebetle tez danışmanım olan muhterem Abdullah TOK hocama tez dönemi boyunca yol göstermesi, hatalarımı müsamaha ile karşılayıp tashih etmesi ve gösterdiği yüksek ihtimam sebebiyle teşekkürü borç bilirim. Ayrıca en manidar kavramları kesb etmemi sağlayan ve bu araştırmanın temel kaynaklarının dilini öğrenmeme vesile olan Farsça hocalarım Aliosman BAŞAR ve Esra BAL'a teşekkür ederim.

Son olarak hayatımın her merhalesinde nihayetsiz desteklerini esirgemeyen, eğitimime ziyadesiyle ihtimam gösteren, daima sundukları muhabbet ve tecrübe birikimleriyle saadet sebebim olan sevgili aileme teşekkür ederim.

ÖZET

İRAN TARİH DERS KİTAPLARINDAKİ TÜRK TASVİRİ

Ahmet Hakan SİZER

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

Haziran, 2024 – 83 Sayfa

Devletlerin bakanlıkları öncülüğünde oluşturulan ders kitapları, devlet rejiminin vatandaşların zihninde oluşturmayı amaçladığı imgelerle ilgili bilgi verir niteliktedir. Dolayısıyla ülkenin tarihi, kültürü, siyaseti hatta dini anlayışı ile ilgili birçok ipucu sunar. Türkiye ile köklü bir tarihi ilişkisi olan İran bu açıdan kendi ders kitaplarında birçok veri barındırmaktadır. Tarih boyunca Türklerle yaşanan etkileşime dair bu kitaplarda yer alan anlatılar ışığında öğrenciye bir Türk tasavvuru sağlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı İran’ın eğitim bakanlığı “Vezâret-i Âmuzeş o Pervereş” tarafından yayımlanan tarih ders kitaplarında yer alan Türk tasavvurunun tespit edilmesidir. Araştırmada kullanılan doküman 8,9,10,11 ve 12. sınıflara ait yedi farklı kitaptır. Doküman, İran’ın resmi neşir sayfası olan “chap.sch.ir”den elde edilmiş bandrollü kitaplardır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi ile yapılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde kitaplarda Türklere ilişkin bütünüyle müspet yahut bütünüyle menfi bir yaklaşım görülmemiştir. İran’daki Türk yönetimleri dönemine dair şehirleşmenin, bilimin, Fars dili ve edebiyatının gelişmesi gibi noktalarda övgü dolu yaklaşımlar varken mezhepsel açıdan Türk yönetimleri çoğu kez eleştirilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda ortaya koyulan imgenin mezhepsel ideoloji mihverinde şekillendiği görülmüştür. Fakat öğrencilerin, tarihsel süreçte Osmanlı-İran arasında yaşanan çatışmalar gibi savaşların yıkıcılığı hususunda bilinçlendirilmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Türk, Tasvir, Stereotip, Ders Kitapları.

ABSTRACT
DEPICTION OF TURKS IN IRANIAN HISTORICAL
TEXTBOOKS

Ahmet Hakan SİZER

Master, History and Civilization Studies

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Abdullah TOK

June, 2024 - 83 Pages

Textbooks created under the leadership of state ministries provide information about the images that the state regime aims to create in the minds of citizens. Therefore, it offers many clues about the country's history, culture, politics and even religious understanding. Iran, which has a deep-rooted historical relationship with Türkiye, contains a lot of data in its textbooks in this respect. The student is provided with an image of the Turks in the light of the narratives in these books about the interaction with the Turks throughout history. The aim of this study is to determine the Turkish imagination in the history books published by Iran's ministry of education "Vezâret-i Âmuzeş o Pervereş". The documents used in the research are seven different books belonging to 8th, 9th, 10th, 11th and 12th grades. The documents are stamped books obtained from "chap.sch.ir", the official publication page of Iran. The research was conducted using the document analysis method, one of the qualitative research methods. As a result of the research, no completely positive or completely negative approach towards Turks was seen in the books. While there were praiseworthy approaches to the period of Turkish administrations in Iran on points such as urbanization, science, and the development of Persian language and literature, Turkish administrations were often criticized from a sectarian perspective. As a result of the examinations, it was seen that the image was shaped around the axis of sectarian ideology. However, it has been observed that efforts are made to raise students' awareness about the destructiveness of wars such as the conflicts between the Ottomans and Iran in the historical process.

Key Words: Iran, Turkish, Portrayal, Stereotype, Textbooks.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BEYAN SAYFASI.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix

BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1.1.Çalışmanın Kaynakları.....	1
1.2. Tarihsel Bağlam.....	3
1.3. İmgebilim	5
1.4.Eğitim Paradigması	8
1.4.1.Mezhepsel Durum.....	9
1.4.2. Ulemanın Siyaset Alanında Temayüzü	11
1.4.3. “Modernleşme”	13
1.5. İran Eğitim Sistemi	13
İKİNCİ BÖLÜM.....	15
KİTAPLARIN TAHLİLİ.....	15
2.1. İslam Öncesi Döneme Dair Anlatı	15
2.2. Safeviler Dönemi	16
2.3. Afşarlar Dönemi	30
2.4. Kaçarlar Dönemi	31
2.5. 10-14.Yüzyıllar Arası İran’daki Türk Devletleri	35

2.5.1. Gazneliler.....	35
2.5.2. Selçuklular	39
2.5.3. Harzemşahlar	43
2.5.4. İdari, İktisadi ve Kültürel Açılardan Üç Türk Devleti.....	45
2.6. Timurlular	48
SONUÇ.....	50
KAYNAKÇA.....	53
EKLER.....	57
Ek 1. Abbasilerin Zayıflama ve Parçalanma Dönemi ve Türklerin Abbasi Devleti'nin İşlerine Egemen Olması Anlatısı.....	57
Ek 2. İslam Medeniyetinin İkinci Yükseliş Devresi Mevkiinde Olan Üç Devlet - Osmanlılar, Safeviler ve Gürگانiler.....	59
Ek 3. Safevilerin Harici İlişkilerini Anlatan Bir Bölüm.....	61
Ek 4. Gazneli Devleti'nin Kuruluşu.....	63
Ek 5. Gazneli ve Selçuklu Dönemlerinde İran İdari Sistemi.	65
Ek 6. Selçuklular Devrinde İçtimai Yapı.....	66
Ek 7. Gazneli ve Selçuklu Devirlerinde İran Mimarisi.....	67
Ek 8. Tarihsel Kaynaklardan Çaldıran Savaşı ile İlgili İki Alıntı.....	68
Ek 9. Şah Tahmasb Döneminde Yaşanan Bazı Gelişmeler.	70
Ek 10. Safevi Devleti'nin Muktedir Dönemleri.....	71
Ek 11. 11.Sınıf Ders Kitabının Kapağı.....	72
Ek 12. 11.Sınıf Ders Kitabının İçindekiler Bölümünden Bir Kesit	73
ÖZGEÇMİŞ.....	74

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Orta Asya'dan İran'ın kuzeydoğu sınırlarına saldıran göçebe topluluklar	16
Şekil 2.2: Safevi Devleti'nin teşekkülü.....	19
Şekil 2.3: "Kızılbaş" kelimesinin anlamı	21
Şekil 2.4: Şah İsmail ve faaliyetleri	25
Şekil 2.5: Safevi şahının Osmanlılara verdiği söze bağlılığı	26
Şekil 2.6: Nadir Şah döneminden Nasıruddin Şah dönemine kadar İran.....	29
Şekil 2.7: Ağa Muhammed Han	34
Şekil 2.8: Selçuklular döneminde İran sanatı.....	42
Şekil 2.9: Harzemşah Devleti ile Abbasi Hilafeti arasındaki çekişmeye dair araştırma yapılması yönergesi.....	45

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
C.	: Cilt
S.	: Sayı
Çev.	: Çeviren
Yy.	: Yüzyıl
Bkz.	: Bakınız

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Devletlerin ilgili bakanlıklarınca oluşturulan tarih ders kitaplarında diğer milletlerin tarihiyle ilgili yer alan anlatılar, o devletlerin politik kaygılarını büyük oranda yansıtır niteliktedir. Bu bağlamda Türkiye'nin sınır komşusu olan İran İslam Cumhuriyeti'nde tab' olunan tarih ders kitaplarının havi olduğu "Türk tasviri" derinlemesine incelenmesi gereken bir konudur. Bilindiği gibi İran, Harb-ı Umûmî'den beri Türkiye'de yaşanılana benzer bir sekülerleşme süreci yaşamıştır. Bu durumun etkileri eğitim noktasında da açıkça müşahede edilebilir. Fakat Türkiye'den farklı olarak İran, 1979 senesinde küresel açıdan da büyük önemi haiz olan bir inkılapla çalkalanmıştır. Bu inkılapla beraber İran'daki eğitim farklı bir seyre yönelmiştir. 1979'dan sonra her merhaleden okullar için devrim değerlerine uygun kitaplar hazırlanmıştır. Molla yönetiminin tesis edilmesi eğitimde dinin etkisinin artmasına sebep olmuştur. Şii değerlerin egemen olduğu yeni müfredatlarda modern eğitim yöntemleri terk edilmemiş, ancak gerektiği nispette reformize edilmiştir.

1.1.Çalışmanın Kaynakları

İran'daki eğitime dair meseleler İran'ın genel tarihini ele alan kitaplarda değinilmiş bir konudur. Türkçeye çevrilmiş olan Gene R. Garthwaite'ın "İran Tarihi" adlı kapsamlı kitabıyla İran Ermenilerinden Ervand Abrahamyan'ın "Modern İran Tarihi" adlı kitapları konuyla ilgili bilgi verir. Eğitim noktasında ise devletlerin ders kitaplarının incelenerek bu ders kitaplarında yer alan farklı etnik gruplara dair tasvirlerin çokça çalışıldığı ve bu tür çalışmaların kökünün Milletler Cemiyeti'ne kadar dayandığı söylenebilir. Bu bağlamda Suudi Arabistan Krallığı¹, Türkmenistan²,

---

¹ Bahri Ata, vd., "Suudi Arabistan Krallığı ve Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Bilgiler Ders ve Çalışma Kitaplarının Karşılaştırmalı Analizi", *Journal of Innovative Research in Teacher Education*, C. 2, S.1 (2021): 25-41.

² Oğuzhan Karadeniz, vd., "Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Eski Türkler: Türkiye ve Türkmenistan", *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, C.2, S.1 (2018): 70-85.

Sırbistan³ vs. birçok ülkenin ders kitapları ele alınmıştır. İran'daki ders kitapları hususunda ise Ahmet Şimşek'in editörlüğünü yaptığı "Dünya'da Türk İmajı" adlı eserin "İran İslam Cumhuriyeti Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı" adlı kısmı alanda yapılmış çalışmalarındandır. Bunlardan başka konuya ilişkin birçok makale bu çalışmayı oluşturmayı kolaylaştırır niteliktedir.⁴ Fakat tabii olarak devletlerin politik bakış açısı donuk ve değişmez olmadığı için eğitim materyallerine yansması da değişkendir. Bu çalışma oluşturulurken kullanılan materyaller ise İran takvimine göre 1401 yılına yani 2022'ye ait olmasıyla güncel ders kitaplarıdır. Ayrıca sadece lise veya ortaokul değil "devre-yi mutavassıta" yani ikinci 6 yıllık periyotta kullanılan ders kitaplarının genelini incelenmesi açısından da daha kapsamlı bir çalışmadır. Bu gibi sebepler kastedilen çalışmayı özel kılar.

Bu araştırmada Vezaret-i Amûzeş o Pervereş yani İran Milli Eğitim Bakanlığı'nın kendi tab' ettiği kitaplar baz alınmakla birlikte üniversiteden alt düzeydeki eğitim kurumlarının kullandığı materyaller genel olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Türk tasviri kitaplarda genel olarak incelenmiş, daha çok İslamî döneme dair anlatılar merkezinde ele alınmış, ancak İslamiyet öncesi dönem hakkındaki anlatılardan da kısaca bahsedilmiştir. Ayrıca bakanlığın ısdar ettiği kitaplarda sunulan bu tasvirin sebeplendirilmesi yahut değerlendirilmesi, alandaki bağımsız araştırmalara başvurularak yapılmaya çalışılmıştır. Böylece müspet veya menfi yaklaşımların arkasındaki dinamizm ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu tür bir yaklaşımın, politik malzeme olarak kullanılıp bayağılaşması muhtemel verilerin daha sağlıklı mülahaza edilmesini sağlaması umulur. Konunun alt problemleri İran İslam Cumhuriyeti'nin vatandaşının telakkisine sunduğu bu tasavvurun dayandığı politik ve dini temellerin ortaya konması ve toplumun zihninde Türklere dair oluşması muhtemel stereotipin tespit edilmesidir. Binaenaleyh kitaplardaki Türk imgesiyle ilgili muhtemel

---

³ Beytullah Kaya, vd., "A Study on the Processing of the System of Devshirme in High School History Books in Turkey and Serbia", *International Journal of Psychology and Educational Studies*, C. 6, S. 3 (2019): 121-127.

⁴ Pınar Arslan, "İran Eğitim Sistemi: Amaç Yapı ve Süreç Bakımından Türkiye ile Karşılaştırılması", *Route Educational and Social Science Journal*, C. 5 (2018).; Mehmet Ozan Aşık, "1851 Yılından Günümüze İran Eğitim Sisteminin Beklenmeyen Sonuçları", *Sosyoloji Dergisi*, S. 16 (2006); Riad Domazeti, "İran'da Eğitim: Batı Eğitim Mirasından Devrimci Eğitime", *İHH İnsanî ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, (2018).

önyarguların izale edilmesine yönelik bir önerinin ortaya konması, iki toplum arasında oluşması muhtemel menfi bir önyargı tebâdülünün önünün alınması yolunda verilerin ortaya konması amaçlanmaktadır.

1.2. Tarihsel Bağlam

Ortadoğu'nun yapay sınırlara sahip ve sonradan oluşturulmuş ülkelerinden olmayan İran 20.yüzyıl boyunca çalkantılı bir tarih yaşamıştır. Bu tarihi yüzeysel olarak bilmeden bugün okutulan ders kitaplarının tahlil edilmesi tasvirleri anlamlandırmayı güçleştirecektir. Dolayısıyla öncelikle İran'ın son yüzyılı ile ilgili bir hülâsıyla başlamak gerekir. Bugünü anlamak adına elzem olan Batılılaşma ve Batı'nın emperyalist tehdidi İran'da Kaçar hanedanı döneminden itibaren hissedilmiştir. Bu hanedan son devirlerinde Batılılara verdiği imtiyazlar sebebiyle kendi halkından ve Büyük Oyun'un politik bağlamında Rusya'dan baskı görmüştür. Özellikle 1890'da İngilizlere verilen tütün imtiyazı bardağı taşıran damla olmuş ve halk ayaklanmış. Ulema tarafından tütün aleyhine fetva isdar edilmiştir. Bu ayaklanma ileride yaşanacak İslamî Devrim'in bir tür ön denemesi gibidir. Ayrıca geleneksel eğitim kurumları olan medreselerin siyasetteki yerini gösterir. Bu sadette 1979'daki devrimin ilk kıvılcımlarının da medrese öğrencileri tarafından atıldığını zikretmek gerekir. Bu dönemde yaşanan küresel gelişmelere paralel olarak İran'da da meclis ve anayasa gibi olguların düşünüp tartışıldığı cemiyetler teşekkül etmiş ve 20.yy.'ın başında meclis kurulmuştur. Ulema başlangıçta meclis ve anayasa kavramlarının ön saftaki destekçisiyken sonraları artan Batı'ya meyyal reform talepleri sebebiyle zamanla bu tutumundan vazgeçmiştir. Diğer yandan 1907'de İngiltere ve Rusya, İran arada tampon bölge olarak varlığını sürdürmek üzere kuzey Rusya'nın, güney İngiltere'nin olacak şekilde İran topraklarını bölmeye mübaşeret etmiştir. Bu durum ileride 2.Dünya Savaşı döneminde de gerçekleşecektir.⁵

Muhammed Ali Şah 1908'de meclisi kapatmış, İranlılar ise ülkenin işgal edilmiş olmasını bir kenara bırakıp bununla ilgilenmiş ve Şah'ı indirmişlerdir. Onun yerine küçük yaştaki Ahmed Şah tahta geçmiştir. İran, Harb-i Umûmî'ye girmemesine rağmen toprakları bu savaş sırasında Türk, İngiliz ve Rusların çatışma alanına

---

⁵ İsmail Safa Üstün, "İran/Safevilerden Günümüze Kadar", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 22/400-404.

dönmüştür. Bolşevik İhtilali ile Rusya savaştan ayrılınca 1919'da İngiltere İran topraklarına tamamen egemen olmuştur. Sonrasında 1921 yılında Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşma vesilesiyle İran, İngiliz tasallutundan kurtulabilmiştir. Daha sonra İngilizler tarafından göreve getirilen Kazak garnizon komutanı General Rıza Han tarafından bir darbe yapılmıştır. Rıza Han, ahlakî bir yaklaşımla değil de dönemin siyasi vaziyetine dair değerlendirmesine binaen cumhuriyeti getirmek istemiş, fakat ulemanın tepkisi sebebiyle yapamamıştır. Sonrasında 1925 yılında Ahmed Şah'ı da indirerek kendisini şah ilan etmiş ve böylece Kaçar hanedanı dönemi biterek Pehlevi dönemi başlamıştır. Rıza Şah, döneminde Türkiye'dekine benzer bir Batılılaşma programı başlatmıştır. Bütçenin üçte biri gibi çok büyük bir kısmını orduya ayırmış, hukuk alanında Batı'ya meyyal reformlar yapmıştır. Erkek-kız her çocuğa eğitimi zorunlu kılmış, devlette kayıtlı olan din adamları dışında bütün erkekleri Batı tarzı pantolon ve ceket giymeye, başlık olarak ise "Pehlevi başlığı" denilen bir şapka giymeye mecbur tutmuştur. Eskiden sakalsız erkeğe haremağası benzetmesi yapılırken bu dönemde erkekler tıraş olmaya özendirilmiştir. Takvimde de düzenleme yapılmış ve ayların ismi "Hordad, Tir, Mehir" gibi Zerdüşti isimlerle değiştirilmiştir. Kadınların çadorsuz, peçesiz gezmelerine, akraba olmadıkları erkeklerle sokaklarda konuşabilmelerine, aynı faytona binmelerine vs. bu dönemde serbestlik sağlanmıştır. Hukuk ve eğitim alanında yapılan değişimler ulemanın konumuna da zarar verir nitelikte olmuştur. Ekonomi alanında devlet tekelleri kurularak dış güçler karşısında güçlü bir ekonomiye sahip olmak istenmiş, fakat 1941'de Rıza Şah'ın Almanlara olan yakınlığı bahane edilerek İngilizler ve Ruslar tarafından tahttan indirilmiş ve sürgüne gönderilmiştir. Oğlu Muhammed Rıza halefi olmuş, kendisi ölüm tarihi olan 1944'e kadar sürgünde kalmıştır.⁶

Muhammed Rıza Şah yönetime geldikten sonra İslamcı Fedaiyyan-ı İslam ve solcu Tudeh Partisi arasında kalması sebebiyle başlangıçta pek rahat bir mevkide olmamıştır. Tudeh Partisi, otonom Azerbaycan ve Kürdistan gibi başarılar elde etse de Sovyet desteği çekilir çekilmez İran ordusu buralara girmiştir. Rıza Şah'ın tahtından olmasına sebep olan Almanların İran'daki boşalan yerini Muhammed Rıza Şah döneminde Amerika Birleşik Devletleri doldurmuş, 1947'de Truman Doktrini'ne dahil edilen İran'ın safı da belirlenmiştir. Nitekim iki sene sonra solcu Tudeh Partisi kapatılmıştır.

---

⁶ Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020) 123-130.

Yine bu yılda Muhammed Musaddık önderliğinde Cephe-i Milli kurulmuştur. 1951’de başbakan olan Muhammed Musaddık petrolü millileştirmiş, maslahatları tehlikeye giren İngiltere ve Amerika devreye girip Ajax Operasyonu adı verilen bir hareketle 1953’te Musaddık’ı devirmiştir. 1963 tarihinde Şah, Beyaz Devrim adı verilen ve toprak reformu, kadın haklarının iyileştirilmesi, okuma-yazma oranının arttırılması gibi çeşitli alanlarda planlanan bir programı devreye sokmuş, fakat bu program pek işe yaramamıştır. Yine bu yıl Ayetullah Humeyni, ulemayla şah arasındaki ihtilafı da yansıtan mitingi sebebiyle önce tutuklanarak ölüm cezasına çarptırılmış, daha sonra sürgüne gönderilmiştir. Ali Şeriatî gibi ideologların yanı sıra Ayetullah Humeyni’nin Irak’tan yaptığı faaliyetler devrime giden yolda kitleler üzerine etki etmiştir. Gelir eşitsizliği, halkın dini ve milli duyguları gibi birçok etken zemininde medrese öğrencileriyle ilk kıvılcımı ateşlenen devrim, halkın birçok tabanından insanın ortak gayesi olmuştur. Üniversite öğrencilerinden de yoğun katılımın olduğu gösterilerde, en yüksek dini otorite sayılan Humeyni, efradını cami ve öncü rolünde olmuş, nihayet 1979 yılının başlarında devrim gerçekleşmiştir. İran İslam Cumhuriyeti, ilan edilir edilmez Rehine Krizi, İran-İrak Savaşı gibi sıkıntılar yaşamıştır. İçeride ise cumhurbaşkanları suikasta uğramış, partiler kapatılmış, ulema arasında ihtilaflar çıkmıştır. Fakat özellikle sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı dahilî ihtilafların durulmasına ve İranlıların yekvücut olmasına vesile olmuştur. Devrimden sonra her seviyeden eğitimde büyük bir ilerleme olmuş, eğitim kitapları Şii-İslam inançlarına göre tanzim edilmiş ve her yaştan öğrenciye inancı ve ibadeti öğretecek tarzda hazırlanmıştır.⁷

1.3. İmgebilim

İran’ın yakın tarihine müteallik bu girizgahın ardından imgebilim ve ders kitaplarının araştırılması hususlarına değinmek gerekir. Öteki tasavvuru, özellikle ilk ve ortaöğretimde resmi eğitim kurumlarının üzerinde durduğu bir meseledir. Bu durum devletlerin, vatandaşlarının dünyaya bakışında belirleyici olmak arzusu ile ilgilidir. Bu arzunun birçok sebebi olmakla beraber çoğunlukla pratik maslahatlar elde etmek amacı taşır. Ahlakî ve ilmi olmaktan çok, ortak eylem idealinin sağlanması için halkın ortak bir öteki tasavvuru taşınması gereklidir. Böylece savaş, barış, ticaret, eğitim, sanat gibi hayatın seyrinde var olan birçok olguda devlet ve vatandaşın bakış açısı arasında

---

⁷ Hamid Algar, "İran/Kültür ve Medeniyet", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 22/409-413.

uyum sağlanır. Dolayısıyla denebilir ki tarih ders kitapları siyasi statükodan ziyadesiyle etkilenirler. Farklı devletlerin tarih ders kitaplarının incelenmesi meselesi Birleşmiş Milletlerin öncülü olan Milletler Cemiyeti dönemine kadar uzanan bir uygulamadır. Bununla komşu ülkelerin birbirine bakış açısının düzeltilmesi, yabancı düşmanlığının önlenmesi hedeflenir. Bu yöntem savaş olgusuna karşı eleştirel tavrın yansımaları olarak değerlendirilebilir.⁸

İmge kavramı, kişilerin ötekini algılamak yolunda zihninde oluşan imajı ifade eder ve imgeler insan zihninde kelimelerden yahut sembollerden daha kalıcıdır. İmge, insanın düşünme sisteminde önemli bir yer tutması sebebiyle hayatta belirleyici olurken soyut ve girift bir kavram olması hasebiyle tam olarak tahlil edilip ifade edilmesi zorlaşabilir. İmge kavramının üzerinde durulmasının sebebi imgebilim olarak adlandırılan alanın, farklı toplumların birbirlerine yönelik öteki algılarını ele alıyor olmasıdır.⁹ Bu bağlamda zikredilmesi gereken bir diğer kavram “stereotip” kavramıdır. İlk defa matbaadaki bir işlemi belirtmek için kullanılan stereotip kelimesi daha sonra gazeteci Walter Lippman tarafından insanların zihinlerindeki görüntülere benzetilerek kavramsallaştırılmıştır. Bu kavram daha çok olumsuz kalıp yargılara işaret etmek üzere kullanılmıştır. Ayrıca bu kavramı bireysel ve toplumsal açıdan mülhaza edenlerin yanı sıra, bireysel benzersizliği olmayıp toplumu tek renge boyayan olgunun stereotipler olduğunu iddia edenler de olmuştur.¹⁰ Neticede stereotipler sosyal psikoloji üzerinde önemli tesire sahiptir. Zihninde kalıp yargı teşekkül eden kişi, vakalara bu yargıları doğrulamak cihetinden yaklaşması hasebiyle bir süre sonra hem doğru olduğuna inandığı hem de rasyonalize ettiği bir yargıya sahip olur. Ayrıca bu yargıya mahkûm kişinin de bir dereceye kadar yargıyı doğrulayacak şekilde hareket etmeye başladığı ortaya konmuştur. Yani bir bakıma sonuç sebebi doğurur ve stereotip, hedef kişinin eylemine dönüşür.¹¹

Bu çalışmanın ele aldığı İran tarih ders kitaplarındaki Türk tasavvuru bağlamında ise tarihi açıdan bu iki millet yani Farslar ve Türkler arasında çok köklü ve yoğun bir ilişki

---

⁸ Yıldız Deveci Bozkuş, “Ermeni Tarih Ders Kitapları ve Türk İmgesi”, *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı*, Der. Mehmet Hacısalihoglu (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi, 2020) 3-5.

⁹ Bozkuş, *Ermeni Tarih Ders Kitapları ve Türk İmgesi*, 169.

¹⁰ A.g.e., 170.

¹¹ A.g.e., 172.

olduğunu belirtmek gerekir. Ne Farslar ne de Türkler yekdiğerinin ismini zikretmeden kendi tarihlerini kapsamlı bir şekilde yazamazlar. Bugünün dünyasında da bu iki milletin yaşam tarzı, kültürleri, değerleri arasında büyük oranda benzerlik bulunur. Türklerle Farslar arasındaki ilişkinin İslamiyet öncesi dönemde dahi var olduğu, Sasani Devleti'nin attığı siyasi adımlarda kuzeydeki Türk varlığını hesaba katarak tasarrufta bulunduğu bilinir. Sasanilerin kuzey sınırında var olan bazı Türk kavimleri bu sınırlara baskın düzenleyerek ganimet elde etmeye çalışmış, bazen başarılı olmuş bazense püskürtülmüştür. Bir başka örnek olarak da Sasani Devleti'nde baş gösteren bir taht kavgası esnasında çekişmeye müdahil olan Eftalitlerin Sasanileri vergiye bağlaması gösterilebilir. Sonraları Göktürklerle ittifak yapıp Eftalitleri mağlup eden Sasanilerin bu siyaseti, iki Türk topluluğu arasında yapılan bir manevra örneğidir ve askeri tarihin birlikteliğine delalet eder. Karşılıklı çatışmalar cümlesinden olarak Behram-ı Gur döneminde yapılan baskınla Türk hükümdarın mağlup edilmesi de bir başka örnektir ve bu tür örnekler çoğaltılabilir. Ayrıca zaman zaman Sasani ordusunda Türkler savaş esiri, ücretli asker yahut askeri müttefik olarak yer almıştır. Sabirler, Hunlar gibi toplulukların Sasanilerin harici mücadelelerinde Sasani ordusunda yer aldığı vakidir.¹²

İslam'ın kabulünden sonra İran'da ortaya çıkan yahut İran'ı da kapsayan Türk devletleri Fars kültüründen ziyadesiyle etkilenmişlerdir. Hatta Türkçeye “namaz”, “oruç”, “abdest” gibi birçok İslami terimin Arapça yerine Farsça karşılıkları girmiştir. Selçuklular, devlet dili olarak Farsçayı benimsemişler¹³ ve kültürel açıdan Fars etkisinde kalmışlardır. Uzun süre Türk devletlerinin yönetimi altında kalan Farsların diline de Türkçeden pek çok kelime geçmiştir. Fars kültürünün başyapıtlarından biri olan Firdevsi'nin Şahname'si birçok rivayete göre Türk sultan Gazneli Mahmud'a sunulmuştur.¹⁴ İran'ın umumen Şii bir görüntü kazanmasına sebep olan Safevilerin zamanla Farslaşmış bir devlet olmalarına rağmen başlangıçta Türkmenlerden müteşekkil bir hareket olduğu, ilk yöneticisi Şah İsmail'in Azeri Türkçesi ile şiir yazan

---

¹² Cihad Cihan, “Türk-Sasani Askerî İttifakları ve Sasani Ordusunda Türkler”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 32 (2015).

¹³ Osman Gazi Özgüdenli, “Selçuklular/Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36/388-389.

¹⁴ Mehmet Kanar, "Şahname", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 38/289-290.

biri olduğu bilinmektedir.¹⁵ Ayrıca İran'ı şah rejimine kadar yöneten Kaçar hanedanı da Türkmen asıllı bir hanedandır.¹⁶ Bütün bu siyasi geçmiş bir yana bugünkü İran nüfusunun ikinci en kalabalık etnik topluluğu Azeri Türkleridir ve ülkede Azeri Türkçesi oldukça yaygındır. Tarihsel süreçte bu denli köklü bir ilişkiye sahip Türkler ve Farsların, birbirlerine ilişkin sahip oldukları olumsuz tasavvurların tahlil edilmesi ve taraflar arasında daha objektif ve olumlu bir bakış açısının sağlanması yolunda imgebilimsel bir yaklaşım elzemdir. Bu araştırmada eldeki materyalde bulunan imgelerin tasdik veya tekzip edilmesinden ziyade nasıl ve neden ortaya çıktığıyla ilgilenilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda bu tasavvurların oluşmasında doğrudan etkisi olan ve günümüz İran eğitiminin payandaları mesabesindeki birkaç olgunun üzerinde özellikle durmak gerekir.

1.4.Eğitim Paradigması

İran'da eğitim, devrim öncesinde her açıdan Batı'yı takip eder mahiyetteydi. Türkçeye "Batılılaşma Hastalığı" olarak çevrilen "Garbzedegî" adlı Celal Âli Ahmed'in telif ettiği kitapta geçen şu satırlar eğitim hususunda revaç bulan temayülü izah etmektedir:

Her yıl yaklaşık yirmi bin mezunumuz geleceğin huzursuzluklarını, kargaşasını, krizlerini ve belki ihtilallerini yaşamaya, inançsız ve en ufak bir heyecan kıvılcımından yoksun biçimde, hükümetin her şeyden habersiz, gönüllü, ürkek ve etkisiz araçları olmaya aday oluyorlar. Bu durum son on yılda dinî ve İslâmî okullarda neden anî bir canlanma olduğunu açıklayabilir. Bu tür okullarda katı dinî çevrelerden gelmiş ve Batılılaşma hastalığının ölümcül soluşunu içlerine çekip hareketsiz hale getirilmemiş çocukların inançları için bir tehlike söz konusu değildir.¹⁷

Bu satırlar eğitim hususunda İran halkının değişen yönelimlerini, dini eğitime rağbetlerinin arttığını izhar etmektedir. Bu bölümde mezkûr alıntının hulasaten işaret ettiği bazı olgulara; devrim sonrası eğitimin de belirleyicileri olan mezhepsel durum,

---

¹⁵ Adile Yılmaz Anıl, "Şah İsmail/Edebiyat", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 38/256.

¹⁶ Faruk Sümer, "Kaçarlar", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 24/51-53.

¹⁷ Celal Ali Ahmed, *Batılılaşma Hastalığı*, çev. Fatmanur Altun (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 136.

ulemanın siyaset alanında temayüzü ve modernleşme gibi meselelere kısaca değinilecektir. Bu olgular, ele alınan ders kitaplarının teşekkülüne zemin oluşturmaktadır.

1.4.1.Mezhepsel Durum

Safevi Devleti tarikattan evrilerek siyasi bir oluşum haline gelen ve önceleri Sünni iken daha sonra teşeyyü eden Safevi hanedanının bugünün İran coğrafyasında kurduğu devlettir. Bu devlet uzun asırlar sonra bu coğrafyayı tekrar uluslararası siyasette etkili bir bölge haline getirmiş ve bu coğrafyanın Şiîleşmesinde önemli rol oynamıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda İran'ın Şiîleştirilmesi bağlamında Safevi yönetimince İran'a özellikle Lübnan'daki Cebel-i Amil'den Şiî ulema ithal edilmiştir. Bu dönemde İran coğrafyasında var olan tasavvufi ekoller, aşırı Mehdicî ekoller ve Sünnilerin izalesine çalışılmıştır. Bu bilinçli propaganda öncesinde bölgede mezhepsel dağılımın nasıl olduğu tam olarak aydınlanmış olmasa da bir takım Rafizî akımların bölgeye girmiş olduğu bilinmektedir. Bununla beraber İran'ın o dönemlerde en az yarısının muhtemelen daha fazlasının Sünni olduğu söylenebilir. Bu durum Şah İsmail ile danışmanları arasında geçtiği zikredilen bir konuşmada da anlatılır. Buna göre Şiîliğin ilan edilmesi fikrine karşı Şah İsmail'in danışmanları Tebriz'in üçte ikisinin Sünni olduğunu ve bunun tepkilere yol açacağını söyler. İran'da On İki İmam Şiîliğini resmi mezhep ilan eden Şah İsmail'in dedesi Cüneyd ve babası Haydar dönemlerinde Kızılbaşlık ideolojisi teessüs etmiş ve Şah İsmail döneminde iyice geliştirilmiştir. Şah İsmail döneminde Türkmenlere kendi kültürel seviyelerine muvafık bir şekilde On İki İmam Şiîliğinin temel öğeleri benimsetilmiştir. Ancak bunun kitabî ve medrese kökenli bir Şiîlik olmaktan ziyade eski göçebe kültürün İslami filtreden geçerek korunduğu bir heterodoksi olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸

Safevilerden önce İran coğrafyasında hüküm süren devletlerde katı bir mezhepçi anlayış söz konusu olmamıştır. 16. ve 18.yüzyıllarda Şiîliği hem içeride hem dışarıda yaymak için uğraşan Safevi Devleti ise doğal olarak dönemin en güçlü devletlerinden

---

¹⁸ Mehmet Çelenk, "Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiîleşme Seyri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4 (2014).

olan yanı başındaki Sünni Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. Bu durum halihazırdaki tasavvurun teşekkülü yolunda en belirleyici adımlardan biri olmuştur.¹⁹

Şah İsmail'in On İki İmam Şiiliğini ilan etmesinin evvela Cuma hutbesinde gerçekleştiği rivayet edilir. Anlatıya göre bu isteğini çevresindeki ricale açıklayınca bunun tehlikeli olduğu yanıtını alan Şah İsmail kararlılığını korur. Bir gün rüyasında Emiru'l-Muminîn'i görür ve onun tarafından kendisine cemaatte her iki kişinin arasına bir Kızılbaş askeri gelecek şekilde safların düzenlenmesi öğütlenir. Böylece itiraz etmesi muhtemel her kişi ya iki Kızılbaş askerinin arasında ya da bir Kızılbaş askerinin yanında bulunmuş olur. Bu yöntem işe yarar ve hutbe verildiği esnada karşı çıkma girişimleri önlenir. Bu hutbeyle halka teberri²⁰ etmeleri emredilir. İmamiyye Şia'sının çokça tartışılan kavramlarından biri olan teberri, siyasi yönetim konusunda kendisi gibi düşünmeyen kişilerle ilişkilerini kestiklerini, onlardan berî olduklarını ifade etmek için kullandıkları bir terimdir.²¹ Bu bağlamda Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ebubekir gibi Ehl-i Sünnetin saygı duydukları şahsiyetlerden uzak olduklarını dile getirirler. Binaenaleyh Tebriz'de irad edilen bu hutbe vasıtasıyla halktan kimileri kerhen kimileri de isteyerek teberri etmiştir. Sonrasında Şah İsmail kılıç zoruyla İsnaaşeriyye Şiiliğini yaymaya koyulmuş, ezanı değiştirmiş, Eimme-i Ma'sûmîn diye tesmiye olunan Şia nezdinde masum imamların isimlerini altın harflerle cami duvarlarına yazdırmıştır. Daha sonra İmamiyye esaslarına uymayan bir şekilde namaz kılanların öldürülmesini ve daha önce Şiilere baskı uygulayanların yakalanıp cezalandırılmasını emretmiştir. Yukarıda zikredildiği gibi yarısından fazlası Sünni olan bir coğrafyada bu değişiklik süreci uzun ve zorlu olmuştur. Safevi hanedanının meşruiyet kesb etmesi, sûfi arka plan ve uydurma nispetlerle kolaylaştırılmıştır. Buna göre Safevi hanedanı yedinci imam Musa el-Kazım'a dolayısıyla Ehl-i Beyt'e dayandırılmıştır. Diğer taraftan Hz. Ali'yi rüyada gördüğü iddiası Şii siyaset anlayışındaki intizar ve takiyye olgusunu bastırabilmesi açısından önemlidir.²² Şii siyaset anlayışındaki bekleyiş nazariyesinin İran İslam Cumhuriyeti'nin tesisine tevfik

---

¹⁹ A.g.e., 15.

²⁰ "Teberri" sözlükte "hastalıktan iyileşmek, sevilmeyen biriyle ilişkiyi kesip ondan kurtulmak, beri olmak" gibi anlamlara gelir. Bkz. Mustafa Öz, "Teberri", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011) 40/214-215.

²¹ A.g.e., 214-215.

²² Çelenk, *Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri*, 17.

ettirilmesi için ise modern dönemde velayet-i fakih kavramı söz konusu olmuştur. Bu da bekleyiş nazariyesinin yeniden arka planda kalması açısından tarihin çarpıcı bir tekerrürüdür. Bu mesele, Gaib İmam'ın gaybeti esnasında Şii ulemanın yönetime katılıp katılmayacağı ile ilgili yapılan tartışmalar mihverinde teşekkül etmiştir.²³

Hülasa Şah İsmail'in, devletin resmi mezhebi olarak On İki İmam Şiiliğini yerleştirmesi bu coğrafyanın en devrimsel siyasi gelişmelerinden biri olmuştur. Safevi Devleti'nden önce de İran'da Şii siyasi teşekküller olmuştur. Buna örnek olarak 14.yüzyılda ortaya çıkan Serbedariyye hareketi örnek verilebilir.²⁴ Bazı yazarlarca Serbedariyyun'un başarısız olmuş hareketini Safeviler sürdürmüştür ve bu iki hareket arasında ideoloji bazında tarihsel bir devamlılık vardır.²⁵ Buna binaen siyasi başarı elde eden ilk Şii hareketi Safeviler olarak telakki edilebilir. Bugünün İran'ı hemen hemen 16.yy.'dan itibaren yani Safevi Devleti'nin enikonu teessüs ettiği dönemde coğrafi, dini ve siyasi açılardan şekillenmeye başlamıştır.²⁶

1.4.2. Ulemanın Siyaset Alanında Temayüzü

Ulemanın güçlenerek İran siyasetinin bir unsuru haline gelmesi sürecinin anlaşılması için Safeviler döneminde deveren eden Ahbârî ve Usûlî medreseleri arasındaki ihtilaftan bahsedilmelidir. Ahbariler, dini hükümlerin ancak imamların rivayetlerine dayanılarak verilebileceği görüşünü destekler ve ulemanın Mehdi'nin gaybeti sürecinde var olan geçici hükümetler (monarşiler) döneminde siyasete doğrudan katılmamasını öngörür. Usuliler ise dini hükümlerin ortaya konmasında aklî istidlal yönteminin bir kaynak olduğunu savunur ve Şii ulemanın siyasete katılımını destekler.²⁷ Özellikle Safevi Devleti döneminde Usuli yaklaşımın galip gelmesi ve Şii ulemanın siyasete mübaşeret etmesi mümkün olmuştur.

---

²³ Menderes Kurt, "Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine", *İran Çalışmaları Dergisi*, C.2, S.1 (2018): 65.

²⁴ Erdoğan Merçil, "Serbedariler", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36/549-550.

²⁵ Ali Şeriati, *İran ve İslam*, çev. Kenan Çamurcu (Ankara: Fecr Yayınları, 2014) 77.

²⁶ Çelenk, *Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri*, 12.

²⁷ Mustafa Öz, "Usûliyye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 42/214-215.; Metin Yurdagür, "Ahbârîyye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988) 1/490-491.; Kurt, *Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine*, 65.

Ulemanın bu coğrafyada güçlenmesi sürecinin bir başka itici unsuru Osmanlı Devleti gibi Sünni, merkezî ve kurumsallaşmış bir devlet karşısında propaganda üretebilecek ve teorik alanda Safevi Devleti'nin üzerine kurulduğu temelleri koruyabilecek bir din adamları zümresine ihtiyaç duyulmasıdır. Bu unsura duyulan gereksinim, dış politikada Osmanlı'ya karşı durabilmek yanında çoğunluğu Sünni olan bir coğrafyada Safevi Devleti'nin cebren Şiileştirme politikasını yürütmesinin zorluğundan da kaynaklanmaktadır. Ayrıca Şah İsmail'in takipçileri olan Kızılbaşların başka bir tarikata yakınlık duymaları ihtimaline karşı Şah'ı korumaya yönelik yeni bir sınıfın oluşması arzusu bir etken olarak zikredilebilir. Ayrıca ulema, Kızılbaşların daha sonra gerçekleşecek tasfiyesinde baş amillerden olmuştur.²⁸ İronik bir şekilde, Şiilerde on ikinci imamın gaybeti sonrası teşekkül eden bekleyiş nazariyesi sebebiyle Safevi şahlarının meşruiyeti konusu da müphem bir hal almak durumundadır. Yukarıda mezkur rüya anlatımının yanında, ithal edilen ulema ile gerçekleştirilen bir elkab alışverişi problemi bir derecede çözüme ulaştırmıştır.²⁹ Buna örnek olarak Cebel-i Amil'den getirilen Şeyh Ali el-Kerekî el-Amili'nin Şah Tahmasb tarafından müçtehitlerin en üstünü ilan edilmesi, Şah Tahmasb'ın da onun tarafından en büyük müçtehidin naibi ilan edilmesi verilebilir. Şii kaynaklarda ikili arasındaki münasebet anlatılırken Şah Tahmasb'ın Şeyh Ali el-Kerekî'ye yönetimde el-Kerekî'nin daha çok hakkı olduğu, çünkü İmam'ın naibi olduğu, kendisinin ise el-Kerekî'nin sadece çalışanı olduğu, emirlerine ve nehiyelerine uyacağını söylediği aktarılır. Ayrıca el-Kerekî'nin İran'daki Şii kalkınmasının sebebi, mezhebin müceddidi, Safevileri meşrulaştıran esasları ortaya koyan kişi olduğu söylenir.³⁰ Bu suretle İran siyasetinin aktif bir unsuru olmaya başlayan ulema, İran'daki eğitim üzerinde, 19-20.yüzyıldaki bir ara dönem hariç şekillendiği Safevi döneminden itibaren belirleyici bir unsur olmuştur.

---

²⁸ Mazlum Uyar, *İran'da Modernleşme ve Din Adamları*, 1 bs. (İstanbul: Emre Yayınları, 2008), 2.

²⁹ Kurt, *Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine*, 70,71.

³⁰ 30-28 (1409/1989) المحقق الكرکي، رسائل الكرکي، التحقيق: محمد الحسون، محمود المرعشي، (1409/1989).

1.4.3. “Modernleşme”

Bugünün eğitim anlayışının teşekkülünde bir diğer belirleyici adım Kaçar Hanedanlığı döneminde 19.yy.’da başlayan modernleşme hareketleridir. Bu bağlamda 1851’de ilk modern ve seküler eğitim kurumu olan Daru’l-Fünun’un tesisi gündeme gelmiştir. Böylelikle geleneksel eğitime bir alternatif ortaya çıkmış ve eğitimde iki başlı bir süreç başlamıştır. Gerek dünya görüşü gerek sınıfsal çıkarları muktezasınca ulema, eğitimdeki modernleşme hareketlerine muhalif bir tavır takınmıştır. İlköğretimde modern kurumların oluşturulmasıysa 1870 yılında başlamış ve hızla yayılmıştır. Modern eğitim kısa sürede İran’ın entelektüel dünyasında çok daha büyük bir yer işgal eder hale gelmiş ve 1976’da 300 bin öğrenci ülkedeki 30 bin kişilik üniversite kontenjanı için yarışırken medreselerde 11 bini geçmeyen sayıda öğrenci okur hale gelmiştir. Buna rağmen İran’daki ulemanın, ortaya çıkmasından beri otonomisini koruması sebebiyle geleneksel eğitim devlet müdahalesinden uzak tutulabilmiştir.³¹ Şunu belirtmek gerekir ki modern eğitimi geleneksel eğitimden ayıran en temel özelliklerden olan ezber ve nakil merkezlilik yerine tahlil odaklı eğitim anlayışı Pehlevi döneminde yapılan reformların ana hedefi değildir. Bahsedilen dönemin yaygın uygulaması olduğu üzere eğitim politikası, milliyetçi ve seküler devlet nezdindeki stereotipe uygun vatandaşlar yetiştirmeye yönelik oluşturulmuştur. Fakat 20.yüzyılın ilk yarısında kan kaybeden ulema sınıfının 20.yüzyılın son çeyreğinde güçlü bir atılım yaparak ülkenin her alanda yeni bir silüet kazanmasına sebep olduğu görülür. Artık ülkenin yönetimini ele alan ulemanın eğitim konusunda rağbetin nispeten azaldığı geleneksel sistemi eğitime hâkim hale getirmek yerine modern eğitimi İran’ın geleneksel İslamî değerlerine uygun hale getirmeye yöneldiği görülür. Böylece geleneksel eğitimin dayandığı medeniyet tasavvuru ile modern eğitim yöntemlerinin bir araya geldiği bir anlayış ortaya çıkmıştır.

1.5. İran Eğitim Sistemi

İran’da yüksek eğitim öncesi on iki yıllık bir eğitim süreci vardır. Bu on iki yılın ilk altı senesi “ibtidâî” adıyla anılır. Geri kalan altı yıl ise “devre-yi mutavassita” olarak isimlendirilir. Bu iki altı yıllık süreç kendi içlerinde ikiye ayrılır ve üç senelik dört periyot haline gelir. Yani Türkiye’de 4+4+4 olarak taksim olunan eğitim merhaleleri

---

³¹ Aşık, *1851 Yılından Günümüze İran Eğitim Sisteminin Beklenmeyen Sonuçları*, 142.

İran'da (3+3)+(3+3) şeklindedir. Ayrıca Türkiye'den farklı olarak İran'da karma eğitim yoktur ve kız-erkek okulları ayrıdır. İbtidâî yani iki adet üç senelik periyodun bitiminden sonra ülke genelinde merkezi bir sınav yapılır. Ayrıca lise sonrası bir yıllık hazırlık sürecinin akabinde yükseköğrenim için Türkiye'de olduğu gibi yine merkezi bir sınav yapılır. Değerlendirme yirmi puan üzerinden yapılır. 17-20 arası notlar A, 14-16,9 arası notlar B, 12-13,9 arası notlar C, 10-11,9 arası notlar D harf notuyla ifade edilir. Kadrolu öğretmenler vasıtasıyla merkezi bir eğitim programı uygulanır. Eğitim ücretsizdir ve okullaşma oldukça iyi bir orandadır. 1990'larda ilkokul yaşındaki çocukların okullaşma oranı %85 iken 2002 yılında bu rakam %97'ye yükselmiştir.³²

Devrimin getirdiği değişimlerin eğitim alanında tatbik edilmesi açısından ders kitapları süratle devrim değerleriyle uyumlu hale getirilmek istenmiştir. Devrimin başarılı olmasından çok kısa süre sonra, 20 Şubat 1979'da Ayetullah Humeyni tarafından eğitim mercilerinden ilk, orta ve üst düzey tüm eğitim kitaplarının değiştirilmesi istenmiştir. Özellikle sosyal bilgiler alanındaki kitaplar, yaşanan değişimlerin sindirilmesi açısından önemli görülmüştür. İki yıl içinde bütün kitaplar yeniden yazılarak devrim değerleriyle uyumlu hale getirilmiştir.³³ İran'daki eğitim sisteminin amaçları üzerine 2012-2013 yıllarında ısdar edilen maddeler arasında "Allah'a inanan çocuklar yetiştirmek", "sosyal bir eğitim sistemi sağlamak", "eğitim sisteminin verimliliğini yükseltmek", İran'da ve İslam coğrafyasında daha yüksek eğitim standartlarına ulaşmak gibi maddeler zikredilmiştir.³⁴

---

³² Arslan, *İran Eğitim Sistemi: Amaç Yapı ve Süreç Bakımından Türkiye ile Karşılaştırılması*, 53-62.

³³ Hülya Çelik, M. Bilal Çelik, "Devrim Sonrası İran Ortaokul Tarih Ders Kitaplarında Türklere İlişkin Söylemlerin Analizi", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C. 4, S. 2 (2015): 205.

³⁴ Arslan, *İran Eğitim Sistemi*, 54.

İKİNCİ BÖLÜM

KİTAPLARIN TAHLİLİ

Bu bölümde zikredilmiş olan seviyelere ait kitaplar incelenerek doğrudan bu kitapların muhtevası ve bu muhtevaya dair bazı mülahazalar işlenecektir. Kronolojik bir sıra takip edilmeyip İslam öncesi döneme dair anlatı, Safeviler dönemi, Afşarlar dönemi, Kaçarlar dönemi, 10-14.yüzyıllar arası İran'daki Türk devletleri ve Timurlular hakkında kaynaklardaki anlatılar ele alınacaktır.

2.1. İslam Öncesi Döneme Dair Anlatı

Ders kitapları hülasaten İslam öncesi Türklere dair işaretlerde bulunur. Anlatı, Sasani Devleti tarihi ekseninde ortaya konmuştur. Sasanilerin konargöçerlerle yüzleşmeleri babında İran'ın kuzey doğu sınırlarına sürekli hücum eden göçebe topluluklardan bahsedilir. Bu noktada bir Hun kavmi olan Hionitlerle ayrıca Akhun Devleti de denilen Eftalitlerle mücadele ettiklerini belirtmek gerekir. Aynı zamanda Eftalitlerle yaptıkları mücadelede yine Türklere ittifak kurdukları bilinmektedir.³⁵ İncelenen kitaplarda İslamiyet öncesi tarih ele alınırken Türklere ilişkiler üzerine pek düşülmediği görülmüştür. Bunun yerine kuzey doğu sınırlarına hamleler yapan göçebe kavimlerin Sasanilere tehdit unsuru oluşturmamasından bahsedilerek bir millet ismi zikredilmemiştir. Orta Asya'dan gelen tehdidin imparatorluk tarihi boyunca varlığını devam ettirdiği bilinmekle beraber tarihsel süreçle ilgili ilişkilerin tamamen yeknesak bir seyirde olmadığı söylenebilir.³⁶ Bu duruma örnek teşkil eden Sasani İmparatoru Kubad'ın, ikinci saltanat döneminden bahsedilmekle beraber tekrar siyasi konumunu elde ederken Eftalitlerden destek almış olması zikredilmemiştir.³⁷ Ancak bu yaklaşım Sasanilerin dahili tarihinde de birçok ayrıntının atlandığı gerçeğiyle birlikte ele alınmalıdır. Söz konusu kayıtsızlık İslam cumhuriyetinin kurulması sonrası özellikle tebarüz eden bazı eğilimlerde gözlemlenebilir. Kimi aşırılık yanlılarına göre İslam

---

³⁵ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılap, 2019), 95,96-99.; Ahmet Taşağıl, "Türk/Tarih", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 41/467-474.

³⁶ Garthwaite, *İran Tarihi*, 89.

³⁷ A.g.e., 97.

öncesi İran'a dair güzelleme, iftihar, saygı vs. içeren en ufak bir ifade bile putperesti ve tağuti çağrışımlar içeriyor demektir.³⁸ Humeyni'nin bazı demeçlerinde, çoğu İranlının "adil" olarak tavsif ettiği Hüsrev Anuşirvan gibi İslamiyet öncesi bir şahsiyeti dahi adaletsiz olarak niteleyip monarşinin her türünü reddettiği görülmüştür.³⁹ Binaenaleyh denilebilir ki İslami rejim Antik İran tarihine dair özel bir teveccüh taşımamış, bu sebeple kimi milliyetçi çevrelerce itham edilmiştir.

متجاوز را به سختی گوش مالی داد. بعدها حکومت ساسانی برای جلوگیری از غارتگری اعراب، حکومتی دست‌نشانده به ریاست اعراب لخمی (لخمیان) در جنوب غربی ایران به مرکزیت شهر حیره تأسیس کرد. برخی از مورخان، اقدام خسرو پرویز در برانداختن حکومت لخمیان را اشتباه بزرگی می‌شمارند که باعث شد مرزهای جنوب غربی ایران در برابر هجوم اعراب بی‌دفاع بماند.

انحطاط و فروپاشی ساسانیان: یکی از مسائل و مشکلات اساسی حکومت ساسانی، اختلاف و دشمنی میان پادشاه و بزرگان کشور بود. این اختلافات گاهی چنان شدت می‌یافت که به برکناری و حتی قتل پادشاه می‌انجامید. پیش از این

مقابله با بیابان گردان: یکی از مسائلی که همواره ساسانیان را به زحمت می‌انداخت، هجوم مکرر اقوام بیابان گرد به شهرها و آبادی‌های ایران در مناطق مرزی بود. قبایل صحراگرد آسیای مرکزی، مکرر به مرزهای شمال شرقی ایران در منطقه خراسان هجوم می‌آوردند و تخریب و غارت می‌کردند. شاهان ساسانی برای مقابله با تهاجم ویرانگر این قبایل، اقدام به لشکرکشی کردند و هزینه‌های زیادی را متقبل شدند.

قبایل بیابان گرد عرب نیز دائماً به شهرها و آبادی‌های ایران در حاشیه جنوبی خلیج فارس و دریای عمان دستبرد می‌زدند. به همین دلیل شاپور دوم ساسانی در عملیاتی نظامی، اعراب

Şekil 2.1: Orta Asya'dan İran'ın kuzeydoğu sınırlarına saldıran göçebe topluluklar.

Kaynak: تاریخ اسلام (۱)، پایه‌ی دهم، دوره دوم متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۱

2.2. Safeviler Dönemi

Safeviler hanedanı ismini Erdebil'de bulunan Safeviyye tarikatının şeyhi Safiyyüddin'den almıştır. Şeyh Safiyyüddin'in Şafii mezhebine mensup olduğu bilinmektedir. Kendisinden sonra tarikatın şeyhliği oğlu Sadreddin'e geçmiştir. Akabinde Sadreddin'in oğlu Hacı Ali şeyh olmuştur. Hacı Ali'nin Şii mezhebine meyli olduğu zikredilmektedir. Dolayısıyla onun döneminde Safeviyye tarikatının bu cihette değişmeye başladığı söylenebilir. Hacı Ali'nin halefi Şeyh Şah İbrahim olmuştur. Onu Şeyh Cüneyd izlemiş, ancak Cüneyd amcası tarafından Erdebil'den uzaklaştırılmıştır. Cüneyd'den sonra oğlu Haydar tarikatın başına geçmiştir. Haydar

³⁸ Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020) 231.

³⁹ A.g.e., 192.

müritlerinin on iki dilimli kırmızı başlıklar takması esasını getirmiştir. Böylelikle “Kızılbaş” diye anılmaya başlamışlardır. Haydar Akkoyunlular tarafından öldürülmüş, çocukları ise hapsedilmiştir. İlerleyen süreçte Haydar’ın çocukları hapisten çıkmış, müritler önce Haydar’ın oğlu Ali’nin, onun öldürülmesi sonrası da İsmail’in etrafında toplanmıştır. İsmail yaşı çok küçük olduğu için öncelikle Gilan’a götürülüp gizlenmiş ve burada senelerce eğitim almıştır. Önce Erdebil sonra Erzincan’a giden Şah İsmail, etrafında toplanan Türkmenler ile askeri hareketler yapmış, önce Şirvanşahlara sonra Akkoyunlulara karşı savaşmış galip olmuştur. İran’da On İki İmam Şiiliğini resmi mezhep ilan etmiştir. Dulkadiroğulları’na karşı sefere çıkmış, 1510’da Özbeklerle savaşmış ve yenilgiye uğratmıştır. Neticede geniş bir alanda otorite kurmuştur. Anadolu topraklarında da müritleri olan İsmail, Nur Ali Halife’yi Anadolu’ya göndererek müritlerinin kendisine tabi kılınmasını istemiş, Nur Ali Halife ise burada İsmail adına sikke bastırıp Osmanlı birlikleri ile savaşmıştır. Ayrıca Yavuz Sultan Selim’in kardeşi Şehzade Ahmed’in oğlu Murad, Safevilere sığınmıştır. Bu olaylar Yavuz’un Safeviler üzerine sefere çıkmasına müncer olmuş, 1514’te gerçekleşen Çaldıran Savaşı’nda Safeviler mağlup olmuştur. Bu mağlubiyetten sonra daha durgun bir hayat süren Şah İsmail on yıl sonra 1524’te ölmüştür. Kendisinden sonra şah olan Tahmasb döneminde iç karışıklıklar yaşanmış; Ustaclu, Şamlu, Tekelü gibi Türkmen aşiretleri iktidar mücadelesinde rol oynamıştır. Şah Tahmasb döneminde Kızılbaşlar, Şah İsmail döneminde olduğu gibi mutlak itaat arz eder halde olmamışlar, bu yüzden Tahmasb’ın otoritesini tesis etmesi bir mesele mevkiinde olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman, Tahmasb döneminde Osmanlı sultanı olmakla beraber Safevilere karşı başarılı seferler düzenlemiştir. Yine Şah Tahmasb döneminde Avrupalı devletler birçok kez Osmanlı’ya karşı Safevilere ittifak teklif ettilerse de Şah Tahmasb kabul etmemiştir. Ders kitaplarının ihtiva ettiği tasavvura en ziyade egemen olan tarihsel dönem Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemleridir. 1576 yılında Tahmasb’ın ölmesinin ardından tahta geçecek kişi hakkında Türkmen aşiretlerinin eğilimleri belirleyici olmuştur. Sırasıyla Haydar Mirza ve II.İsmail kısa süreli tahta çıkmışlar, sonrasında tahta geçen Muhammed Hudabende döneminde Osmanlılar tekrar Safeviler üzerine sefer düzenlemiştir. Bu sefer vesilesiyle Muhammed Hudabende yerine Abbas Mirza Safevi tahtına geçmiştir. Abbas dönemi, Safevi Devleti için önemli reformların gerçekleştiği bir dönemdir. Şah Abbas, Kızılbaşların ordu ve siyasetteki etkisini kırmak amacıyla “Şahseven” adıyla yeni askeri birlikler oluşturmuştur. Bu askeri birliklerin temelini gulamlar oluşturmuş, yapılan askeri reform ateşli silahlar

kullanmaya mahsus birliklerin teşkil edilmesini sağlamıştır. Böylece Kızılbaşlar eski önemlerini ve güçlerini yitirmiştir. Şah Abbas, Osmanlılarla, Safevi Devleti aleyhine olan Ferhad Paşa Antlaşması'nı imzalayarak batı sınırından emin olmuş ve daha doğuda Özbeklerle mücadele etme imkânı bularak başarılı askeri hareketler gerçekleştirmiştir. Daha sonra tekrar batıya yönelerek Osmanlılar aleyhine birçok bölgeyi ele geçirmiş ve Osmanlı serdarı Sinan Paşa'yı mağlup etmiştir. Yapılan fetih hareketleriyle onun döneminde devlet en geniş sınırlarına ulaşmış, İsfahan başkent yapılmış ve şehir pek çok açıdan gelişme göstermiştir. Osmanlılar ve Özbeklerle dışarıda, Kızılbaşlarla ise içeride verilen mücadele sebebiyle ders kitaplarında Şah Abbas dönemine dair anlatılarda Türk tasavvuruna dair zengin malzeme bulunur. Şah Abbas'ın ölümünün ardından yerine torunu Şah Safi geçmiştir. Onun döneminde Osmanlılarla Safeviler tekrar savaşmışlar, ancak bu savaşların akabinde 1639'da Kasr-ı Şirin Anlaşması'nın imzalanması ile Osmanlı-İran sınırı büyük ölçüde belirlenmiştir. Şah Safi'den sonra oğlu II. Abbas tahta geçmiştir. Onun saltanatı Babürlülerle birtakım çatışmalara sahne olmuştur. Ayrıca batılı devletler bu dönemde bazı imtiyazlar elde etmişlerdir. II. Abbas'ın halefi, oğlu Şah Süleyman olmuş ve Şah Süleyman harici siyasette barışçıl bir politika seyretmiştir. Ölümünün ardından oğlu Sultan Hüseyin Mirza şah olmuştur. Bu dönemde 1722 senesinde Afganlar Safevi Devleti'ni istila etmiş ve 2. Tahmasb kendi sultanlığını ilan etse de devlet fiilen yıkılmıştır.⁴⁰

---

⁴⁰ Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008) 35/451-457.

ایرانی متحد و یکپارچه

اوضاع سیاسی ایران هنگام تأسیس حکومت صفوی

هنگام به قدرت رسیدن صفویان، کشور ما حکومت واحد و قدرتمندی نداشت و دچار تفرقه و تجزیه شده بود. در آن زمان، حاکمان بخش‌های مختلف ایران با هم در جنگ بودند. به همین دلیل، امنیت و آرامش شهرها و روستاها از بین رفته و امور کشور مختل شده بود. هم‌زمان، در همسایگی ایران حکومت‌هایی وجود داشتند که در فکر گسترش قلمرو خود بودند. از جمله امپراتوری عثمانی که با حمله‌های بیایی به سرزمین‌های هم‌جوار، بر قلمرو خود می‌آزود. سلطان عثمانی خود را خلیفهٔ مسلمانان می‌دانست و به ایران نیز طمع داشت. در شمال‌شرق ایران (ماوراءالنهر)، ازبک‌ها قدرت گرفته بودند و به مرزهای ایران می‌ناختند.

فعالیت

۱- کاریکه شماره (۷) را انجام دهید.

شکل‌گیری حکومت صفوی

شیخ صفی‌الدین اردبیلی (۷۳۵-۶۵۰ ق) از مشایخ معروف زمان خود بود که مذهب شیعه داشت. خانقاه او در اردبیل مورد توجه مردم و حاکمان محلی بود. پس از مرگ شیخ صفی‌الدین اداره خانقاه وی به فرزندان رسید که بیشتر آنها، افرادی با نفوذ و مبارز بودند و برای ترویج و گسترش فرهنگ شیعی تلاش بسیاری می‌کردند. در نتیجه فعالیت آنها، ایل‌های مختلف ترک که ساکن مناطق شمال و شمال غربی ایران بودند، به مذهب شیعه گرویدند و مهم‌ترین طرف‌داران خاندان شیخ صفی شدند. این ایل‌ها به قزلباش* معروف بودند.

Şekil 2.2: Safevi Devleti'nin teşekkülü.

Kaynak: ۱۴۰۱، مطالعات اجتماعی، پایه‌ی نهم، دوره‌ی اول متوسطه، وزارت آموزش و پرورش،

İran ders kitaplarında Türk imgesine dair en çok malzemenin bulunduğu anlatılar Safevilere ilişkin olanlardır. Bunlardan birinde Safevilerin komşularıyla ilişkilerinin ele alınması bağlamında Osmanlı Devleti ile olan ilişkiden bahsedilmiştir. Buna göre Safevi Devleti'nin zühur ettiği dönemlerde Osmanlılar gücünün zirvesinde ve Avrupa

içlerinde ilerleme halindedir. Safevi Devleti'nin zuhurunu kendi nizamına ve genişleme isteğine karşı ciddi bir engel ve tehdit olarak gören Osmanlılar düşmanca bir yaklaşım sergilemiştir. Dolayısıyla yeni kurulmuş Safevi Devleti'ni ortadan kaldırmak için İran'a hareket etmiştir. Bu ordu Şii halkı ve Safevi tarikatı müritlerini katletmiş, Safevi ordusunu da yenmiştir. İlerleyen dönemlerde Safeviler statükonun idrakiyle mukavemet göstermiş olduğu için sonraki bazı Osmanlı sultanları kaçınılmaz şekilde Safevilerle anlaşmalar imzalamıştır. Çarpıcı olan nokta ise verilen bir değerlendirme kutusunda Safevilerle Osmanlılar arasında düşmanlık ve savaş yerine barış ve dostluk üzerine kurulu bir ilişki olması durumunda bunun İslam alemi üzerindeki muhtemel tesirinin öğrenciler tarafından düşünülüp araştırılmasının istenmesidir. Kitapta Türklerin tekrar söz konusu edildiği bir diğer nokta da Moğollar ve Timurlular döneminde İran coğrafyasında tasavvufun ve Şiiliğin artması bağlamında, bu dönemde zuhur eden Safiyyüddin Erdebili'nin tarikatına özellikle Türk aşiretlerinden mürit çektiğinin anlatılmasıdır. Akabinde Safevilerin milli kimliğine dair bir bilgilendirme yapılmadan onların önce Şiiliğe meyiletmesi, sonra siyasi bir harekete dönüşmesi ele alınır. Bu bağlamda Akkoyunlu ve Karakoyunlularla çatışmalara girdiği aktarılır. Yine Safevilere tabi Kızılbaş güçlerinin, Şamlu, Ustaclu, Rumlu, Afşar, Dulkadir, Tekelü, Kaçar gibi Türk aşiretlerinden müteşekkil olduğu anlatılır. Şah İsmail mevzuunda kitabın çizdiği tablo, onun döneminde Şiiliğin resmi mezhep olmasıyla İran coğrafyasının etrafındaki Özbekler, Osmanlılar ve Babürlülerden ayrıştığı ve içerde birçok Şii'nin Safevi Devleti'nin teşekkülü vesilesiyle birlik haline geldiği şeklindedir. Bununla beraber Özbeklerle cereyan eden savaş ve Çaldıran Savaşı ile ilgili anlatılanlar meyanında Yavuz Sultan Selim'in böyle kapsamlı bir hamleyi yaparken Safevi tarikatı müritlerinin Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği faaliyetleri gerekçe gösterdiği, ancak asıl sebebin güçlü bir Safevi Devleti'nin ortaya çıkmasından duyduğu endişe ve korkudan kaynaklandığı ifade edilir. Devamında alınan mağlubiyetle ilgili, Safeviler'in galip olmasına az kalmış ve Sultan Selim kaçmaya niyetlenmişken topların devreye girdiği ve ateşli silahların üstünlüğü ile Osmanlıların kazandığı anlatılır. Bu anlatı Venediklilerin seyahatnamesinden alıntılanan bir pasajda geçer. Çaldıran'a ve Özbeklere dair anlatı aşağıda daha detaylı ele alınacaktır.

Şekil 2.3: “Kızılbaş” kelimesinin anlamı.

Kaynak: ۱۴۰۱: مطالعات اجتماعی، پایه‌ی نهم، دوره‌ی اول متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۱.

Kitapta Safevilerin kuruluşundan ve İran topraklarını birlik haline getirmesinden bahseden ve Safeviler konusuna giriş mesabesinde olan bir paragrafta Safevi Devleti'nin genişleyip teessüs ettiği dönemde komşusu olan ülkeler arasında sınırlarını genişletme arzusu olan ülkelerin varlığından söz edilir. Örnek olarak ise Osmanlı Devleti verilir. Çevresindeki ülkelere peş peşe hamleler yaparak sınırlarını genişlettiğinden söz edilir. Osmanlı sultanının kendisini Müslümanların halifesi olarak gördüğü ifade edilerek İran topraklarını ele geçirme hırsı olduğu söylenir. Buradaki hırs kelimesinin metindeki muadili “طمع” şeklindedir ve bu kelimeye Farsça sözlük Dehoda'da “çok istemek” anlamı verilir.⁴¹ Dolayısıyla burada Osmanlı'ya müteallik oluşturulan tasavvur İran topraklarını elde etmek için can atan bir devlet olduğu şeklindedir. Ancak kaynaklar tarandığında Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti ile arasındaki gerilimin başka dinamikler üzerine kurulu olduğu görülür. Gerilimin

⁴¹ Vajehyab, "طمع". <https://vajehyab.com/> [19.05.2023].

başlaması Yavuz Sultan Selim'in saltanatından bir süre önceye denk gelir. Bu dönemde Şah İsmail'in izlediği siyaset Osmanlı vilayetlerine halifeler göndererek orada bulunan Alevileri tahrik edip kendisine bağlamaya çalışmaktır. Mezkûr dönemde Selim, henüz şehzade olmasına rağmen bu siyasetin önünü tıkamak adına Şah taraftarlarını cezalandırmış ve Erzincan'ı bir süreliğine ele geçirmiştir. Bu faaliyetler üzerine Şah İsmail, Sultan II. Bayezid'e oğlunu şikâyet etmiştir.⁴² Bu arka plana binaen, Osmanlı sultanının İran topraklarına olan tamahkarlığı hakkında zikredilen tasvirin tarihsel açıdan sorunlu olduğu söylenebilir. Ayrıca İran'ın kuzey doğu sınırında bir başka Türk topluluğu olan Özbeklerin güçlenerek İran sınırlarına girdiği ifade edilir. Bu iki anlatı aynı paragrafta peş peşe zikredilir. Dolayısıyla okuyucunun zihninde harici otoritelerce hedef tahtasına konan bir İran izlenimi oluşması sağlanır. Bu stereotip milli devletlerin efradını cami, ağyarını mâni politikasının; bir başka deyişle mensuplarını bir araya getiren ve yabancıları birliğin dışında bırakan bağlılık anlayışını oluşturmasının bir aracı mesabesinde. Ayrıca ders kitaplarında tarihte vaki olan müşterek olgulara binaen bir arada zikredilmeleri de söz konusudur. Örneğin Gazneli-Selçuklu-Harzemşahlı devletleri birbirlerinin halefi mahiyetinde olmaları ve ortak özellikleri sebebiyle sürekli bir başlık altında incelenmiştir. Özbeklerin hareketleri hakkında aktarılan bilgiler hususunda 1508-1509 yıllarında Özbeklerin Horasan'a ve Safevi coğrafyasındaki bazı bölgelere seferler düzenlemiş olduğu bilinmektedir.⁴³ Ancak bahsedilen anlatının genelinde milliyetçi bir yaklaşımın yer almadığı zikredilmelidir. Daha çok İranlı kimliğinin Şii görünümüne vurguda bulunulur.

Yine tarih müfredatında bazı Türk topluluklarının Şiileşmesi ile ilgili bir anlatı yer alır. Bu anlatı zımında Safevilerin devlet olarak teessüs etmesinden evvelki tarikat hali ele alınır ve bu tarikata ismini veren Safiyyüddin Erdebili'nin adı zikredilir. Kendisinin Şii olduğu, ardıllarının da nüfuz sahibi kimseler olup Şiiliğin yayılması için çaba sarfettikleri anlatılır. Bu çabaların neticesinde İran'ın kuzeyinde ve kuzey batısında bulunan Türk aşiretlerinin Şiileştiği, Safevi hanedanlığının en önemli taraftarları oldukları ve "Kızılbaş" olarak bilindikleri zikredilir. Bu kısımda verilen bilgiler Safeviyye tarikatının başlangıçta Sünni-tasavvufî bir tarikat olduğu bilgisiyle çelişir niteliktedir. Zira Şeyh Safiyyüddin Erdebili'nin Şafii mezhebinden olduğu

---

⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi (2)*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları), 258.

⁴³ Gülay Karadağ Çınar, "İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ve Şeybani Han Arasındaki Söz Düellosu", *History Studies*, C. 3, S. 2 (2011): 76.

bilinmektedir.⁴⁴ Safiyyüddin'in ardıllarının Şii olduklarını ilan etmesi sebebiyle Safiyyüddin'in de Şîî olup takiye yaptığı görüşü ileri sürülmüşse de modern Safevi araştırmaları kapsamında kabul gören görüş kendisinin Sünni olduğudur.⁴⁵ Bu araştırma, Safiyyüddin Erdebili'nin mezhebini tartışmayı şamil değildir. Dolayısıyla Türk imgesi cihetinden ele aldığımızda İran'da okutulan tarih ders kitaplarında Hoca Ali veya Cüneyd⁴⁶ döneminden itibaren başlayan bir Şîî propagandasından değil, genel bir ifadeyle Safiyyüddin Erdebili'nin kendisinin Şîî olduğu ve oğulları döneminde yapılan davet neticesinde Türk aşiretlerinin Şîîleştiğinden bahsedilmektedir. Ardından Şah İsmail'in dönemine geçilmekte ve milliyeti hakkında bir bilgi verilmeden İran'ın siyasi bütünlüğünü sağladığından bahsedilmektedir. Bu konuda kaynaklarda Safevi hanedanının Kürt asıllı olduğu ve Şah İsmail'in Kürt olduğu⁴⁷ yahut Türk kökenli olduğu⁴⁸ gibi farklı yaklaşımlar mevcuttur. Ancak birçok tarihsel olgu Türk olması ihtimalini diğer tezlerden daha güçlü kılmaktadır. Kitabın aynı bölümünde Özbeklerle olan mücadelesinde onları yenilgiye uğrattığı da anlatılır.

Akabinde bir bilgi kutucuğunda Osmanlı Devleti ile ilgili bazı bilgiler verilmektedir. Evvela miladi 13.yy.'da Küçük Asya'da bir siyasi birliğin olmadığı ve bu coğrafyanın parçalı bir yapıya sahip olduğu anlatılır. Sonrasında "Osman" adlı birinin tedricen bu bölgeleri zapt ettiği ve Osmanlı hanedanının müessisi olduğu bilgisi verilir. Türk ve Müslüman olan Osman'ın kabilesinin Abbasi hilafetine bağlı olduğu, Moğollar tarafından bu hilafetin kaldırılması sonrası Osmanlıların halifeliği kendi üstlerine alarak Müslümanların kendilerine tabi olması gerektiği iddiasında buldukları ifade edilir. Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Asya, Afrika ve Avrupa olmak üzere üç kıtada yayıldıkları ve egemenlik alanlarını genişlettikleri zikredilir. Safevi Devleti'nin İran'da teşekkül etmesi ile Osmanlı Devleti'nin İslam aleminin önderi olmak bahanesiyle sürekli Safevi hanedanını ortadan kaldırmak ve İran'ı kendi devletinin sınırlarına ilhak etmek için çabaladığı söylenir. Bahane olarak karşılanan kelimenin

---

⁴⁴ Gündüz, "Safevîler", 35/451-457.

⁴⁵ Garthwaite, *İran Tarihi*, 147.

⁴⁶ Reşat Öngören, "Safeviyye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008) 35/460-462.

⁴⁷ Garthwaite, *İran Tarihi*, 147.

⁴⁸ Zivar Hüseyinli Baylan, "XVI. Yüzyıl Safevî Kaynaklarındaki Türk Kimliğine Dair Bir İnceleme", *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu*, Der. Ayşe Bedir, vd. (Türk Tarih Kurumu, 2022), 111-130.

metindeki aslının (بهانه) Farsça kamuslara müracaat edildiğinde özür, gereksiz mazeret, sebep gibi anlamlara geldiği görülür. Ancak metindeki siyak sibak ilişkisi sebebiyle yukarıda mezkûr olduğu gibi bahane yahut daha iyimser bir yaklaşımla gerekçe olarak anlaşılabilir. Aynı kelime Otrar meselesi için ve başka vesilelerle de kullanılmıştır. Bu kullanımlar göz önünde bulundurularak kelimenin “gerekçe” olarak karşılanması da mümkündür. Sonrasında Osmanlı Devleti’nin altı yüz sene hüküm sürdükten sonra Harb-i Umûmî’nin bitimiyle ortadan kalktığı bilgisi verilir. Bu kısımda tamahkar ve saldırgan tarafın Osmanlı olduğu izlenimi verilmekle beraber tarihsel akışa uymayan kısımlar olduğu görülür. Zira Abbasi hilafetinin muktedir döneminin Moğollar eliyle son bulması 1258 yılına denk gelir.⁴⁹ Bununla beraber kabileye adını verdiği söylenen Osman Gazi’nin “bey” olması bundan yaklaşık yirmi üç sene sonradır.⁵⁰ Devletin resmi kuruluş tarihi kabul edilen yıl ise daha sonradır. Ayrıca halife olarak anıldığı bilinen ilk padişah 1.Murad’dır.⁵¹ Bununla beraber Abbasi hilafetinin 1258 yılında kamilen ortadan kalkması söz konusu değildir. Yavuz Sultan Selim’in seferine kadar Memlûklü himayesinde etkisiz de olsa halife olarak kalmaya devam etmişlerdir. Nitekim Sultan Selim’in Mısır’ı ele geçirince Halife Mütevekkil’i İstanbul’a getirdiği rivayet edilir.⁵² Ayrıca Osmanlı’nın, ilk dönemlerinde, Müslümanların itaatinden ziyade desteğini bekleyen bir sınır devleti olarak tanımlanması daha doğrudur. Binaenaleyh denebilir ki Osmanlıların hilafete yaklaşımı ile ilgili ortaya konan anlatıda, hilafet imgesinin Şii siyaset anlayışında maslahat gruplarının cihazi mesabesinde kullanılmakla nitelendirilmesinin etkisi vardır.

---

⁴⁹ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2018), 124.

⁵⁰ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi (1)*, 104.

⁵¹ Azmi Özcan, "Hilâfet", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 17/546-553.

⁵² Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988) 1/31-48.

شاه اسماعیل اول

تأسیس حکومت صفوی

در آغاز سدهٔ دهم هجری، اوضاع سیاسی میهن ما دچار آشفتگی و تفرقهٔ زیاد شده بود. سلسلهٔ آق‌قویونلو که بر قسمت‌هایی از غرب و جنوب ایران حکومت می‌کرد، به نهایت ضعف و انحطاط رسیده بود. در چنین شرایطی اسماعیل، پسر شیخ حیدر، با سپاهی متشکل از ایلات و طوایف مختلف قزلباش، آق‌قویونلوها را شکست داد و پس از تصرف تبریز، در آن شهر به عنوان پادشاه ایران تاج‌گذاری کرد (۹۰۷ق).

مهم‌ترین اقدام شاه اسماعیل صفوی، پس از نشستن بر تخت شاهی، رسمی کردن مذهب شیعه دوازده امامی بود. این اقدام دو پیامد مهم داشت: نخست، اینکه بسیاری از شیعیان در

خدمت دولت نوپای صفوی قرار گرفتند و در سایهٔ این دولت متشکل، منسجم و متحد شدند. دوم، آنکه این اقدام سبب تمایز آشکار ایران از همسایگان مسلمان خود، به ویژه امپراتوری عثمانی در غرب و ازبکان و گورکانیان هند در شرق، شد.

شاه اسماعیل در لشکرکشی و جنگ‌های مختلف، مدعیان داخلی، به ویژه حکام محلی را از میان برداشت و موجبات وحدت سیاسی و جغرافیایی ایران را فراهم آورد. او سپس به مقابله با دشمنان خارجی شتافت. ابتدا ازبکان را که به خراسان یورش آورده و مشغول قتل و غارت مردم آنجا بودند، شکست داد و سرکردهٔ آنان، شیبک‌خان، را کشت (۹۱۶ق). به دنبال این پیروزی، بخش وسیعی از سرزمین‌های شرق ایران تا رود جیحون (آمویه) تحت حاکمیت صفویان درآمد.

شاه اسماعیل و سپاهیان در گام بعدی مہتای نبرد با سلطان سلیم، پادشاه عثمانی شدند که با لشکری پرشمار به سوی ایران در حرکت بود. اگرچه سلطان سلیم فعالیت مریدان طریقت صفوی را در قلمرو خود بهانهٔ جنین لشکرکشی گسترده‌ای قرار داد، اما علت واقعی آن، نگرانی و ترسی بود که او از ایجاد حکومت قدرتمند صفوی در دل داشت. در جنگ شدیدی که میان دو سپاه در دشت چالدران^۱ درگرفت، سپاهیان شاه اسماعیل، با وجود شجاعت و رشادتی که از خود نشان دادند، در برابر آتش توپخانه و دیگر جنگ‌افزارهای آتشین دشمن کاری از پیش نبردند و شکست خوردند (۹۲۰ق) و تبریز، پایتخت صفویان برای مدتی به اشغال عثمانی‌ها درآمد.

Şekil 2.4: Şah İsmail ve faaliyetleri.

تاریخ(۲)، پایه‌ی یازدهم، دوره‌ی دوم متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۱: **Kaynak:**

Devamında kitap, Çaldıran Savaşı'nın anlatılmasına geçer. Safevilerin İran'ın coğrafi yekpareliğini müdafaa etmek için defalarca düşmanlarla çarpıştığı söylendikten sonra bu düşmanların en önemlilerinin doğuda Özbekler, batıda ise Osmanlılar olduğu ifade edilir. Osmanlıların yanı başlarında güçlü, bağımsız ve Şii mezhebine mensup Safevi Devleti'nin teşekkül etmesinden rahatsız oldukları ve büyük bir orduyla İran'a yürümeye başladıkları aktarılır. İki devletin orduları arasında Çaldıran'da meydana gelen savaşta Şah İsmail ve ordusunun büyük bir cesaret gösterdiği, ancak Osmanlı ordusunun Safevi ordusunda olmayan top ve tüfek gibi ateşli silahlara sahip olması sebebiyle savaş kazandığı ifade edilir. Savaştan sonra Tebriz'in Osmanlı "işgaline"

girdiği, fakat insanların mukavemeti ve karşı koymasıyla Osmanlıların geri dönmek zorunda kaldıkları aktarılır. Şah İsmail'den sonra yerine geçen Şah Tahmasb'ın İran'daki dahili durumları düzenlediği, Özbek ve Osmanlı hücumlarını defetmekte başarılı olduğu, böylece Safevi Devleti'nin sağlamlaşıp yerleşmesini sağladığı söylenir. Safevi başkentini Tebriz'den Kazvin'e taşıdığı bilgisi verildikten sonra bu başkent değişikliğinin sebebi olarak Tebriz'in daima Osmanlı hücumuna maruz kalmaya müsait olduğu ifade edilir. Şah Tahmasb'tan sonra Safevi Devleti'nin parlak dönemleri olarak tavsif edilen Şah Abbas dönemi anlatılır. Bu dönemde Şah Abbas'ın Özbekleri ve Osmanlıları yenilgiye uğrattığı ve onları İran sınırlarının dışına kadar sürdüğü aktarılır.

فعّالیت ۴

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر را بخوانید و برداشت خود را از سیاست خارجی و موقعیت ایران در ارتباط با همسایگان و دولت‌های اروپایی در عصر صفوی بیان کنید.

«هیچ جوابی شیرین‌تر و منطقی‌تر از جوابی که ایرانیان به نمایندگان آلمان و لهستان و مسکو دادند، نمی‌باشد. نمایندگان این دولت‌ها آمده بودند به دولت ایران پیشنهاد کنند تا با رؤسای ممالک نامبرده که اربابانشان بودند، علیه سلطان عثمانی متحد شود... اعتمادالدوله اضافه کرده بود که شاه ایران به پادشاه عثمانی وعده داده است که با یکدیگر در صلح و آرامش زندگی کنند و شاه ایران هیچ نفع و فایده‌ای را از محترم شمردن قولی که به شاه عثمانی داده است، بالاتر نمی‌شناسد...» (سانسون، سفرنامه، ص ۱۷۲).

Şekil 2.5: Safevi şahının Osmanlılara verdiği söze bağlılığı.

Kaynak: تاریخ(۲)، پایه‌ی یازدهم، دوره‌ی دوم متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۱

Türklerle ilgili tasvire yönelik olarak Şah Abbas döneminde yapılan askerî reformları ele alan bölümlerden bahsetmek gerekir. Zira yapılan reformlardan olumsuz etkilenenler genellikle Kızılbaşlardı ve Kızılbaşlar da Türkmenlerden müteşekkildi. Ders kitabının bu bölümünde Şah Abbas'ın vilayetlerin yönetimini Kızılbaşlardan alarak merkezi yönetimi güçlendirmek ve Kızılbaşların itaatsizlik ve düzensizliklerini engellemek adına Kızılbaş olmayan kimselere verdiği ayrıca yeni bir ordu kurup bu orduyu Avrupa'dan da yardım alarak modern silahlarla teçhiz ettiği aktarılır. Böylece Kızılbaşlardan oluşmayan ayrı bir ordu kurmuş ve Kızılbaşların siyasi ve askeri etkisini zayıflatmıştır. Kitabın ilerleyen sayfalarında bir kelimeler bölümü verilmiş ve

bu bölümde Kızılbaş kelimesinin anlamı açıklanmıştır. Bu açıklamada Kızılbaş kelimesinin Türkçe bir kelime olduğu bilgisi ve anlamı verilmiş, sonrasında Kızılbaşların Şeyh Safiyyüddin'in tekkesinin mensubu olan Türk aşiretleri oldukları, Şah İsmail'e devletin kurulmasında yardım ettikleri ve başlarına kırmızı şapkalar takmaları sebebiyle bu isimle bilindikleri bilgisi verilmiştir.

Osmanlılardan bahsedilen diğer bir nokta Afgan işgali mevzuudur. Safevileri yıkan Afgan hamlesi sonrası Afganların İran'da baştan başa devletleşemedikleri, bu dönemde İran topraklarının inkısama uğradığı, yekpareliğinin bozulduğu ve ülkenin çeşitli yerlerinde devletlik iddiasında olan teşekküllerin oluştuğu söylenir. Rusya ve Osmanlı devletlerinin ise bu karışıklık halinden istifade ederek İran topraklarının kuzeyinde ve batısında bazı bölgeleri işgal ettikleri ifade edilir. Bu keşmekeşin sonucunda ortaya çıkan Afşar hanedanı “napayidar” yani devamlılığı olmayan, istikrarsız devlet başlığı altında incelenir ve Afşar şahı Nadir Şah tarafından Afganların bastırıldığı, Rus ve Osmanlı güçlerinin İran'dan çıkartıldığı söylenir. Ayrıca Osmanlılar bir kitapta Batı tarihinin işlendiği bir kısımda zikredilir. Roma'nın inkısamı ve Doğu Roma'nın yok olması anlatılırken, 1453 yılında Müslüman Osmanlılar tarafından başkenti fethedilene kadar varlığını sürdürdüğü anlatılır. Bu kısımda sadece İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedildiği zikredilmemiş, Osmanlıların Müslümanlığına da özellikle vurgu yapılmıştır.

Neticede Osmanlı-Safevi çatışması kitapta işlenirken Osmanlıların garazkar taraf olduğu tasviri ortaya konur ve hilafet kavramı Şii paradigma ekseninde çatışmayı kavramsallaştırmada kullanılır. Aslında Safevi Devleti, İslam Devrimi'nin ideologlarınca eleştirilen pek çok hususiyete sahiptir. Mesela yukarıda zikredildiği gibi İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunun monarşi karşıtı yaklaşımı ve kralları zalim olarak görmesi Safevi Devleti'nin monarşik yapısıyla çelişir niteliktedir. Ali Şeriatî ise Şii İslam'ın eşrafa karşı mahrumların yanında durur ve sürekli devrimci niteliğini korur vaziyetini Safevi Devleti döneminde kaybettiği ve statik bir hale büründüğü mülahazasında bulunur.⁵³ Nitekim tarih ders kitabında Osman ile ilgili çizilen tasvirin bir benzeri Şeriatî tarafından Safeviler hakkında çizilir ve Safeviler “insanların imanını Osmanlıların gücüyle savaşmaya istihdam etmek”le suçlanır.⁵⁴

---

⁵³ Şeriatî, *İran ve İslam*, 222-223.

⁵⁴ A.g.e., 224.

Tüm bu sebeplerle Safevi Devleti'nin, İran Şiiliğinin sebebi değil sonucu olduğu yorumu yapılır.⁵⁵ Bu şekilde, yozlaşmış bir hareketin İran coğrafyasının teşeyyünde asli amil olarak telakki edilmesi ihtimali ortadan kaldırılır. Bunlara rağmen Safevi Devleti, İran'da İranlı kimliğini bir araya getirecek şekilde Şiiliği temsil eden ilk siyasi teşekkül olması hasebiyle günümüz İran'ının ideolojik öncüsüdür. Günümüz İran toplumunun silüetinin belirmesinde en belirleyici tarihsel dönemdir. Dolayısıyla ne monarşik yapısı ne de Şii mezhebinin dinamizmini yitirmesine sebep olduğu yorumu Safevi Devleti'nin, İranlı kimliğini ve tarih tasavvurunu oluşturmadaki mevkiine zarar vermemektedir.

Ele alınan 10. sınıf kitabında daha çok tarih ilminin yöntemi ve antik tarih ele alındığı için bu kitap Türk tasavvurunun incelenmesi açısından çok fazla veri sunmamaktadır. 10. sınıf, İran eğitim sisteminde “devre-yi mutavassıta-yı dovvom” yani ikinci altı yıllık periyodun son üç yılının ilk senesi olması itibariyle dil ve üslup açısından ders kitabının daha yüksek ve bilimsel hale geldiği söylenebilir. Aynı seneye ait bir de İslam tarihi kitabı vardır. Yukarıda bahsedilen tarih kitabı edebiyat ve beşerî bilimler kapsamında bir tarih eğitimi vermeye yönelik iken İslam tarihi kitabı İslamî ilimler çerçevesinde işlenecek tarih içindir. Nitekim bu durum kitaplarda alt başlık olarak gösterilmiştir. 10. sınıfta okutulan İslam tarihi kitabı İslam'ın zuhuru öncesi siyasi, iktisadi, toplumsal vaziyetten Emevilerin ilk dönemlerine kadar olan süreci işler ve Türk imgesine dair malzeme içermez. Ancak 11. sınıfta işlenen İslam Tarihi 2 kitabı sonraki dönemleri ele alması hasebiyle Türk imgesine dair veri elde etmeye uygundur. Bu kitapta İslam medeniyetinin bazı devrelerden müteşekkil olduğu söylenir. Bu devrelerden ilkinde medeniyetin hızla olgunlaşıp serpildiği ancak bazı dahili ve harici etkenlerin bünyesine ağır darbeler vurması ile İslami medeniyetin durgunluğa uğradığı ifade edilir. Ancak bir müddet duraklamadan sonra kurulan bazı devletler vesilesiyle İslam kültür ve medeniyetinin bir kalkınma süreci daha geçirdiği, bu devletlerin de Osmanlı, Safevi ve Babürlü Devleti oldukları söylenir. Bakıldığında bu üç devletin de teşekkülünde önde gelen amilin Türkler olduğu görülür. Yine kitapta bu devletlerin dağılmasıyla tekrar bir durgunluk sürecine giren İslami kültür ve medeniyetin yeniden ivme kazanmasının 1979 İran Devrimi ile gerçekleştiğini söylemenin mümkün olduğu ifade edilir. Dolayısıyla İslamî medeniyet tasavvurunun tarihsel kalkınma ve

---

⁵⁵ A.g.e., 76.

durgunluk dönemleri en azından orta çağlar için ortak tarihsel kabullere dayalı, milli ve mezhebi taassuptan uzak bir şekilde ele alınmıştır. Bununla birlikte etnik bir söylem içermemesine karşın Türklerin bu husustaki rolü açıkça ortaya konur ve İslam tarihinin ikinci kalkınma devresinde başı çeken unsur olduğu açıklanır.

ایران از عهد نادرشاه تا ناصرالدین شاه

فصل ۶

پس از سقوط صفویان، تحولات زیادی در اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران پدید آمد. در دوره نادرشاه افشار، دوباره وحدت سیاسی در ایران شکل گرفت اما پس از او، بار دیگر کشور ما به صحنه جنگ مدعیان حکومت تبدیل شد. در دوره کریمخان زند مدنی امنیت و آرامش برقرار بود اما پس از مرگ او جنگ و ستیز برای به دست گرفتن قدرت آغاز شد. پس از روی کار آمدن قاجاریه، آقا محمدخان کوئیند ایران را متحد و یکپارچه کند اما جانشینان او نتوانستند در برابر هجوم کشورهای قدرتمند از کشور ما حفاظت و دفاع کنند. مردم ایران که سال‌ها از ورود به مسائل حکومتی به دور بودند و قسری در مسائل مهم و تصمیمات کشور نداشتند، برای رهایی از این اوضاع به مبارزه دست زدند و کارهایی انجام دادند.

سبا با نظام این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن به پاسخ پرسش‌های زیر بین می‌رید:

- ۱- اوضاع سیاسی ایران در دوران سلسله‌های افشاریه، زندیه و قاجاریه چگونه بوده است؟
- ۲- هجوم نظامی روسیه و انگلستان به ایران در دوره قاجاریه چه آثار و نتایج داشته است؟
- ۳- پیامدهای مداخله و نفوذ سیاسی و اقتصادی روسیه و انگلستان در ایران چه بوده است؟
- ۴- مردم ایران برای مقابله با مشکلات داخلی و رهایی از نفوذ و دخالت سیاسی و اقتصادی بیگانگان چه کارهایی انجام دادند؟

Şekil 2.6: Nadir Şah döneminden Nasiruddin Şah dönemine kadar İran.

Kaynak: ۱۴، مطالعات اجتماعی، پایه‌ی نهم، دوره‌ی اول متوسطه، وزارت آموزش و پرورش،

2.3. Afşarlar Dönemi

Afşarlar hanedanının kurucusu olarak kabul edilen Nezir Kulu yani Nadir Şah, İran coğrafyasının siyasi olarak çalkantılı olduğu bir dönemde tarih sahnesine çıktı. Bu dönemde Afganlar İran üzerinde kısmî bir egemenliğe sahiptir. Ayrıca Osmanlılar ve Ruslar, İran topraklarının bazı bölgelerini ele geçirmişlerdir. Nadir ilk kerte Safevi şahı 2. Tahmasb'ın yanında olmuş ve onun sipehsâlârı yani başkumandanı sıfatıyla Afganları savaşta mağlup etmiş ve egemenliklerine son vermiştir. Tahmasb, Nadir'in otoritesinden rahatsız olması sebebiyle mutlak egemenliğini ikame etmek amacıyla Osmanlılara karşı mücadeleye girişmiş, ancak kaybetmiştir. Akabinde imzaladığı barış anlaşmasını Nadir'in tanımaması ile Tahmasb'ın itibarı iyice zedelenmiş, ardından Nadir, Tahmasb'ı tahttan indirerek Tahmasb'ın oğlu ve bebek yaşta olan Abbas'ı tahta geçirmiştir. Daha sonra Osmanlılarla savaşmış ve galip olmuştur. İran üzerindeki Osmanlı, Afgan ve Rus egemenliğini sona erdirmiştir. Azerbaycan'ın Mugan bölgesinde İran'ın yerel yöneticilerini toplamış ve burada şah ilan edilmiştir. Ayrıca yine bu toplantıda Ehl-i Sünnet değerlerinden olan ashaptan bazı eşhasa sövmenin yasaklanmasını gündeme getirmiştir. Nadir Şah başarılı bir yönetici olmakla beraber umumiyetle katı bir yaklaşıma sahip olmuş, nihayet çoğunluğu kendi boyu olan Avşarlara mensup emirler tarafından öldürülmüştür. Nadir Şah'tan sonra hükümeti döneminde kendisine isyan etmiş yeğeni Ali Kulu Han, Adil Şah adı ile tahta geçmiştir. Adil Şah döneminde amcasının hazinesi askerler arasında dağıtılmış, amcasının zorla Horasan'a iskân ettiği bazı oymaklar hareket özgürlüğü kazanmış ve bu durum Zendlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Adil Şah amcası Nadir Şah'a karşı isyan ettiği gibi kardeşi İbrahim de Adil Şah'a karşı isyan etmiş ve ordusu tarafından bir oranda terk edilen Adil Şah mağlup olup tahttan indirilmiştir. Tahta geçen İbrahim döneminde de Avşar hanedanı içindeki çekişme son bulmamış, Horasan'da eşraf Şahruh Mirza'yı şah ilan etmiş ve İbrahim bir süre sonra öldürülmüştür. Şahruh, Seyyid Muhammed adında anne tarafından Safevilere dayanan ve halk tarafından sevilen bir şahsı tasfiye etmek isteyince emirler aksine Şahruh'u terk ederek Seyyid Muhammed'i şah ilan etmişlerdir. Kısa süre sonra bir zümre tarafından Şahruh tekrar şah kabul edilmiştir. Ancak gözlerine mil çekilmiş olduğu ve yaşı uygun oğlu olmadığı için iktidarı deruhte edememiştir. Seneler sonra Afgan saldırısına karşı oğlu Nasrullah Mirza tarafından Meşhed müdafaa edilmiştir. Ancak Nasrullah Mirza'nın kısıtlı bir şehir idaresi mahiyetinde Meşhed'i idare etmesi dışında büyük bir siyasi rolü olmamıştır. Onun

akabinde kardeşi Nadir yerine geçmiş, bu dönemde güçlenen Kaçar beyi Ağa Muhammed Şah, Meşhed'e gelmiştir. Avşar hanedanının, Ağa Muhammed Şah tarafından Mazenderan'a yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Onun ölümü ile Nadir Sultan Meşhed'de bir süre daha egemen olmuş, Muhammed Şah'ın halefi Feth Ali Şah tarafından gönderilen güçlere karşı mücadele etmiş ancak mağlup olmuştur. Böylece Avşar hanedanının siyasi hayatı bitmiştir.⁵⁶

Müfredatın bu bölümünde Nadir Şah'ın siyaset hayatından müspet bir dille bahsedilmekle birlikte Afşar hanedanının Oğuz boylarına intisap ettikleri ve Türkmen kökenli olduklarından söz edilmez.⁵⁷ Nadir Şah'ın saltanatının umumen yabancılarla savaşmak ve isyanları bastırmakla geçtiği, asi Afganları Hindistan'ın içlerine kadar takip ettiği, oradan birçok ganimetle İran'a döndüğü ifade edilir. Nadir Şah'ın İran'ı yekpare ve muktedir bir ülke haline getirmek için çabaladığı, Basra Körfezi'nin hassas konumunun farkında olarak deniz gücü oluşturmanın ehemmiyetinden haberdar olduğu, binaenaleyh Basra Körfezi'nde bir İran deniz gücü oluşturmak için faaliyetlerde bulunduğu, ancak ölümüyle birlikte bu faaliyetlerin durduğu söylenir. Siyasi hayatının son yıllarında Nadir Şah'ın art arda gerçekleşen isyanlar ve itaatsizliklerden dolayı ruhsal olarak olumsuz etkilendiği ve etrafındakilere, komutanlarına karşı şüpheli bakış açısından ötürü öfkeli ve acımasız bir kişiliğe büründüğü, akabinde can korkusu yaşayan ordu komutanlarının onu katlettiği anlatılır. Nadir Şah'ın ölümü sonrası İran'ın yeniden mahalli yöneticilerin ve aşiret reislerinin çatışmalarına sahne olduğu ifade edilir. Dolayısıyla denebilir ki Nadir Şah sonrası tahta geçen Adil Şah, İbrahim, Şahrüh Mirza gibi Avşar beylerinden bahsedilmemiştir. Nitekim Afşar Devleti'nin İran tarihi açısından mühim addedilen devresi Nadir Şah'ın dönemi olmuştur.⁵⁸

2.4. Kaçarlar Dönemi

Kaçarlar 15.yüzyılın sonlarında Yozgat'tan Kuzey Azerbaycan'a göçmüş Türkmen obalarından müteşekkil bir topluluktur. Akkoyunlu taht meselelerinde rol oynamalarının yanı sıra Safevi Devleti'nde görev almışlardır. Kaçar boylarından birine

---

⁵⁶ Faruk Sümer, "Avşarlılar", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 4/164-166.

⁵⁷ A.g.e., 164-166.

⁵⁸ A.g.e., 164-166.

mensup Feth Ali Han Safevilerin son dönemlerinde bazı bölgeleri alıp II. Tahmasb üzerinde egemenlik kurarak kendini emiru'l-umera makamına tayin ettirdi. Ancak daha sonra Feth Ali Han öldürüldü. Ardından oğlu Muhammed Hasan Han birtakım mücadelelere girişti. Başka bir Kaçar oymağıyla ve Nadir Şah'la mücadele etti. Nadir Şah'a karşı iki kere mağlup olup geri çekildi. Nadir Şah'ın ölümü sonrası Esterabad'a geldi ve II. Süleyman tarafından tüm Kaçarların başı olarak seçildi. II. Süleyman'ın Safevi tahtından indirilmesi üzerine de bağımsızlığını ilan etti. Muhammed Hasan Han; Zendler, Afganlar gibi topluluklarla yaptığı savaşlar sonucu hakimiyet alanını genişletti. Ancak saltanatının son yıllarında yaptığı savaşlarda mağlubiyet aldı ve Kerim Han'a karşı yaptığı bir savaşta öldürüldü. Kerim Han, kendi ordusunda bulunan ve Kaçar oymaklarından birine mensup olan Muhammed Hüseyin Han'ı Esterabad valiliğine tayin etti. Muhammed Hasan Han'ın ardılları ise önce Türkmen bozkırında bir beye sığınmış, sonrasında ise Muhammed Hüseyin Han tarafından Şiraz'a gönderilmişlerdir. Burada kendilerine iyi davranılmış, Muhammed Hasan Han'ın oğlu olan Hüseyin Kuli Han bir bölgeye vali tayin edilmiş, diğer oğlu Ağa Muhammed Han ise halasının yardımıyla Şiraz'dan kaçmıştır. Hüseyin Kuli Han vali tayin edilmesi sonrası, Ağa Muhammed Han ise firarının akabinde babalarının intikamı için mücadeleye başlamışlardır. Ağa Muhammed Han zamanla egemen olduğu toprakları genişletmiş ve Tahran'da "şehinşahlık" unvanı alarak kendi adına para bastırıp hutbe okutmuş ve Kaçar Devleti böylece 1796 yılında resmen kurulmuştur. Ağa Muhammed Şah'ın kendi görevlileri tarafından öldürülmesi sonrası yerine Feth Ali Şah geçmiştir. Bu dönemde Avrupalı devletler ile münasebetler cereyan etmiş ve umumiyetle Rusya'ya karşı cephe alınmıştır. Hem Osmanlı Devleti hem Rusya ile yaptığı mücadelelerle bu dönemde Kaçar Devleti güç kaybetmiştir. Feth Ali Şah'ın ardından Muhammed Mirza tahta geçmiştir. Bu dönemde gerçekleşen önemli olaylardan biri İsmailî lideri Hasan Ali Şah'ın isyan çıkarıp mağlup olarak Hindistan'a kaçmak zorunda kalmasıdır. Muhammed Şah'tan sonra yerine oğlu Nasıruddin Şah geçmiştir. Onun döneminde Babilik inancı ortaya çıkmış ve devleti bir süre uğraştırmıştır. Yine Nasıruddin Şah döneminde Rusya'nın Osmanlı'ya karşı beraber saldırma teklifi üzerine hazırlıklara başlanmış, ancak doğuda İngilizlerin Afganlarla yürüttükleri İran aleyhine eylemleri sebebiyle oraya yönelmiş ve Herat'ı ele geçirmiştir. Daha sonra İngilizlerin geri saldırısının akabinde İran barış istemiştir. Nasıruddin Şah'tan sonra yerine Muzafferuddin Şah geçmiştir. Bu dönemde tüccarlara yönelik sert uygulamalar halkın aydınlar, tüccarlar, öğrenciler gibi çeşitli kesimlerinin bir araya gelerek

muhalefet göstermesine sebep olmuştur. Bu süreçte 1906 yılında Şah'a meşrutiyet kabul ettirilmiş ve meclis kurulmuştur. Muzafferuddin Şah'ın halefi oğlu Muhammed Ali Şah olmuştur. Muhammed Ali Şah meclisi yanlış eğilimleri gerekçesiyle topa tutturmak isteyince tahtından indirilmiş ve yerine küçük yaştaki Ahmed Mirza geçirilmiştir. Ahmed Mirza döneminde Harb-ı Umûmî başlamış, bu meyanda devletin tarafsızlığını ilan etmesi yahut Paris Barış Konferansı'ndaki talepleri içinde bulunduğu zafiyet sebebiyle dikkate alınmamıştır. Şah, İngilizlerle himaye antlaşması imzalarken meclis bunu kabul etmemiş ve bu vaziyeti fırsat bilen Rusya İran'ı işgal etmiştir. Kazak tugayı kumandanı Rıza Han ordunun başına geçerek Rusları püskürtmüş ve bir hükümet darbesi yapmıştır. Önceleri savaş bakanlığı yaparken daha sonra iktidarı ele geçirmiş, halihazırda İran'da olmayan Ahmed Mirza'nın geri dönmeyişi ile kendini şah ilan ettirmiş ve böylece 1925 yılında Kaçar Devleti resmen son bulmuştur.⁵⁹

Kitaplarda Türklere dair tasavvurun incelenebileceği bir sonraki kısım Kaçar hanedanının işlendiği kısımdır. Giriş bölümünde Kaçar aşiretinin İran'ın Türk asıllı aşiretlerinden olduğu ortaya konur. Kaçar Hanedanlığının ilk şahı olan Ağa Muhammed Han'ın aşiret reislerinden biri olduğu ve Zendîlere mensup Kerim Han'ın vefatından sonra egemenlik kurmaya çalıştığı zikredilir. Sonrasında Zendîlerin son lideri Lütf Ali Han'ı bir müddet kovalamacadan sonra yenip öldürdüğü, Kirman halkını Lütf Ali Han'a sığınmaları sebebiyle acımasızca cezalandırdığı ifade edilir. Ağa Muhammed Han'ın izlediği bazı stratejiler sonrası İran'ın tamamına egemen olduğu ve Kaçar Devleti'ni kurarak Tahran'ı başkent olarak seçtiği aktarılır. Akabinde Ağa Muhammed Han'ın öfkeli ve acımasız bir şahsiyet olduğu, hizmetkarları eliyle öldürüldüğü ve kendisinden sonra yeğeni Feth Ali Şah'ın iktidara geldiği ifade edilir.

---

⁵⁹ Sümer, "Kaçarlar", 24/51-53.; Mustafa Öz, "Ağa Han", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988) 1/453-455.

نگاره آقامحمدخان قاجار (۱۱۵۵-۱۲۱۱ق)

آقامحمدخان پس از تاج‌گذاری به عزم برچیدن بساط حکومت جانشینان نادرشاه و دستیابی به غنایم و گنجینه جواهرات وی، راه خراسان را درپیش گرفت. او سپس به منظور برقرار کردن نظم و امنیت به منطقه قفقاز لشکرکشی کرد و در همین زمان به دست چند تن از همراهانش به قتل رسید (۱۲۱۱ق/ ۱۱۷۵ش).

بی‌تردید، سخت‌کوشی و تلاش‌های بی‌وقفه آقامحمدخان برای ایجاد یکپارچگی سیاسی و بازگرداندن حاکمیت دولت مرکزی به سرتاسر قلمرو ایران درخور ستایش است ولی به سبب بی‌رحمی و کینه‌توزی اش در برخورد با مخالفان و رقیبان، که تا حدودی ریشه در ستم‌هایی داشت که در زمان کودکی و نوجوانی بر او رفته بود، در تاریخ نام او به نکویی برده نمی‌شود.

Şekil 2.7: Ağa Muhammed Han.

تاریخ(۳)، پایه‌ی دوازدهم، دوره‌ی دوم متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۱ **Kaynak:**

Türklerle ilgili bahsin tekrar açılması ıslahatçı devlet adamı Mirza Taki Han Emir-i Kebir döneminde gerçekleşen faaliyetlerin aktarılmasına denk gelir. Kaçarlar döneminde önemli devlet görevlerinde bulunmuş Taki Han'ın⁶⁰ Muhammed Şah döneminde bazı memuriyetlerle Rusya ve Osmanlı ülkelerine yolculuk yaparak buralarda bazı icraatta bulunduğu ve mezkûr devletlerin modernizasyon ve ıslahat çalışmalarını yakından görme imkânı bulduğu ifade edilir. Bundan sonra Mirza Taki Han'ın rüşvetin engellenmesi, mali kanunların reforme edilmesi, silah üretmek için fabrikaların tesis edilmesi, Osmanlı'daki iltizama benzer bir sistemin kaldırılması kabîlinden icraatları sıralanır. Dolayısıyla bu ıslahat ile Rusya ve Osmanlı Devleti'nde müşahede ettiği gelişmeler arasında bir bağ kurulur ve İran'ın modernizasyonunun bir derecede Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen gelişmelerden mülhem olduğuna işaret edilir. Ayrıca yine Kaçar döneminden söz edilirken yabancılara verilen ekonomik imtiyazlar, bunun İran toplumu nezdinde oluşturduğu rahatsızlık ve muhalefet, meşrutiyetin tesis edilmesi, daha sonra kaldırılması ve İran toplumunun çeşitli grupları arasında yaşanan çatışmalardan bahsedilir. Bu noktada Kaçarlar döneminde yaşanan tütün ayaklanması zikredilmelidir. Nasirüddin Şah döneminde İran tütününün sadece İngilizlere satılacağıyla ilgili bir anlaşma yapıldığını zikreden kitap, bu anlaşmanın getireceği ekonomik sıkıntılar sebebiyle halkın ayaklandığını, ayaklanmanın

⁶⁰ Rıza Kurtuluş, "Mirza Takî Han", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020) 30/168-169.

rehberliğini de ruhanilerin yani din adamlarının deruhte ettiğini anlatır. Ayaklanmalar karşısında Nasırüddin Şah'ın anlaşmayı ilga etmek zorunda kaldığını aktaran kitap tütün ayaklanmasının İran halkının hariçte yabancı sultanından, dahilde ise zulümden kurtulmak yönünde yaptığı ilk ciddi ayaklanma olduğunu zikreder. Ayrıca bu hareketin zaferle sonuçlanması ile halkın özgüveninin ve mukavemet ruhunun güçlendiği anlatılır. Kaçar Devleti'ni dahili zulmün faili olarak İngilizleri ise harici sulta olarak tavsif eden kitap, Kaçar tarihini İranlı kimliğinin öz tarihinin bir cüzü addeder. Mezkûr anlatının geneline din adamlarının faziletleri ve erdemli duruşları teması hakimdir.

Kitap Harb-i Umûmî'yi işlemeye başlayınca Osmanlı Devleti'ni tekrar ele alır. Savaşa giren devletler “Muttehidîn” ve “Muttefikîn” olmak üzere ikiye ayrılır ve içinde Almanya, Avusturya, Macaristan, İtalya ve Osmanlı'nın da bulunduğu devletler “Muttehidîn” olarak isimlendirilir. Sonrasında İran'ın savaşın başlangıcında tarafsızlığını ilan ettiği, ancak İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin bunu görmezden gelerek kendi kuvvetlerini İran sınırlarına soktukları ifade edilir. Ayrıca İran'ın bazı bölgelerinin, İngiltere ile Rusya'nın Osmanlı kuvvetleriyle olan savaşlarına sahne oldukları söylenir.

2.5. 10-14.Yüzyıllar Arası İran'daki Türk Devletleri

Kitaplarda bu konuya ilişkin, hicrî şemsî takvime göre dördüncü yüzyılın başlangıcından sekizinci yüzyılın başlarındaki Moğol akınlarına kadar üç hanedanın; Gazneliler, Selçuklular ve Harzemşahların İran coğrafyasının bazen bir kısmına bazen tamamına egemen olduğu anlatılır. Bu devirde İran'ın önemli siyasî, iktisâdî, ictimâî ve kültürel değişimler geçirdiği ifade edilir. Akabinde Gaznevîler başlığı altında bu süreç anlatılmaya başlanır.

2.5.1. Gazneliler

Türkler 9-10.yüzyıllarda İslam dünyasının kimi hanedanlarının hizmetinde askerlik yapmaktaydılar. Bu hanedanlardan biri bu dönemde parlak dönemlerini yaşayan Samani Devleti olmakla beraber bu askerlere bir örnek de Samani Devleti'nin Horasan kumandanlığını yapan Alp Tegin'dir. Alp Tegin, Samani tahtına kendi adayını çıkarmak üzere yaptığı bir girişimde başarısız olması sonrası Doğu Afganistan'ın Gazne şehrine çekilmek zorunda kalmıştır. Gazne şehrini ele geçirip burada egemenlik

kurmuştur. Alp Tegin'in ölümü sonrası yerine oğlu Ebu İshak geçmiş, ancak Ebu İshak'ın oğlu olmadığı için sonrasında Türk kumandanlar Gazne'de yönetimi deruhte etmişlerdir. Nihayet Sebük Tegin, Türkler tarafından başa geçirilmiş ve böylece Gazneli Devleti'nin hanedan olarak tarihi başlamıştır. Sebük Tegin döneminde Hindistan'da önemli fetihler yapılmış ve İslamiyet'in burada yayılmasının önü açılmıştır. Sebük Tegin, resmen Samani valisi olmakla beraber bağımsız Gazneli Devleti'nin kurucusu kabul edilir. Sebük Tegin'den sonra yerine oğlu İsmail geçmiş, fakat diğer oğlu Mahmud bunu kabul etmemiş ve tahtı ele geçirmiştir. Mahmud, Samanilerin tanımadığı Abbasi halifesi adına hutbe okutmuş ve halife ona elkab vermiştir. Sonuçta Karahanlılar, Samanilere son verdiğinde toprakları Gazneliler ve Karahanlılar arasında dağılmıştır. Mahmud, Hindistan topraklarına on yedi sefer düzenlemiştir. Bu seferler ile saygınlığı İslam aleminde artmış ve halife tarafından kendisine "Sultan" lakabı verilmiştir. Vefatından sonra bir taht kavgası sonrası oğlu Mesud yerine geçmiştir. Mesud döneminde Hindistan'a seferler devam etmiş, ancak Mesud döneminin siyasi bağlamı Sultan Mahmud dönemindeki başarının yakalanmasına engel olmuştur. Özellikle Mesud'un Horasan'a gelen Selçuklular ile yaşadığı çekişmeler siyasi kariyeri üzerinde belirleyici olmuş ve nihayetinde Dandanakan Savaşı'nda aldığı mağlubiyetin akabinde Hindistan'a çekilmek isterken tahttan indirilmiş, yerine kardeşi Muhammed tahta geçmiştir. Daha sonra Mesud'un oğlu Mevdud amcası Muhammed'i saf dışı bırakarak Gazneli tahtına oturmuş, Selçuklular ve Hintlilerle mücadeleye devam etmiş, Selçuklular üzerine bir sefer üzerindeyken ölmüştür. Mevdud'dan sonra kısa bir süre içinde Gazneli tahtına 2. Mesud, Ali ve Abdürreşid olmak üzere üç kişi sırayla geçmiştir. Daha sonra hanedandan olmayan Tuğrul adlı Türk kumandan Gazneli tahtına egemen olmuş, Abdürreşid'i ve birçok Gazneli şehzadesini öldürmüştür. Ancak kendisi de bir Türk kumandan tarafından öldürülerek yerine hanedandan I. Mesud'un oğlu Ferruhzad geçmiştir. Ferruhzad'dan sonra kardeşi İbrahim tahta geçmiş, bu dönemde Selçuklularla ilişkiler düzelmiştir. Ancak kendisinden sonra tahta geçen III. Mesud ve onun halefi Şirzad'dan sonra III. Mesud'un oğulları arasında taht mücadelesi başlamış ve bu dönemde Selçuklular devletin işlerine müdahalede bulunmuştur. İstikrarın olmadığı bir ortamda önce Arslanşah sonra Behram Şah egemenliği ele geçirmiştir. Behram Şah, Selçuklulara ödenen vergiyi kesmiş ve Sencer'in Gazneliler üzerine yürütmesine sebep olmuştur. Ancak Behram Şah yerinde bırakılmıştır. Bu dönemde Gurlular ile Gazneli Devleti arasında çekişme başlamış ve devletin sonunu getiren

olaylara kadar devam etmiştir. Gazne şehrini yakan Gurlular Behram Şah'tan sonra tahta geçen Hüsrev Şah döneminde egemenlik alanlarını genişleterek Hüsrev Şah'ın Gazne'yi terk etmesini sağlamışlar, onun halefi olan Hüsrev Melik'i esir almışlar ve Gazneli Devleti'ne son vermişlerdir.⁶¹

Gaznelilere dair kitabın anlatısında Müslümanların ilk asırlarda Maveraünnehir tarafına yaptıkları seferlerde Türklerden bazılarının gruplar halinde yahut bireysel olarak İslam'ı benimseyerek İslam'ın egemenliğindeki topraklara girdikleri ortaya konur. Anlatıya göre Türklerin büyük bir kısmı askeri alandaki kabiliyetleri sebebiyle Abbasî sarayında ve hilafet topraklarının çeşitli bölgelerinde Müslüman yöneticilerin hizmetine girmişlerdir. Ayrıca bunlardan bazıları yüksek askeri mevkilerde yer almıştır. Bu kabilden biri olarak Alp Tegin örnek verilir. Kitapta Alp Tegin'in Samani sarayında "sipehsâlâr" yani ordu komutanlığı makamına ulaştığı ifade edilir. Alp Tegin, hicrî dördüncü yüzyılın ortalarında İslam ülkelerinin gayrimüslim Hindistan'la doğu sınırı olarak kabul edilen bugünkü Doğu Afganistan'ın dağlık bölgelerinde Gazne şehrinde bölgesel bir devlet kurmuştur. Samanîlerin zafiyete düştüğü dönemde Sebük Tegin'in oğlu ve Samanîlerin Horasan'daki ordu komutanı Mahmud'un, Gazne şehrinde İran tarihinde Gazneli Devleti olarak bilinen bağımsız bir devlet kurduğu anlatılır ve Sebük Tegin'e dair dipnotta bilgi verilir. Dipnotta göre Sebük Tegin, Alp Tegin'in hizmetinde olan kölemen bir Türk'tür ve liyakati sebebiyle konumu yükselmiştir. Aynı zamanda o Alp Tegin'in damadıdır ve hicrî 366'dan ölümüne kadar Gazne'deki yönetimi deruhte ettiği ve Samani hanedanına karşı vefakâr ve itaatkâr bir politika izlediği belirtilir. Anlatının tarihselliği açısından Sebük Tegin'in vali gibi davransa da aslında bağımsız Gazneliler Devleti'nin kurucusu olduğu söylenebilir.⁶² Zikretmeye değer bir taraf da Samani hanedanı Şuubiyye hareketi açısından önemli bir yer tutar ve onların yönetiminde Farsça terviç ve teşvik edilmiştir. Böylelikle İranlı kimliğinin oluşmasında bu dönem, kültürel ve siyasi açıdan önem kazanmıştır. Dolayısıyla Gaznelilerin kurucusu olarak bilinen Sebük Tegin hakkında böyle bir anlatının yer alması İranlı kimliği açısından onu daha makbul bir kişi haline getirir. Metinde daha sonra Mahmud'un peyderpey Horasan'ın tüm bölgelerine ve Samanî topraklarından bir kısmına egemen olduğu anlatılır. Oluşturulan tasvire göre Mahmud çağdaşı olan birçok hükümdar gibi devletin tesisi esnasında Abbasi hilafetinin

---

⁶¹ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996) 13/480-484.

⁶² Erdoğan Merçil, "Sebük Tegin", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36/262-263.

himayesini elde etmeye çalışmıştır. O kendi siyâsî ve mezhebî faaliyetlerinin birçoğunu Allah yolunda cihat yani gaza kılıfıyla ve Abbasi hilafetinin muhalifleriyle mücadele gerekçesiyle yerine getirmiştir. Oluşturulan bu stereotip takip eden anlatıya hazırlık mesabesinde. Nitekim devamında bu politikası sebebiyle Şii mezhebine mensup Büveyhilerin hakimiyeti tahtında olan Rey'e hücum ettiği, ele geçirdikten sonra ise İsmailî olduğu gerekçesiyle şehrin uleması ve halkından birçok kişiyi öldürdüğü, bölgenin önemli kütüphanesini içinde felsefi kitaplar olduğu bahanesiyle yaktığı anlatılır. Burada İran'ın ideolojik temellerini teşkil eden Şii bakış açısının çizilen tasviri belirlediği görülmektedir. Zira Gazneli Mahmud'un ilme değer verdiği ve alimlere ihsanlarda bulunduğu bilinmektedir.⁶³ Tarihin bir cilvesi ise bu dönemde Fars kimliğiyle öne çıkan Samanilerin⁶⁴ Şîi Büveyhiler tarafından tayin edilmesi sebebiyle Abbasi halifesi el-Kadir Billah'ı tanımaması, bununla beraber Türk Gazneli hanedanının el-Kadir Billah adına hutbe okutmasıdır.⁶⁵ Bugünün dünyasında İranlı kimliğini oluşturan en önemli olgulardan ikisi Farsça ve Şiiliktir. Ancak o sırada Farsçayı temsil eden ve bu dile en ziyade ihtimam gösteren devletin Şii anlayışa aleyhtar olduğu görülmektedir. Bu durum ise bir cemiyetin tarihsel kimliği ile siyasi oluşumlar tarafından belirlenen kimliği arasında zıtlasmalar olabileceğini göstermektedir. Ayrıca Gaznelilerle ilgili anlatının, yukarıda zikredildiği gibi Şii paradigma tarafından hilafet kurumuna nispet edilen yozlaşmışlık ekseninde ortaya konduğu görülmektedir. Yani hilafet makamı, muhaliflerini tasfiye etmek için siyaset oyunları yapan pragmatist bir kurum gibi ele alınırken Gazneli sultanı da hilafeti gerekçe göstererek maslahat elde eden biri mahiyetindedir.

Akabinde Gazneli Mahmud döneminin önemli olaylarından birinin Hint bölgesine yapılan peyderpey akınlar olduğu aktarılır. Mahmud'un, Allah yolunda cihat gerekçesiyle Hint bölgesine akınlar yaptığı halde aslında hedefinin Hint bölgesinin zenginliğini, ülkenin mabetlerini yağmalayarak elde etmek olduğu söylenir. Ayrıca bu akınlar vesilesiyle İslam dininin ve Farsçanın Hint yarımadasına girdiği ve yayılım gösterdiği ifade edilir. Daha sonra anlatıya göre Mahmud'un oğulları Mesud ve Muhammed, babalarının halefi olmak için birbirleriyle mücadele etmişler, Mesud

---

⁶³ Erdoğan Merçil, Mahmûd-ı Gaznevî, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 27/362-365.

⁶⁴ Nimet Yıldırım, *İran Kültürü*, 2 bs. (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 101.

⁶⁵ Mohammad Qasim İbadi, "Sultan Mahmud'un Vefatına Kadar Gazneli-Karahanlı İlişkisi", *İstem*, S.18 (2011): 172.

galip olup tahta geçmiştir. İç çatışmalar ve Hint bölgesine yapılan akınlarla ilgilenilmesi sebebiyle, özellikle Horasan halkının memurların ağır vergi yükü altında kalması gibi halkın olumsuz vaziyetinden Mesud'un bihaber kaldığı ifade edilir. Bu sebeple Selçuklular Tuğrul'un önderliğinde Horasan şehrine hücum ettiğinde halkın onlara şehrin kapılarını açtığı zikredilir. Akabinde yaşanan Dandanakan Savaşı'nda Mesud'un yenilgiye uğradığı, böylelikle Horasan'daki egemenliğinin son bulduğu, ancak bugünkü Afganistan ve Hindistan'ın kuzey batısı civarında bazı bölgelerde hicri altıncı yüzyıla kadar siyasi varlığını sürdürdüğü anlatılır.

2.5.2. Selçuklular

Selçuklular Oğuzların Kınık boyundandır. İsmi; Musa, Arslan, Yusuf, Mikail, Yunus adlı beş oğlu olan Selçuk Bey'den gelmektedir. Bu beş oğuldan Mikail'in Tuğrul ve Çağrı olarak bilinen iki oğlu vardır. Selçuk Bey'in vefatının akabinde yerine oğlu Arslan geçmiştir. Karahanlı hükümdarı bir çekişme sırasında Gaznelilerin yardımını alarak Arslan'ın hile ile hapsedilmesini sağlamıştır. Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra Selçukluların riyaseti Musa Yabgu'ya intikal etmiş, ancak bilfiil idare Çağrı ve Tuğrul beylerin uhdesinde olmuştur. Takip eden süreçte Harzemşah topraklarında, daha sonra Gazneli topraklarında bulunan Selçukluların Gazneli Devleti'ne tabi Horasan bölgesine gelmeleri Selçuklu Devleti'nin başlangıcı kabul edilir. Selçuklular öncelikle Gaznelilerden, kendilerine hizmet etmek karşılığında yerleşecekleri topraklar istemiştir. Bu talebe üzerlerine ordu göndererek mukabele eden Sultan Mesud'un ordusu 1035'de Nesa'da mağlup olmuştur. Binaenaleyh dengeler bir dereceye kadar değişmiş ve Gazneliler Selçuklulara yerleşecekleri bölgeler tahsis etmiş, hükümdarlık alametleri göndermiş ve özerklik sağlamıştır. Ancak savaşta elde ettikleri zaferin getirdiği özgüven dolayısıyla bu verilenler Selçuklular nezdinde pek ehemmiyet taşımamıştır. 1038'de Gazneliler ile Selçuklular arasında bir savaş daha gerçekleşmiş ve Gazneliler tekrar ağır bir yenilgi almıştır. Neticede Çağrı ve Tuğrul beyler ile Musa Yabgu farklı Gazneli şehirlerine girmiş, Tuğrul Bey ise Sultan Mesud'un tahtına oturmuştur. Daha sonra 1039 yılında büyük bir orduyla Selçukluların üzerine gelen Sultan Mesud bazı başarılar elde etmiş ve Nişabur'a dönmüştür. Gaznelilerle Selçuklular arasında deveren eden nihai savaş Dandanakan Savaşı olarak bilinen ve 1040'ta gerçekleşen savaştır. Selçuklular bu savaşın kesin galibi olurken ilk hükümdar Tuğrul Bey olmuştur. Türklerin süregelen devlet geleneği

mucibince topraklar hanedanın erkekleri arasında paylaşılmış, Çağrı Bey kendisine tahsis olunan topraklarda Gaznelilerle mücadele etmeye devam etmiş ve sonunda iki taraf arasında saldırmazlık anlaşması akdedilmiştir. Çağrı Bey, yetmişli yaşlarda vefat etmiştir. Tuğrul Bey, takip eden süreçte İran bölgesinde topraklarını genişletmeye devam etmiş ve devletin merkezini bugün de İran'ın başkenti olan Tahran'ın ilk kurulduğu yer olan Rey şehrine taşımıştır. 1055 yılında Tuğrul Bey halifenin davet etmesi üzerine Bağdat'a gitmiş, halife ona lakaplar vererek İslam alemindeki riyasetinin meşruiyetini güçlendirmiştir. Bu münasebetler esnasında Bağdat'taki Büveyhi egemenliği, Tuğrul Bey tarafından hükümdarlarının hapsedilmesi ile son bulmuştur. Daha sonra Arslan el-Besasiri tarafından çıkartılan isyanla halife Bağdat dışına götürülerek burada Fatımi halifesi adına hutbe okunmuş, yine Tuğrul Bey'in girişimiyle Arslan el-Besasiri öldürülmüş ve halife Bağdat'a geri getirilmiştir.

Tuğrul Bey'in vefatının ardından vezir El-Kunduri tarafından Süleyman tahta geçirilmiş, ancak Alparslan kardeşinin sultanlığını tanımayarak ipleri eline almış, El-Kunduri'nin yerine ise Nizamülmülk'ü tayin etmiştir. Mısır'a gitmekte olduğu bir sefer esnasında Alparslan'a Romen Diyojen'in kalabalık bir orduyla yola çıktığı haberi ulaşmış, Selçuklu ordusu Doğu Roma ordusunu Malazgirt Ovası'nda 1071 yılında ağır bir yenilgiye uğratmış ve Anadolu, Oğuz Türklerinin vatanı olmaya başlamıştır. Sultan Alparslan'ın vefatının ardından yerine halefi tayin ettiği oğlu Melikşah geçmiştir. Bu devirde devlet en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Ayrıca Melikşah döneminde Selçuklu Devleti, İsmailî-Nizarî Hasan Sabbah ve etba'ıyla mücadele etmiş, bu meyanda Alamut Kalesi kuşatılmış, ancak istenen sonuç alınamamıştır. Bu dönem Vezir Nizamülmülk'ün icraatlarının önem taşıdığı bir dönemdir. İslam tarihinde etkili olacak Nizamiye Medreseleri adlı eğitim kurumu tesis edilmiş ve devlet teşkilatı kemale ulaşmıştır. 1092 senesinde Vezir Nizamülmülk, Batınilerin suikastı neticesinde vefat etmiş, ondan kısa süre sonra da Sultan Melikşah vefat etmiştir. Melikşah'ın vefatının ardından Nizamülmülk'ün gulamlarının desteğiyle Berkyaruk, Rey'de sultan ilan edilmiştir. Ancak Terken Hatun, oğlu Mahmut'un hükümdar olması için para ile Türk beylerinin desteğini sağlamış, yaşanan saltanat mücadelesi sonrası Berkyaruk makamında kalmış ve Mahmut'a Isfahan ve Fars bölgeleri verilmiştir. Bundan sonra da taht kavgaları bitmemiş ve Berkyaruk önce dayısı sonra amcası ile mücadele etmiştir. İsyandar ve taht mücadelelerinden galip olarak çıkan Berkyaruk son olarak Muhammed Tapar ile çarpışmıştır. Birçok çarpışma sonrasında topraklar Berkyaruk,

Muhammed Tapar ve Sencer arasında taksim edilmiştir. Berkyaruk'un vefatı sonrası Muhammed Tapar, Selçuklu Devleti'nin başına geçmiş ve onun döneminde devlet tekrar bir araya getirilmiştir. Muhammed Tapar, kendisine halef olarak oğlu Mahmut'u bırakmıştır. Sencer ise Mahmut'un sultanlığını tanımayıp onunla savaşmış ve galip olmuştur. Sultan Sencer, Oğuzlara karşı mücadelesi esnasında mağlup olup esir düşmüştür. Esareten kurtulduktan bir süre sonra ise vefat etmiştir. Onun vefatı Büyük Selçuklu Devleti'nin nihayeti addedilir. Selçuklular, yönettikleri coğrafyada siyasi, kültürel, ilmi vs. birçok alanda gelişmelere yol açmıştır. Sünniliğin himayesi açısından önemli rol oynamıştır. Bu dönemde yayılma gösteren Batıni hareketlere karşı hem siyasi hem ilmi açıdan Selçuklular tarafından önemli bir mücadele ortaya konmuştur. Aşağıda bahsedileceği üzere İran ders kitaplarındaki Selçuklu tasavvuru bu mezhepsel mevkiden etkilenmiştir.⁶⁶

Selçuklularla ilgili olarak Müslümanlığı kabul ettiklerinde ilkin Maverünnehir daha sonra ise Horasan'da yerleştikleri, Tuğrul Bey'in Nişabur'u ele geçirmesiyle burayı devlet merkezi olarak seçtiği ve sonra İran'ın çeşitli bölgelerini teker teker fethettiği aktarılır. Kitabın bu kısmında genel yaklaşımı sorgulatacak şekilde Tuğrul Bey'in hilafet ve Sünni camianın yararına yaptığı faaliyetler anlatılır ve olumsuz bir yaklaşım ortaya konulmaz. Anlatıya göre Tuğrul, İran'daki fetihlerinden sonra Bağdat'a gitmiş ve Abbasi halifesini Şii mezhebine mensup Büveyhilerin tasallutundan kurtarmış ve kendisini hilafetin kurtarıcısı olarak tanıtmıştır. Abbasi halifesi de bunun üzerine İran ve Irak'ın yönetimini ona vermiş, hutbelerde isminin okunmasını ve adına sikke basılmasını emretmiştir. Ayrıca ona "Ruknu'd-Devle" lakabını vermiştir. Daha sonra Alparslan dönemi anlatılmaya başlanır ve bu dönemde Romalılarla Selçuklular arasında gerçekleşen Malazgirt Savaşı'ndan bahsedilir. Selçukluların zaferi ile imparatorun esir edildiği ve Selçukluların sınırlarının doğuda Seyhun Nehri'nden batıda Akdeniz'e uzandığı, bu sınırların İslamî dönem İran'ında tek devletin yönettiği en geniş sınırlar olduğu ifade edilir. Selçukluların sınırlarının Küçük Asya'da genişlemesi ile Türk kabilelerinin gelip bu coğrafyaya yerleştiği ve bu göçlerin bölgenin siyasi ve kültürel vaziyetini değiştirdiği ifade edilir. Melikşah döneminde ise Selçuklu hanedanının gücünün zirvesine ulaştığı ve bu dönemde birçok hanedanın ve mahalli yönetimin ya ortadan kalktığı ya da Selçuklulara boyun eğdiği anlatılır.

---

⁶⁶ Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36/365-371.

Akabinde kudretli vezir ve padişahın yani Nizamülmülk ile Melikşah'ın ölümü sonrası taht konusunda yaşanan ihtilaflar sebebiyle devletin zaafa uğradığı aktarılır. Ayrıca Karahitayiler ve Oğuzlar gibi göçebe toplulukların hücumları dolayısıyla Maverâünnehir'in kaybedildiği ve Horasan'ın şehirleri, köyleri ve İran'ın diğer bölgelerinin de ziyade zarar gördüğü söylenir. Kitapta verilen dipnot bilgisinde Oğuzların Türk topluluklarından bir grup oldukları, Sultan Sencer döneminde güç kazandıkları ve Sencer'in mağlup olup esir edilmesi sonrası Horasan'ı bir müddet ellerinde tuttukları ve yağmalamış olduklarından söz edilir. Kitap, Selçukluların zafiyetine sebep olan etkenlere İsmailîlerle yaşanan mücadeleler, Selçukluların egemen olduğu yerlerde atabeylerin güç kazanması gibi sebepleri de ekler. Harzemşahlı Tekiş'in son Selçuklu sultanını yenilgiye uğrattığı böylece Selçuklu Devleti'nin son bulunduğu ve Harzemşah Devleti'nin güç kazandığı anlatılır. Araştırmanın ilerleyen kısımlarında bu meseleye dair başka bazı ayrıntılar verilecektir.

ظروف دوره سلجوقیان

فلزکاری در عصر سلجوقی یکی از درخشانترین دوران خود را در تاریخ ایران پشت سر گذاشت. آثار فلزی با تزیینات فراوان به صورت قلمزنی و قالب ریزی در مقیاس فراوان تولید و گاهی اوقات به خارج از قلمرو سلجوقی صادر می‌شدند. شیوه‌های تولید و تزیین فلزکاری عصر سلجوقی به دلیل غنای خود بعداً به سرزمین‌های غرب قلمرو اسلامی انتقال یافت. هنر سفالگری، گرچه به کیفیت دوره سامانی نرسید، اما با استفاده از نقوش جانوری و گیاهی توسعه یافت و مراکز مهم سفالگری عصر سامانی از شرق ایران، یعنی نیشابور و سمرقند، به تدریج به مناطق مرکزی مانند کاشان انتقال یافت. هنر کاشی‌کاری نیز در کنار توسعه معماری، در این دوره به اوج خود رسید و استفاده از نقوش انسانی، گیاهی، جانوری و نیز نقوش هندسی برای تزیین بناهای مذهبی و غیر مذهبی کاربرد فراوانی یافت.

نمای داخلی گنبد مسجد جمعه اصفهان، دوره سلجوقیان

Şekil 2.8: Selçuklular döneminde İran sanatı

تاریخ (۳)، پایهی دوازدهم، دورهی دوم متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۱. **Kaynak:**

2.5.3. Harzemşahlar

Harzemşah unvanı, tarihte bu isimle meşhur olan hanedandan önce de Harezm’de hüküm süren hanedanlarca kullanılmıştır. Bu süreç İslam öncesi döneme dahi uzanmaktadır. Selçuklu Devleti’nin Tuğrul Bey döneminde Selçuklu egemenliğine girmiştir. Ancak daha sonra mahalli reislerin mutabakatı ile valilerin tevliye edildiği bir dönem başlamıştır. Sultan Melikşah, Anuş Tegin’i Harezm’e vali tayin etmişse de bölgenin fiili yönetimi onda değildir. Selçuklu Devleti’nin taht kavgaları yaşaması süreci bazı değişikliklere müncer olmuş ve Berkyaruk döneminde Anuş Tegin’in oğlu Kutbuddin Muhammed’in Harezm’e vali tayin edilmesi ile 1097’de Harzemşahlar teşekkül etmiştir. Kutbuddin Muhammed döneminde Harzemşahlar Selçuklulara karşı itaatkârâne tutumlarını korumuşlardır. Ancak onun oğlu ve ardılı olan Atsız döneminde durum değişmeye başlamıştır. Atsız, yönetiminin ilk dönemlerinde Selçuklulara tâbiliğini devam ettirmiş, ancak topraklarını genişletmeye yeni bölgeler zapt etmeye devam etmiştir. Sultan Sencer onun istila hareketlerinde Müslüman kanı dökmesinden bizarlığının ifadesi olacak şekilde Atsız’ın üzerine orduyla yürümüş ve onu yenilgiye uğratmıştır. Atsız’dan sonra yerine geçen oğlu İlarşan, Sencer tarafından kabul görmüş, Sencer’in ölümünün ardından da bölgenin güçlü yöneticilerinden biri olarak kalmıştır. İlarşan’ın ardından yerine oğlu Sultanşah geçmiş, ancak muktedir olamamıştır. Çünkü ağabeyi Muhammed Tekiş, Karahıtaylarla iş birliği yapmış ve sonrasında tahtı ele geçirmiştir. Sultanşah bir Selçuklu emirinin yanına gelmiş ve onu Tekiş’e karşı tahrik ederek ordu yürütmesini sağlamış, ancak Selçuklu emiri başarısız olmuştur. Daha sonra Muhammed Tekiş egemen olduğu toprakları doğuya doğru genişleterek ilerleyen dönemde sultan unvanı almıştır. Harzemşahlar böylece Selçukluların varisi olma mevkiinde bulunmuşlardır.

Tekiş’ten sonra hükümdar olan Alaaddin Muhammed bir denge politikası izleyerek harici düşmanlarını tasfiye etmeyi başarmıştır. Öncelikle Gurlularla mücadele içerisine girmiş, mağlup olmak üzereyken Karahıtayların desteğini istemiş ve Gurluları püskürtmüştür. Akabinde Karahıtayların etkisinden kurtulmak için Gurlularla anlaşma yapmış ve Karahıtayları mağlup etmiştir. Devam eden süreçte Harzemşahların toprakları oldukça genişlemiştir. Alaaddin Muhammed, ulemadan Abbasi halifesinin adını hutbeden çıkartmak için fetva istemiş, ayrıca Seyyid Tirmizî’yi halife ilan etmiştir. Bu icraatı gerçekleştirirken halifenin İsmailî fedailerini hasımlarına karşı kullanmasını gerekçe kabîlinden ortaya koymuştur. Seyyid Tirmizî’nin halife ilan

edilmesinin Şii paradigma açısından önemi araştırmanın müteakip bölümünde zikredilecektir. Alaaddin Muhammed döneminde Harzemşahlar'ın tarihinde dönüm noktası olan bir olay daha gerçekleşmiştir. Otrar'da 450 kişilik bir Moğol kervanının ortadan kaldırılması sonrası Cengiz Han, Alaaddin'e elçi göndererek malların tazmin edilmesini ve suçluların verilmesini istemiştir. Alaaddin'in bu elçileri öldürmesi sonrası Moğollar Harzemşahlar üzerine yürümüş, bu olayda Harzemşah toprakları Moğollar tarafından ele geçirilmiş ve Alaaddin Muhammed kaçmak durumunda kalmıştır. Yaşananlar Moğol ordusunun yüzbinlerce Müslümanı katletmesi ile sonuçlanmıştır. Alaaddin'den sonra veliaht tayin ettiği oğlu Celaleddin başarılı hareketler icra etmiş, Moğolları birçok kez yenilgiye uğratmış ancak netice alamamıştır. Daha sonra batıya yönelmek durumunda kalmış ve burada Anadolu Selçuklu Devleti ile yaptığı Yassıçimen Savaşı'nı kaybedip sonrasında öldürülmüştür. Böylece Harzemşah hanedanı dağılmıştır. Ancak Harzemlilerin tümüyle tarih sahnesinden çekilmesi Anadolu Selçuklu, Eyyubi gibi devletlerle bazı muameleleri sonrasında olmuştur.⁶⁷

Harzemşahlar ile ilgili kitaplarda çizilen tarihi seyre göre Harezm bölgesinde iç işlerinde otonom bir yapıya sahip olup dış işlerinde Selçuklulara bağlı olan bu hanedan, Selçuklular zayıflayınca Atsız adlı yönetici döneminde bağımsızlık iddiasında bulunmuş ve daha sonra halefi Tekiş tarafından son Selçuklu sultanı III. Tuğrul yenilgiye uğratılarak Harzemşah Devleti İran topraklarının büyük bir kısmına hâkim olmuştur. Tekiş'in halefi Muhammed döneminde de genişleme devam etmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin temel değerlerini öğrencinin zihninde pekiştirmek üzere işlenebilecek en müsait dönemlerden biri Muhammed Harzemşah dönemidir. Zira bu dönemde Abbasi halifesi ve Muhammed arasında anlaşmazlık söz konusudur. Halife Nasır-Lidinillah siyasi gücünü takviye edip otorite sağlamak için çabalarken Harzemşah Muhammed de onun otoritesini sarsacak şekilde hareket etmiştir. Gittikçe gerginleşen ilişkilerin sonunda Muhammed, Ala'ul-mulk Tirmizî'yi halife olarak tayin etmiş ve Abbasi halifesini tanımadığını ilan etmiştir.⁶⁸ Bu olayla ilgili Şii kitaplarında Harzemşah'ın ülkedeki imamlardan aldığı fetva ile Al-i Ali'nin neslinden hilafetin gasp edildiği meselesini kullandığı ve Hz. Hüseyin neslinden birini halifelige

---

⁶⁷ Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 16/228-231.

⁶⁸ Abdülkerim Özyayın, "Muhammed b. Tekiş", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020) 30/578-580.

getirmeye yöneldiği ifade edilir.⁶⁹ Dolayısıyla bu olayla ilgili olarak Şii literatürde, Şiiliğin en temel ilkesi olan imamet teorisine dair kullanmaya müsait propaganda malzemesi vardır. Ancak kitapta seyyid olan Ala'ul-Mulk Tirmizî'nin halife ilan edildiği ve Bağdat'a ordu yürütüldüğü, fakat Hemedan'ın Esedabad geçidinde kar ve şiddetli soğğun etkisiyle ordunun durduğu nakledilmekle yetinilmiştir. Bununla beraber konunun altında bulunan bir kutucukta öğrencilerin birbirleriyle Harzemşahlar ve Abbasi hilafeti arasındaki düşmanlık ve çatışmanın sonuçlarını müzakere etmeleri yönergesi vardır. Böylelikle zaman zaman Sünni hükümdarların, İslam ümmetinin liderliği kendilerine havale edilen Al-i Ali'den imametın yahut hilafetin gasp edildiğine dair Şii yaklaşımı üzerine siyasetlerini bina ettikleri sonucu çıkarılabilir. Bu da öğrencilerin, imametın Hz. Ali'ye ve evladına tevdi edildiğine dair inancını takviye edip daha mutmain bir kalple Şiiliğin bu temel direğine sarılmalarını kolaylaştırır. Ancak kitap bu konuda sessiz kalmış ve belirgin bir yönlendirme yapmamıştır. Sadece halife atanan kişinin seyyid olduğunu zikretmekle yetinmiştir.

بحث و گفت و گو

با راهنمایی دبیر درباره آثار و نتایج دشمنی و درگیری خوارزمشاهیان و خلافت عباسی با یکدیگر بحث و گفت و گو کنید.

Şekil 2.9: Harzemşah Devleti ile Abbasi Hilafeti arasındaki çekişmeye dair araştırma yapılması yönergesi.

Kaynak: تاریخ (۲)، پایه‌ی یازدهم، دوره‌ی دوم متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۱

2.5.4. İdari, İktisadi ve Kültürel Açılardan Üç Türk Devleti

Gazneliler, Selçuklular ve Harzemşahlıların idari sistemlerinden bahseden kitap Gazneli hükümdarlarının geniş sınırlarını yönetmek için İran'daki divan teşkilatına ve bürokrasiye ihtiyaç olduğunu anladıklarını, bu yüzden Samani Devleti'nin birçok bürokratını göreve aldıklarını hatta Büveyhilerden de bir kısım bürokratı hizmetlerine aldıklarını ifade eder. Aynı sebeple Selçukluların da Amidu'l-Mulk Kunduri ve Hacı Nizamülmülk gibi bürokratları çalıştırarak idari sistemin tekamülünü ve yayılmasını

⁶⁹.65. حسن الأمين، الإسماعيليون و المغول ونصير الدين الطوسي، (۱۴۱۷/۱۹۹۷)،

sağladıkları anlatılır. Akabinde Nizamülmülk'ün Selçuklu dönemi İran idari nizamının teşkilinde büyük rol oynadığı ve hatta onun vezirlik döneminin Nizamülmülk devresi olarak isimlendirilebileceği söylenir. Onun İran'ın eski idari anlayışının mirasçısı olduğu ve merkezi hükümet güçlendirilerek Selçuklu emirlerinin serkeş ve kabilevi geleneklere bağlı güçlerinin bastırılması sadedinde olduğu anlatılır. Bu merkezileşme çabasının da İran tarihinde ehl-i kalem yani bürokrasi ile ehl-i seyf yani askeriye arasında ihtilafa sebep olduğu ifade edilir. Kitaba göre Selçuklu idari sistemi, kendinden sonraki devletler için bir örnek teşkil etmiştir. Nizamülmülk'ün devlet üzerindeki otoriter konumu beyan edilmekle birlikte İranlı olduğu da vurgulanmıştır.

Sosyal açılardan bu üç Türk devleti ele alınırken önemli olarak Selçuklu döneminde şehirleşmenin, ticaretin arttığı ve şehirdeki tüccar sınıfının ehemmiyet kazandığı ifade edilir. İtikadi açıdan ise Selçuklu devrinde İran topraklarında çoğunluğu Sünnilerin teşkil ettiği, On İki İmam Şiiilerinin de dağınık halde bulunduğu, bazı şehirlerde çoğunluğu oluşturdukları anlatılır. İsmailîlerin ise hilafetin, Selçuklu ve Gazneli devletlerinin önde gelen muhalifleri oldukları ve dolayısıyla takibe ve baskıya maruz kaldıkları söylenir. Bu hükümetler döneminde İran'da kimi zaman kimi fırkalar arasında çekişmeler olduğu zikredilir. Bu çekişmelere özellikle Selçuklu ve Gazneli devletlerinin sultanları ve vezirleri olmak üzere devlet makamlarının müdahale etmesi, bir fırkanın tarafgiri öbür fırkanın aleyhtarı olması gibi olguların çekişmeleri körüklediği anlatılır. Bu meyanda verilen bir kutucukta öğrenciden Büveyhilerle Selçukluların mezhepsel siyasetlerini karşılaştırması istenir. Burada ima edilen mesele, kitapta doğrudan belirtilmemekle birlikte Büveyhilerin Bağdat'a egemen olduktan sonra hilafetle olan münasebetleriyle ilgilidir. Büveyhoğulları 10.yy'dan Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a girmesine kadar burada hüküm sürmüş bir Zeydi Şii hanedandır.⁷⁰ Egemen oldukları süreçte halifeliği izale etmemiş olmaları Şii paradigma açısından siyasi güç kazandıkları dönemde Şiiilerin hoşgörülü bir yönetim sergilediklerinin nişanesi olarak değerlendirilir. Nitekim aynı ders kitabında Büveyhilerin ele alındığı kısımda bununla ilgili anlatımlar vardır. Anlatılara göre Büveyhiler bir asır boyunca Bağdat'a egemen olmuş, azil ve tayin onların isteklerine göre gerçekleşmiş, ancak hilafetin şanını lekeleyecek bir şey yapmamakla beraber adeta hilafete tabi gibi davranmışlardır. Dolayısıyla Büveyhilerle Selçukluların

---

⁷⁰ Abdulazîz Ed- Dûrî, *Abbasiler Tarihi*, çev. Kasım Koç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2020), 414-447.

mezhepsel politikasının öğrencilerce mukayese edilmesi bu mülhazanın şahsen oluşturulmasına zemin sağlar. Doğrudan bir yargının öğrenciye okutulmasındansa, okudukları ışığında öğrencinin şahsen yargıya varması, bu yargının öğrenci tarafından benimsenmesi açısından daha etkili bir yöntemdir. İktisadi açıdan Selçuklu dönemi ele alındığında ise ikta nizamından bahsedilerek Nizamülmülk tarafından bu nizamın terviç edildiği, başlangıçta fayda getirmekle beraber daha sonra olumsuzluklara sebep olduğu, ayrıca yukarıda da ifade edildiği gibi ticaretin ilerlediği ve çok çeşitli ürünlerin alım satımının yapıldığı anlatılır.

İlmi açıdan bu üç devlet dönemini ele almaya başlayan kitap evvela hicri dördüncü ve sekizinci yüzyıllar arasının Farsçanın birçok alanda kullanılmaya başladığı ve en büyük şairlerin, yazarların zuhur ettiği bir dönem olduğunu aktarır. İranlı bürokratların Gaznevilerin idari dilini Arapçadan Farsçaya çevirmek için çaba gösterdiği, Selçuklular döneminde bunun resmiyet kazandığı ve bilginlerin kendi eserlerini Farsça ile yazmaya meyletmesinin Farsçanın yayılması ve gelişmesinde önemli rol oynadığından bahsedilir. Gazneviler döneminde Fars şiirinin zirveye ulaştığı, Firdevsi'nin, "İranlı" kimliği ve Fars dilinin sembolü olan Şahname'yi ve Ebu'l-Fazl Beyhaki'nin Fars dilinin en büyük eserlerinden biri olan Tarih-i Beyhaki'yi bu dönemde yazdığı anlatılır. Yine bu dönemlerde matematik, tıp, felsefe gibi alanlarda birçok eser yazılması, şehirlerin gelişmesi, İranlı bürokratların idari dil olarak Farsçayı kullanması ve Farsça yazan şairlerin ve yazarların çeşitli saraylarda himaye edilmesi ile Farsçanın daha hızlı bir gelişim gösterdiği anlatılır. Selçuklular ve Harzemşahlar döneminde Senai, Enveri, Attar, Hakani gibi önemli şair ve yazarların ortaya çıktığı ifade edilir. Hülasaten bu üç Türk devleti döneminde birçok ilmi gelişmenin yaşandığı ve Farsçanın güçlendiği anlatılır. Ancak aynı zamanda bu üç hanedanın bu ilmi gelişimle hem-zaman olduğu ifade edilerek mezkûr gelişim genelleştirilir. Ayrıca bu hanedanlara mensup sultanlar, vezirler ve devlet adamlarının faaliyetleriyle dini ilimlerin tedrisine önemli yer verildiği, bu tedrisata mahsus eğitim kurumlarının yayıldığı, Nizamülmülk tarafından Nizamiye Medreselerinin kurulduğu ifade edilir. Bu meyanda mezhep ulemasının konumuna da vurgu yapılır. Mevzunun bitiminde bir araştırma ve müzakere kutucuğunda, medreselerin tek mezhebin tabilerinden müteşekkil müderrisler ve talebeye münhasır kılınmasının kültürel ve içtimai sonuçlarına ilişkin öğrencilerin araştırma ve konuşma yapmaları önerilir. Bunun da

öğrencide Sünnilerin tarihsel süreçte dışlayıcı bir tutum takındıkları anlayışının oluşmasına sebep olması muhtemeldir.

Selçukluların hayvancılıkla uğraşan ve göçebe bir topluluk olduğu, kılıç gücüyle siyasi gücü ele aldıkları, şehir yaşamından ve tarımdan habersiz oldukları, bu sebeplerle geniş sınırların yönetimi için İranlı vezirlerden istifade ettikleri gibi anlatılar ders kitaplarında mevcuttur. Bununla beraber Selçuklu döneminin bilim ve kültür açısından İran'ın en seçkin dönemlerinden birini teşkil ettiği de anlatılır. Haçlı savaşlarının sebepleri incelenirken de Selçuklular zikredilir. Onların Malazgirt'teki zaferi ve Küçük Asya'daki ilerleyişlerinin Doğu Roma imparatorunu Papa'dan Müslümanlar aleyhine yardım istemeye yönlendirdiği anlatılır. Ayrıca Haçlıların ilk çıktıkları seferde Abbasi ve Fatımiler arasındaki çekişmenin yanı sıra Selçukluların gafletinden istifade ettikleri ifade edilir. Selçukluların zayıflamasıyla ilgili sebepler sıralanırken Şiilere ve Alevilere karşı katı ve zalimane tutuma sahip oldukları bu sebepler arasında zikredilir. Sanat ve mimari alanında ise bu dönemde birçok yapı inşa edildiği ifade edilir. Kitaba göre özellikle Selçuklular döneminde şehirli sayısının artması, iktisadi ilerleme gibi sebeplerle mescit, kervansaray, medrese gibi birçok bina İranlılar eliyle yapılmıştır. Yine bu dönem İslam sanatının önemli devrelerinden biri kabul edilir. Metal işlemeciliği açısından en parlak dönemlerden birinin Selçuklular dönemi olduğu, seramik ve mozaik sanatının da rağbet gördüğü ifade edilir.

2.6. Timurlular

Bu devlet adını kurucusu olan Timur'dan alır. Moğol İmparatorluğu'nun Maverâünnehir civarındaki yönetiminin zayıfladığı bir dönemde tarih sahnesine çıkmıştır. Bu bölgeyi ele geçirdikten sonra batıya doğru Horasan ve Azerbaycan topraklarını ele geçirmiş, Irak'a kadar ilerlemiş, Altın Orda Devleti'ni parçalamış, Osmanlı ve Memlûklerle mücadele etmiş ve Anadolu'ya egemen olmuştur. Timur'un vefatının ardından Timurlu Devleti taht kavgalarına sahne olmuştur. Halil Sultan, Pir Muhammed ve Şahruh arasında deveran eden taht kavgasının galibi Şahruh olmuştur. Kendi saltanatı döneminde Karakoyunluları alt etmek için seferler düzenlemiş ancak istediği neticelere ulaşamamıştır. Şahruh'un 1447'deki vefatının akabinde yerine oğlu Uluğ Bey geçmiştir. İki sene süren kısa saltanat döneminden sonra oğlu Abdullatif tarafından öldürülmüştür. Devam eden süreçte Timurlular devletinin istikrarlı bir

yönetime sahip olmadığı görülür. Bir sene sonra Abdullatif suikasta uğramış ve yerine Mirza Abdullah geçirilmiştir. Mirza Abdullah da bir sene süren yönetimi sonrası Ebu Said tarafından alaşağı edilmiştir. Babasının katilleri olan Akkoyunlular üzerine sefer düzenlemek isteyen Karakoyunlu hükümdarı Hasan Ali, Timurlu Devleti'nin sultanı Ebu Said'den kendisine katılmasını istemiştir. Ebu Said bu sefer esnasında vefat etmiş ve sonra devletin mali sıkıntılar içinde olduğu Hüseyin Baykara dönemi yaşanmıştır. Otuz yıldan fazla süren Hüseyin Baykara saltanatı sonrası iki oğlu Bediuzzaman ve Muzaffer Hüseyin beraber sultan ilan edilmiştir. Özbeklerin lideri Muhammed Şeybani Han 1507'de Timurluların topraklarını ele geçirmiştir. Şah İsmail'in 1510'da Şeybani Han'ı öldürmesi sonrası Timurlular hanedanından olan Babür, Şah İsmail ile ittifak kurarak ata topraklarını elde tutmaya çalışmış, ancak istediği sonucu alamamıştır.⁷¹

Moğollar ve Timurlular müfredatta genellikle birlikte ele alınır. Öncelikle bu iki grubun korkunç ve yıkıcı akınları ve bunlardan sadır olan siyasi ve kültürel değişikliklerden bahsedilir. Moğollarla ilgili olarak Harzemşahların Abbasi hilafeti ile arasında olan ihtilaf ve çekişme sebebiyle bir yandan İslam aleminin zaafa düştüğü bir yandan da Muhammed Harzemşah'ın yeni zuhur eden Moğol gücünden bihaber kaldığı anlatılır. Moğolların Aynicalut'ta Mısır Memluk Devleti tarafından mağlup edildiği ve ilerleyişlerinin durdurulduğu aktarılır. Moğollardan sonra Timur'un akınlarını ele alan kitap Timur'un milliyetine dair bir bilgi vermez. Bununla beraber Timurlu Devleti döneminde İran'ın batısında Türkmen kabilelerin teşkil ettiği Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin kurulduğu ifade edilir. Timur döneminde, Moğollar dönemiyle ilgili anlatının aksine şehirleşmenin sekteye uğramadığı, Timur'un fethettiği yerlerdeki sanatkârları başkenti Semerkant'a gönderip şehrin imarı ve güzelleşmesi için çalışmalarını amaçladığı anlatılır. Hatta "Timur dünyayı harap etti, ta ki bir şehri imar etsin" şeklinde bir cümle aktarılıp öğrencilerin bu cümleyle ilgili algılarını ifade etmeleri önerilir.

---

⁷¹ İsmail Aka, "Timurlular", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 41/177-180.

SONUÇ

Şii kimliğinin İran’da ana akım haline gelmesinin Safeviler döneminde gerçekleşmesi ve bu ekseninde yaşanan çatışmalar dolayısıyla Osmanlı hakkında menfi bir tasvir çizilmiştir. Zira İran’ın bugünkü devlet ideolojisinde en hassas nokta Şiiliktir ve buna binaen tarihsel süreç Şii paradigması ile gözlemlenir. Ancak İran ders kitaplarında etnik kökene dayalı menfi bir tasavvur söz konusu değildir. Nitekim Safevilerin en önemli destekçisi olduğu anlatılan Kızılbaşların Türkmenlerden müteşekkil olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kitaplarda başka Türk yönetimleri için müspet ifadeler çokça yer almaktadır.

Gazneliler, Selçuklular ve Harzemşahlılar dönemlerinin kitaplarda genellikle bir arada ele alındığı görülmüştür. Bunun sebebi İran tarihinin genel bir taksiminin yapılmasıdır. Bu üç hanedan Türk kökenli olmakla birlikte idarede Farsçayı kullanan devletler kurmuşlardır. Bu dönem hakkında kitaplarda geçen anlatılar genellikle müspettir. Öğrenciye sunulan genel tasvir, bu hanedanlar döneminde bilim, kültür, mimari, şehirleşme, sanat vs. gibi birçok alanda yükselmenin yaşandığı hatta bu dönemin kültürel açıdan İran’ın temeyyüz eden dönemlerinden olduğu şeklindedir. Bununla beraber anlatılarda bu başarıdan İranlı kimliği payesini almaktadır. Çünkü İranlı vezirlerin bu dönemde oynadığı rol sürekli göz önünde tutulmuş ve vurgulanmıştır. Hatta kimi zaman anlatılar hâkim hanedanların bu izdihar ve yükselmedeki rolünü arka planda bırakır derecede olmuştur.

Kitaplarda zalimlik, zorbalık gibi sıfatların kimi zaman mezhepsel yaklaşımlarla yakıştırıldığı görülür. Bunun bir örneği yukarıda uzunca işlenen Selçuklularla ilgili anlatılardır. Selçuklular döneminde İran topraklarında Sünnilik ana akım olması ve devlet tarafından teşvik görmesi sebebiyle Şii paradigma açısından olumsuz bir yaklaşımla ele alınır. Bununla beraber Fars kökenli Nizamülmülk’ün Şiilik konusunda oldukça olumsuz bir yaklaşıma sahip olduğu bilinmektedir.⁷² Dolayısıyla denebilir ki Fars milli tarihi Şiilik paradigması temelinde incelendiğinde bütünsel bir şekilde olumlu yaklaşılabilecek kabîlden değildir. Bu nedenle bugünün İran’ında Fars milliyetçiliği eksenli bir eğitim söz konusu olmamakla beraber idealize edilmiş bir “İranlı” tasavvuru tabii olarak vardır. “İranlı” terimi ayrıca ülkenin çok uluslu yapısının temsiliyeti açısından da tercih edilmektedir. Ancak Türk imgesine ilişkin

---

⁷² Mehmet Kanar, *Siyasetname*, 6 bs. (İstanbul: Say Yayınları, 2021), 248.

müspet ve menfi tasvirler mezhepsel yaklaşım temelinde şekillenir. Bunun en güzel örneği Safevilere bağlı Kızılbaşlar ile onların savaştığı Osmanlı tarafı arasında görülebilir. İki tarafta Türk olmakla birlikte bir taraf hakkında müspet yaklaşımlar varken diğeri zalimane resmedilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin güncel ders kitaplarından anlaşılıyor ki eğitim, modern ulusal kimliğin dini ideoloji temelinde teşkil edilmesini sağlamayı amaçlar. Şii olmasına rağmen zalimane tasvir edilen Türk devlet adamları bir soru işareti oluşturabilir. Bunlardan biri yukarıda tafsilatıyla ele alındığı gibi Ağa Muhammed Şah'tır. Bu tür örneklerin olumsuz bir Türk tasavvuru oluşturmaya ilişkin olduğu düşünülemez. Zira Türk kaynakları incelendiğinde de Ağa Muhammed Şah'ın bu şekilde tavsif edildiği görülür.⁷³

Osmanlı Devleti'nin Çaldıran Savaşı sonrası Tebriz'i işgal etmesi ve toplumun onlara mukavemet etmesi söylemi tarih müfredatının önemli bir hedefini ikame etmektedir. Bu savaşta Osmanlı ordusunun ateşli silahlar sayesinde savaşı kazandığına dair ders kitabında varit olan anlatı tarihçilerce de kabul görmektedir. Ancak Osmanlı ordusunun Tebriz'e kadar ilerledikten sonra geri çekilmesi İran toplumu tarafından ortaya koyulan bir mücadele sebebiyle değil kış mevsiminin getirdiği zorluklar ve askerinin yorgunluğu sebebiyledir.⁷⁴ Bu şekilde ders kitapları öğrencilerin zihnindeki tarihsel öteki tasavvurunu Osmanlı Devleti üzerinden inşa etmektedir. Dolayısıyla denebilir ki İran'da bugün rayiç olan eğitim, halkın mezhepsel tehditler karşısında konsolide olmasını sağlayacak telkinler içermekle beraber, tarihsel düşmanlıkların izale edilmesi ihtimalinin de mülahaza edilmesini ister. Yani mezkur olduğu gibi İran ders kitapları etnik bir ayrımcılık ihtiva etmemekle beraber mahza bir mezhebî düşmanlık terviç ettiği de söylenemez.

İran; coğrafyası, kültürü, siyaseti ve diğer birçok cihetiyle Türklerle ayrışması pek mümkün olmayacak şekilde mündemiç haldedir. Bugünkü İran nüfusu ciddi sayıda Azeri Türkü barındırdığı gibi Farsça da çok sayıda Türkçe kelime barındırmaktadır. Ülkede Türk hanedanlardan kalma birçok mimari eser hala payidardır. Yapılan araştırma gösteriyor ki İran eğitim sistemi, vatandaşlarını yekvücut bir toplum haline getirecek ve aynı milli değerler bütününe bağlılığını sağlayacak bir kimlik olarak

---

⁷³ Faruk Sümer, "Ağa Muhammed Şah", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988) 1/455-456.

⁷⁴ Feridun Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: Yıldız Matbaacılık, 1994), 1/29.

“İranî” yani “İranlı” adı ile temsil edilen bir portre ortaya koymuştur. Çizilen Türk tasavvuru ise bu kimliğe nispetle kimi zaman öğreten, kimi zaman öğrenen; kimi zaman hükümdar, kimi zaman tebaa; kimi zaman tahrip eden, kimi zaman inşa eden konumunda olmuştur. Ayrıca Türklerin İranlı kimliğinden mücerret olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zira Safevi Devleti, Kaçar Devleti gibi devletler Türkler tarafından kurulmakla birlikte İranlıdır. İranlı kimliğinin oluşmasına katkıda bulunmakla beraber bu kimliğe aidiyeti olanlar tarafından kendi öz tarihleri olarak benimsenmiştir. Yani İranlı kimliğinin hem sebebi hem sonucu niteliğini taşımaktadırlar. Buna binaen denebilir ki İranlı kimliği ırkî kalıpları aşan bir tarihsel mahiyete sahip olarak telakki edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, Ervand. *Modern İnan Tarihi*. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020.
- Algar, Hamid. “İnan (Kültür ve Medeniyet)”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 22/409-413.
- Ali Ahmed, Celal. *Batılılaşma Hastalığı*. çev. Fatmanur Altun. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Anıl, Adile Yılmaz. “Şah İsmail (Edebiyat)”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 38/256.
- Arslan, Pınar. (2018). “İnan Eğitim Sistemi: Amaç Yapı ve Süreç Bakımından Türkiye ile Karşılaştırılması”. *Route Educational and Social Science Journal*. 5(11): 50-65
- Aşık, Mehmet Ozan. (2006). “1851 Yılından Günümüze İnan Eğitim Sisteminin Beklenmeyen Sonuçları”. *Sosyoloji Dergisi*. S. 16: 138-158.
- Ata, Bahri. vd. "Suudi Arabistan Krallığı ve Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Bilgiler Ders ve Çalışma Kitaplarının Karşılaştırmalı Analizi". *Journal of Innovative Research in Teacher Education*. C. 2, S.1 (2021): 25-41.
- Baylan, Zivar Hüseyinli. (2022). “XVI. Yüzyıl Safevî Kaynaklarındaki Türk Kimliğine Dair Bir İnceleme”, *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu*, Der. Ayşe Bedir, vd. Türk Tarih Kurumu. 111-129.
- Bozkuş, Yıldız Deveci. (2020). “Ermeni Tarih Ders Kitapları ve Türk İmgesi”, *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı*, Der. Mehmet Hacısalihoğlu. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi. 161-217.
- Cihan, Cihad. (2015). “Türk-Sasani Askerî İttifakları ve Sasani Ordusunda Türkler”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12(32): 89-107.
- Çelenk, Mehmet. (2014). “Safevîlerin Din Politikası ve İnan’ın Şiileşme Seyri”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 4: 7-35.

- Çelik, Hülya ve M. Bilal Çelik. (2015). "Devrim Sonrası İran Ortaokul Tarih Ders Kitaplarında Türklere İlişkin Söylemlerin Analizi". *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*. 4(2): 202-224.
- Çınar, Gülay Karadağ. (2011). "İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ve Şeybani Han Arasındaki Söz Düellosu". *History Studies*. 3(2): 75-87.
- Domazeti, Riad. (2018). "İran'da Eğitim: Batı Eğitim Mirasından Devrimci Eğitime". *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*. 1-9.
- Ed-Dürî, Abdulazîz. *Abbasiler Tarihi*. Çev. Kasım Koç. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2020.
- Emecen, Feridun. "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya". *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 1/5-61. İstanbul: Yıldız Matbaacılık, 1994.
- Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi*. Çev. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap, 2019.
- Gündüz, Tufan. "Safevîler". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008) 35/451-457.
- İbadi, Mohammad Qasim. (2011). "Sultan Mahmud'un Vefatına Kadar Gazneli-Karahanlı İlişkisi". *İstem*. S.18: 161-180.
- Kanar, Mehmet. *Siyasetname*, 6 bs. İstanbul: Say Yayınları, 2021.
- , "Şahname". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 38/289-290.
- Karadeniz, Oğuzhan. vd. "Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Eski Türkler: Türkiye ve Tükmenistan". *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*. C.2, S.1 (2018): 70-85.
- Kaya, Beytullah. vd. "A Study on the Processing of the System of Devshirme in High School History Books in Turkey and Serbia". *International Journal of Psychology and Educational Studies*. C. 6, S. 3 (2019): 121-127.
- Kurt, Menderes. (2018). "Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine". *İran Çalışmaları Dergisi*. 2(1): 61-90.
- Kurtuluş, Rıza. "Mirza Taki Han". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2020) 30/168-169.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu*. çev. Selen Y. Kölay. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2018.
- Merçil, Erdoğan. "Gazneliler". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996) 13/480-484.

- . "Mahmûd-ı Gaznevî". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 27/362-365.
- . "Sebük Tegin". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36/262-263.
- . "Serbedârîler". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36/549-550.
- Öngören, Reşat. "Safeviyye". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008) 35/460-462.
- Öz, Mustafa. "Teberri". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2011) 40/214-215.
- . "Usûliyye". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 42/214-215.
- Özaydın, Abdulkerim. "Muhammed b. Tekiş". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020) 30/578-580.
- Özcan, Azmi. "Hilafet". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 17/546-553.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Selçuklular (Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat)". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36/388-389.
- Sümer, Faruk. "Ağa Muhammed Şah". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988) 1/455-456.
- Sümer, Faruk. "Avşarlılar". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 4/164-166.
- . "Kaçarlar". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 24/51-53.
- . "Selçuklular". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36/ 365-371.
- Şeriatî, Ali. *İran ve İslam*. çev. Kenan Çamurcu. Ankara: Fecr Yayınları, 2014.
- Taşagıl, Ahmet. "Türk (Tarih)". *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 41/467-474.
- Uyar, Mazlum. *İran'da Modernleşme ve Din Adamları*, 1 bs. İstanbul: Emre Yayınları, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üstün, İsmail Safa. "İran (Safevilerden Günümüze Kadar)". ". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 22/400-404.
- Vajehyab. "طمع" (Erişim Tarihi: 19.05.2023). <https://vajehyab.com>
- Yazar, Nurullah. (2020). "Nizâmülmülk Etkisi: Otorite Sahibi Bir Vezir Portresi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 24(1): 247-266.
- Yıldırım, Nimet. *İran Kültürü*, 2 bs. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbasiler (Siyasî Tarih)". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988) 1/31-48.

Yurdagür, Metin. "Ahbâriyye". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988) 1/490-491.

المحقق الكركي. "رسائل الكركي". التحقيق: محمد الحسون، محمود المرعشي. (١٤٠٩/١٩٨٩) 30-28

(١٤١٧/١٩٩٧). "حسن الأمين". الإسماعيليون و المغول ونصير الدين الطوسي

İncelenen kitaplar:

تاریخ (١) ایران و جهان باستان، پایه‌ی دهم، دوره دوم متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ١٤٠١

تاریخ (٢)، پایه‌ی یازدهم، دوره‌ی دوم متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ١٤٠١

تاریخ (٣)، پایه‌ی دوازدهم، دوره‌ی دوم متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ١٤٠١

تاریخ اسلام (١)، پایه‌ی دهم، دوره دوم متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ١٤٠١

تاریخ اسلام (٢)، پایه‌ی یازدهم، دوره‌ی دوم متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ١٤٠١

مطالعات اجتماعی، پایه‌ی نهم، دوره‌ی اول متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ١٤٠١

مطالعات اجتماعی، پایه‌ی هشتم، دوره‌ی اول متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ١٤٠١

EKLER

Ek 1. Abbasilerin Zayıflama ve Parçalanma Dönemi ve Türklerin Abbasi Devleti'nin İşlerine Egemen Olması Anlatısı.

از جمله ایران و شمال آفریقا و مصر را فرا گرفت. رهبران برخی از این قیام‌ها و جنبش‌ها موفق شدند قدرت را در مناطقی به دست گرفته و سلسله‌های حکومتی مستقلی را تأسیس کنند. چنین رویدادی به منزله تجزیه قلمرو و کاهش قدرت و اختیارات سیاسی و نظامی خلفای عباسی بود. این وضعیت تا آنجا پیش رفت که دامنه قدرت سیاسی و اداری خلفا به عراق و سرانجام شهر بغداد محدود شد. حتی امیران و سلاطین برخی از سلسله‌ها، مانند آل بویه و سلجوقیان، بر پایتخت عباسیان نیز تسلط یافتند. با این حال، احترام و جایگاه دینی خلفا همچنان محفوظ ماند. بسیاری از حاکمانی که به عنوان امیر یا سلطان قدرت را به دست گرفته بودند، برای توجیه مشروعیت حکومت خود و مقبولیت نزد توده‌های مردم مسلمان، نیازمند فرمان و لواء خلیفه بودند و چنین وانمود می‌کردند که مطیع اوامر او هستند.

(ب) دوره ضعف و تجزیه (۲۳۲-۶۵۶ ق)
با پایان گرفتن حکومت مأمون و خارج شدن اداره امور از دست وزیران ایرانی، به تدریج حکومت عباسیان نیز رو به ضعف و انحطاط گذاشت. جانشینان مأمون، سپاهی از ترکان که در سرحدات ماوراءالنهر به اسارت مسلمانان درآمده بودند و در سوارکاری و تیراندازی مهارت داشتند، تشکیل دادند. پس از آنکه فرماندهان این سپاه با عنوان «امیرالامراء» قدرت را به دست گرفتند و بر امور خلافت تسلط یافتند، دورانی از هرج و مرج آغاز شد. آنان خودسرانه، خلیفه‌ای را خلع و فردی دیگر از خاندان بنی عباس را بر جای او می‌نشانند. حتی برخی از خلفا به دست این امیرالامراها کشته و یا کور شدند. در چنین اوضاع و احوالی بود که قیام‌های ضدعباسیان و جنبش‌های استقلال‌طلبی، بخش‌های وسیعی از قلمرو خلافت

Zayıflama ve Parçalanma Dönemi

Memun'un yönetim döneminin bitmesi ve idarenin İranlı vezirlerin elinden çıkmasıyla Abbasi hükümeti tedricen gerilemeye başladı. Memun'un halefleri Maveraünnehir sınırlarında Müslümanların esaretine giren ve binicilik-ok atma hususunda yetenekli olan Türklerden bir ordu teşkil ettiler. Bu ordunun komutanı “emiru'l-umera” adıyla gücü ele geçirdiği ve hilafet üzerine egemen olduğu zaman bir kargaşa dönemi başladı. Onlar keyfi bir şekilde bir halifeyi hal' edip Beni Abbas hanedanına mensup bir başka kişiyi yerine tayin ediyorlardı. Hatta bazı halifeler bu emîru'l-umerâlar eliyle öldürülmüş yahut kör olmuştur. Böyle bir ortamda Abbasilere muhalif ayaklanmalar ve bağımsızlık talep eden hareketler, İran, Kuzey Afrika ve Mısır gibi yerleri de kapsayacak şekilde hilafet sınırlarında geniş bölgeleri kuşattı. Bu ayaklanmalar ve hareketlerin önderlerinden bir kısmı, bazı bölgelerde gücü ele geçirmeyi ve bağımsız hanedan yönetimleri kurmayı başardılar. Böyle bir olay devlet topraklarının

bölünmesi, Abbasi halifelerinin gücünün ve siyasi-askeri yetkilerinin azalması anlamına geliyordu. Bu durum halifelerin siyasi ve idari otoritelerinin sadece Irak ile, daha sonra ise sadece Bağdat ile sınırlı kalmasına kadar vardı. Hatta Büveyhiler ve Selçuklular gibi bazı hanedanlar, Abbasilerin başkentine dahi egemen oldular. Bununla beraber halifelerin saygınlığı ve dini mevkileri masuniyetini devam ettirdi. Emir yahut sultan adı altında gücü ele geçirmiş olan çoğu yönetici, devletin meşruiyetini gerekçelendirmek ve Müslüman toplumlar nezdinde kabul görmek için halifenin fermanına ve livasına ihtiyaç duyuyor, dolayısıyla halifenin emirlerine itaat eder gibi görünüyordu.

Ek 2. İslam Medeniyetinin İkinci Yükseliş Devresi Mevkiinde Olan Üç Devlet - Osmanlılar, Safeviler ve Gürگانiler.

خیزش و رکود مجدد تمدن اسلامی

چنان که قبلاً اشاره شد، تمدن اسلامی پس از پیدایش و شکوفایی، هرگز نابود نشد، اما دوره‌هایی از رکود و ضعف را سبب کرد. از شواهد این مدعا آنکه مقولان هر چند خسارات زیادی به تمدن اسلامی وارد ساختند، اما پس از چندی خود آنان به اسلام گرویدند و برخی از آثار تمدنی را پدید آوردند. ^۱ از سده هشتم هجری به بعد، در سه نقطه مهم از قلمرو اسلامی، سه دولت مقتدر پدید آمد که هریک، سهم بسزایی در احیای مجدد تمدن اسلامی داشت: دولت عثمانی در ترکیه امروزی و ممالک همجوار، دولت صفویه در ایران، و دولت گورکانی در هند.

اساس دولت عثمانی در اوایل سده هشتم هجری نهاده شد، اما به سبب موقعیت خاص جغرافیایی و بسیج نیروها برای جهاد و عواملی دیگر، قلمرو آن وسعت زیادی یافت و حتی تا بخش‌هایی از اروپا نیز پیش رفت. در زمان سلطان محمد فاتح - از سلاطین مقتدر عثمانی - قسطنطنیه (باینتخ امپراتوری بیزانس یا روم شرقی) فتح شد و آنجا به پایتخت اسلامی با مساجد و مدارس با شکوه تبدیل گشت که هنوز نیز آثار آن باقی است. وی کلیسای ایاصوفیه را به مسجدی با شکوه تبدیل کرد و مدرسه‌ای نیز در کنارش ساخت.

توسعه دولت عثمانی تا قرن یازدهم ادامه داشت، اما از این قرن به بعد، این دولت رویه ضعف نهاد و در نهایت در قرن بیستم میلادی (چهاردهم هجری) فرو ریخت. آثار تمدنی سلاطین عثمانی در مناطق تحت حاکمیت آنان - به ویژه در ترکیه - قابل توجه بود.

دولت شیعی صفویه نیز در سال ۹۰۷ ق در تبریز توسط شاه اسماعیل صفوی تأسیس شد و در سال ۱۱۳۵ ق با تصرف اصفهان توسط افغان‌ها سقوط کرد. از مهم‌ترین خدمات این سلسله، رسمی کردن مذهب تشیع دوازده امامی در ایران و پدید آوردن آثار فرهنگی و تمدنی بسیار بود. هر چند ضعف‌ها و نالایقی‌های برخی از سلاطین صفوی را نیز نباید نادیده گرفت. صفویه به دنبال رسمی کردن مذهب تشیع در ایران، امکان خدمات فراوان علمی و فرهنگی را برای عالمان شیعه فراهم آوردند. در این دوره، بسیاری از دانشمندان شیعه از نقاط مختلف، راهی ایران شدند و با حمایت دولت صفوی، به رشد و گسترش و اعتلای فرهنگی شیعه کمک زیادی کردند. در این دوره، مدارس زیادی ساخته شد، مجموعه‌های علمی ارزشمندی تهیه شد که مجموعه ۱۱۰ جلدی کتاب حدیثی بحار الانوار از علامه محمدباقر مجلسی، از جمله آنهاست. همچنین در زمینه صنعت، معماری^۱ و تسلیحات نظامی نیز پیشرفت‌های خوبی پدید آمد.

کاخ عالی‌قاپو در اصفهان (عصر صفوی)

مسجد ایاصوفیه در استانبول

İslam Medeniyetinin Yükselişi ve Durgunluğu

Daha önce zikredildiği gibi İslam medeniyeti ortaya çıkışı ve yükselişinden sonra asla yok olmadı. Fakat durgunluk ve zayıflık dönemlerinden geçti. Bu iddianın kanıtlarından biri İslam medeniyetine ziyadesiyle zarar veren Moğolların bir müddet sonra kendilerinin Müslüman olması ve bazı medeniyet eserleri ortaya koymasındır. Hicri sekizinci yüzyıldan itibaren, İslam dünyasının üç önemli noktasında, her biri İslam medeniyetinin ihyasında önemli pay sahibi olan üç muktedir devlet ortaya çıktı:

Osmanlı Devleti bugünkü Türkiye ve komşu ülkelerde, Safevi Devleti İran'da, Gürganiler Hindistan'da.

Osmanlı Devleti'nin temeli hicri sekizinci yüzyılın başlarında atıldı. Ancak özel coğrafi konumu, kuvvetlerin cihat için seferber edilmesi ve diğer amiller sebebiyle sınırları hızla genişledi ve Avrupa topraklarına kadar ilerledi. Sultan Mehmed Fatih zamanında -Osmanlı'nın muktedir sultanlarından- Konstantiniyye (Bizans ya da Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti) fethedildi ve görkemli camileri, medreseleri ile bir İslam başkentine dönüştü ve eserleri bugüne kadar kaldı. O, Ayasofya kilisesini görkemli bir camiye çevirdi ve yanında bir medrese yaptı. Osmanlı Devleti'nin ilerlemesi 11.yüzyıla kadar devam etti. Ancak bu yüzyıldan itibaren, devlet zayıflamaya başladı ve neticede miladi 20.yüzyılda (hicri 14.yüzyıl) yıkıldı. Osmanlı sultanlarının medeniyet eserleri, hakimiyetleri altındaki bölgelerde -özellikle Türkiye'de- dikkat çekmektedir.

Şii Safevi Devleti ise kameri 907 yılında Tebriz'de Safevi Şah İsmail tarafından kuruldu ve kameri 1135 yılında İsfahan'ın Afganlar tarafından ele geçirilmesiyle yıkıldı. Bu hanedanın en önemli hizmetlerinden biri On İki İmam Şiiliğini İran'da resmi mezhep haline getirmesi ve birçok kültür ve medeniyet eseri ortaya koymasındır. Buna rağmen bazı Safevi sultanlarının zafiyetleri ve kifayetsizlikleri görmezden gelinemez. Safeviler Şiiliği İran'da resmi mezhep yapmalarının akabinde Şii bilginlerine çokça ilmi ve kültürel hizmet imkânı sundular. Bu dönemde birçok Şii bilgini çeşitli noktalardan İran'a yöneldiler ve Safevi Devleti'nin himayesinde Şii kültürünün olgunlaşmasına, yayılmasına ve yükselmesine çokça katkıda bulundular. Bu dönemde birçok medrese inşa edildi, Allame Muhammed Bakır Meclisî'nin Bihâru'l-Envâr adlı 110 ciltlik hadis kitabını da kapsayan değerli ilmi koleksiyonlar hazırlandı. Ayrıca zanaat, mimari ve silah yapımı alanlarında da iyi bir ilerleme kaydedildi.

Ek 3. Safevilerin Harici İlişkilerini Anlatan Bir Bölüm.

روابط خارجی

شکل‌گیری حکومت قدرتمند صفوی در ایران را تهدید و مانع جدی برای توسعه‌طلبی سیاسی و نظامی خود دیدند و با آن به دشمنی و ستیز برخاستند. چند سال پس از به قدرت رسیدن شاه اسماعیل اول، سلطان سلیم عثمانی با لشکری بزرگ و به قصد نابودی حکومت نوپای صفوی به سوی ایران حرکت کرد. این سپاه علاوه بر قتل‌عام شیعیان و مریدان طریقت صفوی در آسیای صغیر، در چالدران ایرانیان را شکست داد. دیگر سلاطین عثمانی نیز بارها به ایران لشکرکشی کردند، اما صفویان با درک شرایط، به شیوه‌های مختلف در برابر دشمن ایستادگی کردند. در نتیجه چنین مقاومتی بود که برخی از فرمانروایان عثمانی به ناچار از جنگ با ایران دست برداشتند و عهدنامه‌های صلحی میان دو کشور بسته شد. به نمودار خط زمان در صفحه بعد توجه کنید.

تأسیس حکومت صفوی از منظر روابط خارجی، نقطه عطفی در تاریخ ایران اسلامی به شمار می‌آید؛ زیرا قبل از آن هرگز ایران شاهد چنین دیپلماسی فعالی در عرصه بین‌الملل نبود. تاریخ روابط خارجی ایران عصر صفوی را، به اختصار، در دو بخش می‌توان بررسی کرد.

الف) روابط با همسایگان

۱- عثمانی: هنگامی که حکومت صفوی در ایران روی کار آمد، قدرت امپراتوری عثمانی در حال اوج گرفتن بود. سلاطین عثمانی که خود را خلیفه و فرمانروای تمامی مسلمانان می‌دانستند، در پی تسلط کامل بر جهان اسلام بودند. همچنین در آن زمان، ارتش عثمانی با سرعت در خاک اروپا پیش می‌رفت. عثمانی‌ها

ارزیابی و قضاوت

به نظر شما، اگر میان دو کشور همسایه و مسلمان ایران و عثمانی در دوره صفوی، به جای دشمنی و جنگ، صلح و دوستی پایدار برقرار بود، چه تغییری در وضعیت جهان اسلام ایجاد می‌شد؟ بحث و استدلال کنید.

Elif) Komşularla ilişkiler

1-Osmanlılar: Safeviler İran'da iş başına geçtiklerinde, Osmanlı Devleti gücünün zirve dönemlerindeydi. Kendini halife ve tüm Müslümanların hükümdarı olarak gören Osmanlı sultanları, bütün İslam dünyasına egemen olma peşindeydiler. Ayrıca Osmanlı ordusu bu dönemde hızla Avrupa topraklarında ilerliyordu. Osmanlılar, İran'da güçlü bir Safevi Devleti'nin oluşmasını kendi siyasi-askeri yayılma isteklerine ciddi bir tehdit ve engel olarak görüyorlardı. Böylelikle onlarla düşmanlık ve çatışma içerisine girdiler. Birinci Şah İsmail'in iktidara geçmesinden birkaç yıl sonra, Osmanlı sultanı Selim büyük bir orduyla ve yeni doğmuş Safevi Devleti'ni yok etmek amacıyla İran'a doğru hareket etti. Bu ordu Küçük Asya'da Şiilere ve Safevi tarikatının müritlerine katliam uygulamasının yanı sıra Çaldıran'da İranlıları mağlup etti. Diğer Osmanlı sultanları da defalarca İran'a ordu yürüttü. Safeviler ise vaziyeti anlayarak, çeşitli yöntemlerle düşmana karşı direndiler. Neticede öyle bir direniş ortaya koydular ki bazı Osmanlı hükümdarları mecburen İran'la savaşmaktan vazgeçtiler ve iki devlet arasında barış anlaşmaları imzalandı.

Değerlendirme kutucuğu:

Sizce eğer komşu ve Müslüman iki devlet olan İnan ve Osmanlılar arasında Safeviler döneminde, düşmanlık ve savaş yerine, barış ve kalıcı bir dostluk kurulsaydı, İslam dünyasının durumunda nasıl bir değişiklik olabilirdi? Araştırın ve tartışın.

Ek 4. Gazneli Devleti'nin Kuruluşu.

۱- غزنویان

در جریان لشکرکشی‌های مسلمانان به ماوراءالنهر و سرزمین‌های آن سوی رود سیحون در سده‌های نخست هجری، شماری از ترکان به صورت فردی و یا گروهی به دین اسلام گرویدند و به قلمرو اسلامی راه یافتند. عده زیادی از این ترکان، به دلیل استعداد خاصی که در امور نظامی داشتند، به خدمت دربار عباسیان و امیران مسلمان در مناطق مختلف قلمرو خلافت درآمدند؛ برخی از آنان حتی به مراتب و مناصب بالای نظامی دست یافتند. آلپتگین از جمله این افراد بود که در دربار سامانیان به مقام سپهسالاری رسید. او در میانه قرن چهارم هجری قمری (۳۵۰ق) در شهر غزنه (غزنی/ غزنین) در کوهستان‌های نواحی شرقی افغانستان کنونی که مرز (نقر) شرقی سرزمین‌های اسلامی با هند غیرمسلمان محسوب می‌شد، زمینه ایجاد حکومتی محلی را فراهم کرد. در

هنگامه ضعف سامانیان، محمود، فرزند سبکتگین^۱ که سپهسالار سامانیان در خراسان بود، در شهر غزنه حکومتی مستقل تأسیس کرد که در تاریخ ایران به حکومت غزنویان مشهور است. وی سپس به تدریج بر تمامی نواحی خراسان و بخشی از قلمرو سامانیان سلطه یافت. محمود همچون بسیاری از فرمانروایان هم‌عصر خود، از ابتدای تأسیس حکومت خود در پی کسب حمایت خلیفه عباسی برآمد. او بسیاری از اقدامات سیاسی - مذهبی خود را در پوشش جهاد در راه خدا (غزا) و به بهانه مبارزه با مخالفان خلافت عباسی انجام می‌داد. به همین دلیل به ری که تحت حاکمیت آل بویه شیعه مذهب بود، حمله کرد (۴۲۰ق) و پس از تصرف آن، بسیاری از علما و مردم شهر را به بهانه اسماعیلی بودن به قتل رساند و کتابخانه مهم آنجا را، به بهانه وجود کتاب‌های فلسفی، به آتش کشید.

1-Gazneliler

Müslümanların ilk hicri yüzyıllarda Maveraünnehir'e ve Seyhun nehrinin diğer tarafındaki topraklara gerçekleştirdiği seferlerde bazı Türkler ferdi yahut gruplar halinde İslam dinini benimsediler ve İslam topraklarına girdiler. Bu Türklerden büyük bir kısmı, askeri hususlarda sahip oldukları özel maharet sebebiyle Abbasi sarayının ve hilafet topraklarının çeşitli bölgelerindeki Müslüman emirlerin hizmetine girdiler. Onlardan bazıları yüksek askeri makam ve mevkilere kadar ulaştılar. Samanilerin sarayında ordu komutanlığı makamına gelen Alp Tegin de bu gruptandı. O hicri kameri 4. yüzyılın ortasında (350 kameri) Gazne şehrinde, İslam topraklarının Müslüman olmayan Hintlerle doğu sınırı sayılan bugünkü Afganistan'ın doğusundaki dağlık bölgelerde mahalli bir devlet kurmanın temelini hazırladı. Samanilerin zayıflık döneminde, Sebük Tegin'in oğlu ve Samanilerin Horasan'daki ordu komutanı olan Mahmud, Gazne'de İran tarihinde Gazneliler Devleti olarak meşhur olan bağımsız bir devlet kurdu. Daha sonra peyderpey Horasan topraklarının tamamına ve Samanilerin topraklarından bir kısmına egemen oldu.

Mahmud muasırı olan pek çok hükümdar gibi devletinin kurulduğu ilk dönemlerden itibaren Abbasi halifesinin himayesini aramıştır. O pek çok siyasi-mezhebi girişimini Allah yolunda cihat (gaza) kisvesiyle ve Abbasi halifeliğinin muhalifleriyle mücadele

bahanesiyle icra ediyordu. Bu sebeple Şii mezhebine mensup Büveyhilerin egemenliği altında olan Rey şehrine hücum etti (Kameri 420). Orayı ele geçirdikten sonra şehrin bilginlerinin ve halkının birçoğunu İsmailî olmaları bahanesiyle öldürdü ve şehrin önemli kütüphanesini felsefi kitapların varlığı gerekçesiyle yaktı.

Ek 5. Gazneli ve Selçuklu Dönemlerinde İran İdari Sistemi.

نظام اداری
فرمانروایان غزنوی به خوبی دریافته بودند که برای اداره قلمرو رو به توسعه خود به تشکیلات دیوانی و دیوانسالاران ایرانی نیاز دارند. از همین رو بسیاری از دیوانسالاران حکومت سامانی و حتی برخی از دیوانسالاران حکومت آل بویه را به خدمت گرفتند. سلجوقیان نیز از آغاز حکومت با به کارگیری دیوانسالارانی همچون عمیدالملک کندی و خواجه نظام الملک توسی، نظام اداری ایران را کامل تر و گسترده تر کردند. در این بین، نقش نظام الملک در ساختار نظام اداری ایران عصر سلجوقی به اندازهای برجسته است که دوران وزارت وی را می توان «عصر نظام الملک» نامید. خواجه نظام الملک در تلاش بود که با تقویت حکومت مرکزی از طریق تقویت و توسعه نظام اداری مدنظر خود که مبتنی بر میراث اداری کهن ایرانی بود، ضمن ایجاد ثبات و استمرار، با نیروی سرکش امیران و نظامیان سلجوقی که به سنت های قبیله ای خود همچنان وفادار بودند، مقابله

Yönetim Sistemi

Gazneli hükümdarlar genişlemekte olan sınırlarını yönetmek için İran'ın bürokrasi sistemine ve bürokratlarına ihtiyaçları olduğunun gayet farkındaydı. Bu yüzden Samani Devleti'nin bürokratlarından çoğunu ve Büveyhilerin bürokratlarından bazılarını istihdam etmişlerdi. Selçuklular da devletin başlangıcından itibaren Amidu'l-mulk Kunduri ve Hacı Nizamülmülk Tusi gibi bürokratları görevlendirerek İran idari sistemini daha eksiksiz ve kapsayıcı hale getirdiler. Bu meyanda, Nizamülmülk'ün Selçuklu dönemi İran idari sisteminin inşasında o kadar belirgin bir rolü vardır ki onun vezirlik dönemi “Nizamülmülk dönemi” olarak isimlendirilebilir. O, arzuladığı kadim İran idari mirasına mebnî olan yönetim sistemini güçlendirip kapsayıcı hale getirmek yoluyla merkezî devleti güçlendirerek, istikrar ve sürekliliği sağlamak zımında, Selçuklu emirlerinin ve askerlerinin kabilevi geleneklere bağlı olan asi güçleriyle mücadele etmek için çabalıyordu.

Ek 6. Selçuklular Devrinde İctimai Yapı.

برج طغرل-ری

در دوره سلجوقی، به دلیل رشد شهرنشینی و توسعه مناسبات شهری، طبقه بازرگان شهری بیش از پیش اهمیت یافت و بازرگانان به یکی از مهم ترین گروه های اجتماعی تبدیل شدند. در شهرها مشاغل و حرفه های گوناگونی وجود داشت. ری، اصفهان، مرو و نیشابور از جمله شهرهای مهم این دوره بودند.

یافت مذهبی جمعیت شهری و روستایی این دوره را عمدتاً اهل تسنن تشکیل می دادند. به جز اهل تسنن، شیعیان دوازده امامی (امامیه) نیز در شهرهای ایران پراکنده بودند و در برخی نقاط، اکثریت داشتند. در برخی شهرهای ایران سادات علوی نیز زندگی می کردند. بیهق (سبزوار)، ری، گرگان، ساری و قم از جمله مهم ترین مراکز شیعه نشین ایران بودند. پیروان مذهب اسماعیلیه نیز در شهرها و روستاهای ایران پراکنده بودند. این گروه، مهم ترین مخالفان خلافت عباسی و دو حکومت غزنوی و سلجوقی بودند و به همین دلیل همیشه از سوی این حکومت ها مورد تعقیب و آزار قرار داشتند. از وجود پیروان ادیان مسیحی، یهودی و زرتشتی در برخی شهرهای ایران نیز گزارش هایی در دست است.

Selçuklular devrinde, şehirleşmenin artması ve şehir ilişkilerinin gelişmesi sebebiyle şehirli tüccar sınıfı geçmişe göre daha fazla önem kazandı ve tüccarlar toplumun en önemli gruplarından biri haline geldiler. Şehirlerde çeşitli işler ve meslekler vardı. Rey, Isfahan, Merv ve Nişabur bu dönemin önemli şehirlerindendi. Bu dönemde şehirli ve köylü toplumun mezhebî dokusunu daha çok Sünniler oluşturuyordu. Sünniler dışında, On İki İmam Şiileri (İmamiyye) de İran şehirlerinde dağınık olarak bulunmaktaydı ve bazı bölgelerde çoğunluğu oluşturuyorlardı. İran'ın bazı şehirlerinde Ali evladından seyyidler de yaşıyordu. Beyhak (Sebzevar), Rey, Gürگان, Sari ve Kum, Şiilerin yaşadığı en önemli merkezlerdendi. İsmailî mezhebinin takipçileri de İran'ın şehirlerinde ve köylerinde dağınık halde bulunuyorlardı. Bu grup Abbasi halifeliği, Gazneliler ve Selçukluların en önemli muhalifleriydiler ve bu sebeple takibe ve işkenceye uğradılar. Hristiyanlık, Yahudilik ve Zerdüştilik dinlerine mensup kişilerin de İran'ın bazı şehirlerinde varlığına dair belgeler mevcuttur.

Ek 7. Gazneli ve Selçuklu Devirlerinde İran Mimarisi.

هنر و معماری

کاروان سرا و نیز مقابر از جمله بناهایی بودند که در آن دوره توسط معماران ایرانی ساخته می شدند.

مسجد جمعه اصفهان که یکی از کهن ترین مسجدهای چهار ایوانی در ایران است، الگویی برای معماران مساجد در دوره های بعدی شد. کاشی ها و گچ بری ها و تزیینات به کار رفته در این مسجد نیز به عنوان نمونه ای عالی از هنر این دوره محسوب می شوند.

از عصر غزنوی بعضی کاخ ها و بناهای برج مانند که آرامگاه مشاهیر عصر خود بودند، باقی مانده که در خور توجه اند.

دوره سلجوقی یکی از دوره های مهم هنر اسلامی تلقی می شود. گسترش قلمرو، حکومت فراگیر، توسعه شهرنشینی، رشد اقتصادی و حمایت دولتمردان، در شکوفایی هر چه بیشتر هنر و معماری این دوره تأثیر بسزایی داشت. مسجد، مدرسه،

میل (منارة) خسرو گرد - سبزوار

گنبد علویان از بناهای دوره سلجوقی - همدان

Gazneliler döneminden bazı saraylar ve döneminin meşhur şahsiyetlerinin türbesi mahiyetinde kule benzeri yapılar ayakta kalmıştır ve görülmeye değerdir. Selçuklular devri İslam sanatının önemli dönemlerinden biri olarak telakki edilir. Sınırların genişlemesi, cihanşümul bir devlet, şehirleşmenin ilerlemesi, iktisadi gelişme ve devlet adamlarının himayesinin bu dönemde sanat ve mimarinin ilerlemesinde önemli etkisi oldu. Cami, medrese, kervansaray ve türbeler bu dönemde İranlı mimarlar tarafından yapılan binalardandır.

İran'ın en eski dört eyvanlı camilerinden olan İsfahan Cuma Camisi, sonraki dönemlerde cami mimarları için bir örnek teşkil etti. Bu camide kullanılan çini, ustuka ve süsleme sanatları da bu dönemin yüksek bir sanat numunesi addedilir.

Ek 8. Tarihsel Kaynaklardan Çaldıran Savaşı ile İlgili İki Alıntı.

فعالیت ۲

بررسی شواهد و مدارک

متن‌های زیر را بخوانید و به پرسش‌های مربوط به آنها پاسخ دهید.

متن ۱: «سواره نظام ایران با اینکه پراکنده بودند و به خوبی رهبری نمی‌شدند، افواج مقدم‌ینی چری‌ها را در هم شکستند و آن پیاده نظام نامور را در هم ریختند. چنان که گفتی صاعقه بر پیکر آن لشکر گران و نیرومند فرود آمده است... سلطان (سلیم) که نگران خونریزی و کشتار بود، عقب‌نشینی آغاز کرد، و خواست از معرکه برتابد و بگریزد؛ اما سنان پاشا... فرمان داد که توپ‌ها را بیاورند و به سوی... ایرانیان آتش بکشایند. اسب‌های ایرانیان چون بانگ تندر آسای آن ادوات و آلات دوزخی را شنیدند، رم کردند و هر یک به سمتی از دشت گریختند و از فرط ترس و وحشت به عنان کشیدن... سواران اعتنا نکردند... برآستی گفته‌اند اگر توپخانه دشمن در میان نبود... نیروی عثمانی هر چه بود تار و مار می‌شد و سپاهیان عثمانی از دم شمشیر ایرانیان می‌گذشتند...» (سفرنامه و نیزبان در ایران، ص ۲۷۷).

متن ۲: «چون نیران^۱ محاربه... به اشتعال درآمد از صبح تا به نزدیک زوال... اکثر عزیزان... خرمن حیاتشان از آتش غیرت بسوخت. حضرت شاه دین پناه... توکل بر کرم کردگار کرده با جمعی از قورچیان^۲ دلاور، که از تیر و شمشیر و از پلنگ و شیر، روی بر نمی‌تافتند بر مخالفان حمله برد» (خورشاه بن قباد حسینی، تاریخ ایلچی نظام شاه، ص ۶۷).

۱. متن اول، چه کسی را پیروز اولیه کارزار چالدران می‌داند و علت تفوق عثمانی‌ها را در نهایت چگونه بررسی می‌کند؟
۲. میان متن اول و دوم چه وجه مشترکی وجود دارد؟

۱- آتش ۲- سواره نظام

Kanıtların ve belgelerin incelenmesi

Aşağıdaki metinleri okuyunuz ve alakalı soruları cevaplayınız.

Metin 1: İran ordusunun süvarileri dağınık olmalarına ve iyi bir şekilde sevk edilmemelerine rağmen, yeniçerilerin öncü kuvvetlerini mağlup ettiler ve bu meşhur piyade ordusunu yok ettiler. Adeta o büyük ve güçlü ordunun bedenine yıldırım düşmüştü. Kan dökülmesinden ve öldürülmesinden endişelenen Sultan Selim, geri çekilmeye başladı. Savaştan yüz çevirip kaçmak istedi. Ancak Sinan Paşa... Topları getirip İranlıların üzerine ateş açmalarını emretti. Bu cehennemî aletlerin gök gürültüsü gibi patlamalarını duyan İranlıların atları telaşlanıp her biri ovanın bir yönüne kaçtı ve yaşadıkları dehşetle süvarilerin yuları çekmelerine aldırış etmediler. Dediler ki eğer düşmanın tophanesi olmasaydı, Osmanlı güçleri her halükârda mağlup olurdu ve İranlılar Osmanlı askerlerini kılıçtan geçirirdi... (Venediklilerin İran Sefernamesi, s 277).

Metin 2: Savaş ateşi yandığında sabahtan zevale yakın zamana kadar, azizlerin hayatı hamiyet ateşiyle yandı. Hazret-i Şah-ı Din-penah, Allah'ın keremine tevekkül ederek, oktan ve kılıçtan, kaplıdan ve aslandan yüz çevirmeyen cesur süvarilerinden bir grupla düşmanlara hücum etti. (Hurşah bin Kubad Hüseyini, Tarih-i İlçi-yi Nizam Şah, s 67).

1. İlk metin, Çaldıran Savaşı'nın ilk galibini kim addediyor ve Osmanlıların neticede üstünlük sağlamasını nasıl mütalaa ediyor?
2. Birinci ve ikinci metin arasında hangi benzerlikler var?

Ek 9. Şah Tahmasb Döneminde Yaşanan Bazı Gelişmeler.

شاه تهماسب

دوران تثبیت (۹۳۰-۹۸۴ق)

پس از مرگ شاه اسماعیل اول، پسرش تهماسب، در ده سالگی به تخت شاهی نشست. در سال‌های آغازین پادشاهی او، اوضاع حکومت صفوی بسیار آشفته و ناپسامان بود؛ از یک سو، سران ایلات قزلباش به خودسری و نافرمانی پرداختند و با یکدیگر به نزاع برخاستند و از سوی دیگر، ازبکان از شرق و عثمانی‌ها از غرب به مرزهای ایران هجوم آوردند.

İstikrar dönemi (930_984 Kameri)

Birinci Şah İsmail'in ölümünden sonra, oğlu Tahmasb, on yaşında şahlık tahtına oturdu. Saltanatının ilk yıllarında, Safevi Devleti'nin durumu çok dağınık ve düzensizdi; bir taraftan, Kızılbaş aşiretlerinin reisleri bağımsız ve itaatsiz davrandılar ve birbirleriyle çekişmeye başladılar. Diğer taraftan, Özbekler doğudan ve Osmanlılar batıdan İran sınırlarına hücum ettiler.

Ek 10. Safevi Devleti'nin Muktedir Dönemleri.

عصر اقتدار و شکوفایی (۹۹۶-۱۰۳۸ق)

پس از مرگ شاه تهماسب، در دوران کوتاه پادشاهی شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدابنده، دوباره حکومت صفوی دچار هرج و مرج و بی ثباتی سیاسی شد. از این رو، هنگامی که شاهزاده جوانی از خاندان صفوی به نام عباس اول به پادشاهی رسید (۹۹۶ق)، اوضاع داخلی و خارجی ایران به شدت نابسامان بود. از یک سو، سران قزلباش به جان هم افتاده و شاه را بازیچه اهداف و اغراض طایفه و ایل خود قرار داده بودند و از سوی دیگر در غرب، ارتش عثمانی مناطق وسیعی از خاک ایران را اشغال کرده بود و در شرق نیز ولایت خراسان هدف تهاجم و تخریب شدید ازبکان قرار داشت.

Güç ve Refah Dönemi (996-1038 Kameri)

Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra, İkinci Şah İsmail ve Sultan Muhammed Hüdabende'nin kısa padişahlık döneminde, Safevi Devleti tekrar kaos ve istikrarsızlığa maruz kaldı. Bu yüzden, Safevi hanedanına mensup genç şehzade I. Abbas adıyla tahta geçtiğinde (996 Kameri) İran'ın dahili ve harici şartları oldukça karışık. Bir taraftan, kızılbaş önderleri birbirine düşmüş ve şahı kendi aşiretlerinin emellerine ulaşmak için bir vasıta haline getirmişlerdi. Diğer taraftan batıda, Osmanlı ordusu İran topraklarının geniş bölgelerini işgal etmiş ve doğuda da Horasan eyaleti Özbeklerin saldırılarına ve şiddetli yıkımlarına hedef olmuştu.

Ek 11. 11.Sınıf Ders Kitabının Kapağı

Ek 12. 11.Sınıf Ders Kitabının İçindekiler Bölümünden Bir Kesit

۷۹	فصل سوم: ایران: از ورود اسلام تا پایان صفویه
۸۰	درس ۸-اسلام در ایران: زمینه‌های ظهور تمدن اسلامی-ایرانی
۸۹	درس ۹-ظهور و گسترش تمدن ایرانی-اسلامی
۱۰۱	درس ۱۰-ایران در دوران غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی
۱۱۴	درس ۱۱-حکومت، جامعه و اقتصاد در عصر مغول- تیموری
۱۲۵	درس ۱۲-فرهنگ و هنر در عصر مغول- تیموری
۱۳۵	درس ۱۳-تحولات سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفوی
۱۴۸	درس ۱۴-فرهنگ و تمدن در عصر صفوی

۱۵۹	فصل چهارم: اروپا در قرون وسطا و عصر جدید
۱۶۰	درس ۱۵-قرون وسطا
۱۷۳	درس ۱۶-رنسانس و عصر جدید
۱۸۷	منابع و مآخذ

ÖZGEÇMİŞ

Ahmet Hakan Sizer

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları, 2022, İstanbul.

Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih Bölümü, 2018, İstanbul.

İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi/İlahiyat (devam ediyor).

